

ALUSE SISU JA VORM

ALUSFRAASI KÄANDEVAHELDUS TÄNAPÄEVA EESTI KIRJAKEELES

Peep Nemvalts

Miks ütleme *Ümberringi on pimedus* nimetavas käändes alusega, aga *Toas on hubasust* hoopis osastavas? Millest

tuleneb et tihtipeale on võimalik kasutada nii nominatiiv- kui ka partitiivsubjekti: *Kannus on piim.*

Kannus on piima? Kas erinevas vormis peitub alati erinev sisu? Milles see vahe seisneb? Millised tegurid mõjutavad alusfraasi vormi valikut?

Raamatu vahemärgistus kajastab tähenduse tähtsuse põhimõtet: koma on vajalik – nagu teisedki märgid – eelkõige mõtteselguse huvides.

ALUSE
SISU JA VORM

Peep
Nemvalts

ALUSE SISU JA VORM

ALUSFRAASI
KÄÄNDEVAHELDUS
TÄNAPÄEVA
EESTI
KIRJAKEELES

*Peep
Nemvalts*

*Eesti
Keele
Sihtasutus*

Kaane kujundanud
Jüri Kaarma

Trükitud
AS Pakett trükikojas.
T 126

© *Peep Nemvalts*
2000

ISBN 9985-9260-6-4

Eessõna

Nõukogude okupatsiooni ajal ei tohtinud väitekirju kirjutada mingis muus keeles peale vene keele, “rahvastevahelise suhtlemise keele” Mõnedki loobusid seetõttu üldse väitekirja kaitsmast. Nüüd koostavad paljud väitekirja vabatahtlikult inglise keeles millest on kujunemas tõepoolest rahvusvahelise suhtlemise keel. Ühest küljest on see muidugi hea – eks väikeses Eestiski teki teaduslikke ideid ja lahendusi mis laias maailmas huvi pakuvad ja mõnes maailmakeeles avaldatuna hõlpsamini kättesaadavad on.

Teisalt – ärgem unustagem et aastasade jooksul peeti ainuõigeks kirjutada teaduslikke traktaate üksnes ladina keeles. Pikapeale muutus teaduslik mõtlemine aina üheülbalisemaks. Kui siis mitmel pool rahvuskeeltes teadust tegema asuti, selgus et teaduse haare muutus märksa mitmekesisemaks ja tulemused huvitavamaks. Nii et kuigi kogu mõtlemine pole keeleline, on ta seda siiski väga suures ulatuses. Mida erinevamais keeltes maailma püütakse kirjeldada, seda rohkem ootamatuid vaatenurki avastatakse, mis on juba suur pluss iseenesest. Uuritava objekti kirjeldus nii ainult võidab. Seega tuleks püüelda selle poole et võimalikult paljud keeled oleksid võimelised teadustöö tulemusi kirjeldama.

Eesti keel on selleks kahtlemata suuteline, aga seegi eesti keele osa vajab pidevat hoolet ja edasiarendamist. Nii annab ka eesti keel oma panuse teaduslikule maailmatunnetusele üldiselt, ent mitte vähem tähtis pole seegi, et eestikeelne teadus aitab eesti keelel endal omapärase ja mitmekülgse tunnetusvahendina püsida ja seega säilitab omapoolsed eeldused tulevikus tegelikkuse senitundmata tahkude avastamisele kaasa aidata.

Seepärast tundub mulle oluline avaldada käesolev uurimus ka eesti keeles, kuigi kaitsesin selle Uppsala ülikoolis 1996. aastal inglisekeelse doktoriväitekirjana (Nemvalts 1996). Põhipeatükkides on sellega võrreldes vaid mõningaid detaile täp-

sustatud. Peamise erinevusena olen tollasest kuuendast, kokkuvõtvalt peatükist suure osa paigutanud siinses väljaandes omaette avapeatükiks "Semantika ja süntaksi vahekorra" milles üks keskseid teemasid on eesti keeleteaduse terminoloogia. See tingis ka kokkuvõtte esitamise töödeldud kujul.

Mu huvi subjektiprobleemistiku vastu sai alguse 1970ndate keskel Tartu ülikoolis. Olen tänulik kõigile oma õppejõududele toleaegeest soome-ugri keelte kateedrist ja eesti keele kateedrist, eriti aga esimesele teaduslikule juhendajale professor Huno Rätsepale kes mind üliõpilasaastail alustatud jätkama innustas, ning dotsent Ellen Uuspõllule kellel alati oli aega süntaksi teemadel arutleda.

Mul oli õnn kuuluda mitmeid aastaid Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudi grammatikasektorisse. Kõigile sealsele headele kolleegidele võlgnen palju tänu, aga eriti fil. kand. Henno Rajandile, kelle vaimsus ja vaimukus on aidanud mitte üksi lingvistilist vaimu virgena hoida. Minu tänu kuulub ka eesti keele üliõpilastele Tallinnas, Oulus ja Uppsalas, kelle uudishimulikud küsimused on sundinud mind keelenähtustele ikka uutest vaatenurkadest lähenema ja uusi vastuseid otsima, samuti kaasdoktorantidele ja kolleegidele eesotsas professor Lars-Gunnar Larssoniga Uppsala ülikooli soome-ugri õppetoolist.

Täna Eesti Keele Sihtasutust lahkelt pakutud avaldamisvõimaluse eest.

Uppsalas lehekuul 1999

Peep Nemvalts

Sisukord

Eessõna	5
Vahemärkide tähendusest	9
1. Semantika ja süntaksi vahekorra	17
2. Alus ja eksistentsiaallause	29
2.1 Subjekti olemus ja koht eesti keele süsteemis	29
2.2 Töö eesmärk ja materjal	36
2.3 Eksistentsiaallause	36
2.3.1. Eksistentsiaallause semantilis-süntaktiline struktuur	36
2.3.2 Eksistentsiaallause kommunikatiiv-pragmaatiline struktuur	48
2.4 Subjektikäände esinemus morfosüntaktilistes lausemallides	53
3. Alusnimisõna semantilised tunnusjooned	58
3.1 Tunnusjoon [±loendatav]	60
3.2 Tunnusjoon [±konkreetne]	63
3.3 Tunnusjoon [±totaalne]	64
3.4 Tunnusjoon [±kogum]	67
3.5 Semantiline ja morfosüntaktiline mitmus	71
4. Determinaatorid alusfraasis	77
4.1 Adjektiivid	77
4.1.1 Üksnes nominatiiv	78
4.1.2 Nominatiiv või partitiiv	79
4.2 Identifikaatorid	82
4.2.1 Indefinaatorid	82
4.2.1.1 Üksnes nominatiiv	83
4.2.1.2 Nominatiiv või partitiiv	85
4.2.2 Spetsifikaatorid	87
4.3 Kvantorid	90

4.3.1 Arvkvantorid	92
4.3.2 Määrakvantorid	94
4.3.3. Osalisuskvantorid	99
4.3.4. Totaalsuskvantorid	101
5. Predikaatverbi semantika ja lause tähendus	104
5.1 Semantilised tunnusooned	105
5.1.1. Dünaamilisus ja staatilisus	115
5.1.2. Semantilised tunnusooned ja tegevuslaad	119
5.2. Aspekt	123
5.2.1. Aspekt ja aeg	127
5.2.2. Kulg ja tagajärg	130
6. Tekstisemantilised ja pragmaatilised mõjurid	134
6.1 Tekstistrateegia: situatsiooni komponendid	134
6.1.1 Lokaatorfraaside mõju	134
6.1.2 Muude adverbiaalide mõju	138
6.2 Situatsioon ja kontekst	139
6.2.1 Definiitsus ja identifitseeritavus	140
6.2.2 Identifitseeritavus ja kvantifikatsioon	147
6.2.3 Definiitsus ja infostruktuur	156
6.3 Eitus, kahtlus	162
Kokkuvõtlikke arutlusi	170
Kirjandus	177
Lühendid	187
Näidete allikad	189
Sümbolid	190

Vahemärkide tähendusest

Rakendan käesolevas väljaandes – nagu mitmes varasemaski töös* – põhimõtet mille järgi kirjavahemärkide pruuk lähtub semantikast ja kajastab eelkõige kõne liigendamist. Kipume oma kirjaoskajaühiskonnas unustama et keel on eelkõige kõne, kiri selle salvestamise kokkuleppeline viis. Tähtede abil määrgime häälikuid, ent kõne ei koosne üksnes häälikuist. Peale selle on kuulajale kõne mõistmisel abiks kõnemeloodia kulg, rõhud ning pausid. Erisugused intonatsioonimuutused ning erineva pikkusega pausid liigendavad kõnevoolu lauseiks ja fraasideks. Kirjas peavad lugejat selles osas aitama vahemärgid. Järelikult on igal vahemärgil ka oma tähendus. Kui soovime et lugeja meie kirja pandud mõtted võimalikult täpselt kätte saaks, ei tohi vahemärke panna ei päris umbropsu ega lausa mehaaniliselt.

Paraku on eesti keele normatiivses grammatikas aastakümneid peetud vahemärkide pruukimisel kõige olulisemaks grammatilist printsiipi mille kohaselt kirjavahemärkide tarvitamine peab kajastama keele grammatilist struktuuri. Kõige kurvemad on muidugi selle põhimõtte kangekaelselt mehaanilise rakendamise tagajärjed. Hulk emakeeleõpetajaid on leidnud lauseõpetuse praktilise väärtuse olevat nimelt vahemärgireeglistiku tuupimises, mis on aidanud eesti keelt õppeainena paljudele vastumeelseks muuta. Osalt on õpetajad muidugi sunnitud niiviisi tegutsema, sest üldhariduskooli lõpukirjandi ja kõrgkooli sisseastumiskirjandi nõuded on olnud liiga ranged. Üks-kaks komaviga võib kirjandisse sattuda üsna kogemata ja kui neid loetakse veel ühte patta stiilivigadega, siis pole tippinde saamine peaaegu võimalik.

* Vt nt: Õppekursus arengupuuetega laste ja noorte hooldajaile. Tõlkinud Silvi ja Peep Nemvalts. Tallinn: Olion 1993; *Karl-Erik Sveiby, Juhetimistarkus*. 101 nõuannet teabeküllaste organisatsioonide juhtidele. Tõlkinud Silvi ja Peep Nemvalts. Tallinn: Olion 1994.

Õigupoolest on aeg näidanud et seda kunagi saksa keele eeskujul tähtsaimaks tõstetud grammatilist printsiipi polegi võimalik raudselt järgida. See on käinud üle jõu niihästi õpilastele kui ka paljudele õpetajatele. 1970ndate lõpul – 1980ndate algul testisin täienduskursustel emakeeleõpetajaid, misjuures ilmnes et paljud teevad samasuguseid “vigu” mille pärast õpilastel hinnat alandatakse (nt *Metsavaht näitab kuidas istutatakse kuusetaimi.*) Isegi kõrgkooli õppejõud, sh emakeeleõpetajate õpetajad ei suuda kehtivaid reegleid alati veatult rakendada, rääkimata kirjanikest, toimetajaist ja korrektoreist kes rangest reeglistikust hoolimata pakuvad massiliselt seesuguse vahemärgistusega lauseid nagu *Kolme aasta pärast lahku minnes, veeresid tal silmist jälle pisarad. Pärast tugede najal käimist, proovib laps ise seista. Palu lapsel, korrata kõiki neid harjutusi palju kordi.* Kui püüdsin 1980ndail aastail ilmunud keskkooli süntaksiõpikus lihtsustatud vahemärgistust rakendada, kohtas see konservatiivide vastuseisu. Nüüd mil isegi saksa keele vahemärgireegleid on lödvemale lastud, tohiks ehk eesti keelt kirjutadeski vahemärke eelkõige sisuliselt pruukida.

Vahemärkidest kõige neutraalsem on lausepiiri tähistav punkt, teised lauselõpu märgid edastavad juba rohkem ka intonatsiooni. Nii nagu noodikirjas osutatakse muusikaliste fraaside vahelisi pause erinevate pausimärkidega, nii on tähtkirjaski lausesiseste kõnevoolu muutuste märkimisel vaja omaette märke. Neist on kõige olulisem koma mis peaks märkima eelkõige lühemaid pause. Pikemaid pause märgib mõttekriips.

Kuigi lause süntaktiline ehitus mõjutab muuhulgas pause teket, ei saa koma või mõttekriipsu pidada automaatse lauseanalüüsi märgiks. Lauseehitus ise sõltub ju semantikast. Seepärast on ülim aeg loobuda grammatilist printsiipi ületähtsustamast ja esitada vahemärkide paneku juhised eelkõige tähenduse täpsuse huvides. Oluline on ka pidada neid juhiseid soovitusteks, mitte rangeiks reegleiks mille vastu “eksimine” oleks nii kohutav et selle eest peaks karis-

tatama hinde alandamisega võrdselt mõne tõelise keeleveaga.

Aastakümnete pikkune kollektiivne kogemus näitab et reeglite rohkus ja keerulisus pole ühtegi põlvkonda aidanud ning seetõttu on mõttekam reeglistikku lihtsustada. Suurem osa vahemärgiõnnetusi on seotud **komaga**, seepärast vaatlen põhiliselt seda kuidas komastamist hõlbustada.

Kõrvallause ees

Enamasti – eriti lühikeste osalauseste korral – pole komal kõrvallause ees mingit otstarvet. Kõrvallause algust märgib niikuinii juba sidesõna või siduv asesõna:

Mulle tundub et kirjelduse selguse huvides peab järjekindlalt eristama moodustajakomponente ja nende süntaktilisi funktsioone lauses.

Pidades tõseks et reksioon on selline subordinatsiooniseos kus regeeriva elemendi semantilised omadused või tähendus tervikuna tingivad mõne teise elemendi grammatilise vormi...

Mõisted nagu otsejärjestus ja pöördjärjestus on tegelikult suhtelised: see mis transitivlause on pöördjärg, on eksistentsiaallause otsejärg ja vastupidi.

Eesti keele puhul on eksistentsiaal- ehk olemislauseiks nimetatud kõiki lauseid mille öeldisverbi olemuses on midagi eksistentsiaalset.

Tegelikus keelekasutuses esineb muidugi hulganisti substantiivifraase milles tuumale lisaks on rohkem või vähem muid koostisosi.

Komal on otstarve ainult sel juhul kui tahetakse tingimata märgistada pausi kõrvallause ees või kui tahetakse märki-
da ühte mitmest liitlause osadeks liigendamise võimalusest
– vastavalt intonatsioonile ja pausidele – nt liitsidendite
puhul:

*Subjekt- ja objektfraasi ühelt poolt ning adverbiaal-
fraase teiselt poolt eristab eelkõige see, et esimeste re-
ferendiks on alati situatsiooni aktantsed komponen-
did, viimastel aga tihti sirkonstantsed...*

*Niisama selgelt on näha seegi, et lause kui teate üles-
ehitus lähtub...*

*Seepärast näib mulle olevat otstarbekas struktureerida
subjektsubstantiivide semantiline liigitelu nii, et kõik
olulised semantilised tunnusjooned – ja ainult need –
tulevad esile.*

*Küllap on oluline leksikaalne tähendus ikkagi verbil
üksinda, nii et lugema tingib niihästi subjektfraasi kui
ka objektfraasi olemasolu*

Tuleb aga meeles pidada et sellise pausi leidumist või puudu-
mist ei saa ükski lugeja või kuulaja kohustuslikuks teha, vaid
see oleneb täiesti lause koostaja suvast. Kui kumbki võimalik
pausi (= mõtterõhu) koht pole teisest olulisem, võib siingi va-
balt koma hoopis panemata jätta ning seega anda lugejale või-
malus enda kogemustest lähtuv tõlgendus (rõhuliigendus) va-
lida:

*...kas näiteks restoranis tellitavat seapraadi saab osa-
deks jaotada nii et iga osa oleks jälle seapraad...*

Komastamine *kui* ees

Koma olemasolul või puudumisel saaks olla tähendust eristav otstarve peamiselt *kui* -kõrvallausete ees. Teatavasti väljendab sõna *kui* kolme erinevat tähendust: võrdlust, aega ja tingimust. Praeguste reeglite järgi ei tohi võrdlus-*kui* ette lihtlauseis koma panna, aga liitlauseis nimelt peab selle ette koma panema. See on üks suuremaid segaduse allikaid. Minu meelest on mõttekas rakendada semantiliselt järjekindlamat põhimõtet: võrdlus-*kui* ees **pole** koma **vaja** ühelgi juhul. Niisamuti on siis koma tarbetu võrdlus-*nagu* ees. Komata saab läbi nii lihtlauseis (a), lauselühendiga lauseis (b) kui ka liitlauseis (c).

(a) *Objektfraasiga seoses ei tähenda see midagi muud kui nimelt piiritusobjekti.*

Nad kohtlesid inimesi nagu esemeid.

(b) *Võtta inimeselt vastutus on sama hea kui seada end temast kõrgemale.*

(c) *Et seesuguse äriideega edu saavutada, tuli toodangut standardiseerida rohkemal määral kui tavaliselt loominguulises töökojas on võimalik.*

Sellega jäetakse mulje nagu oleks transitiivlause või nn normaallause subjekt kuidagi kolmekordselt subjekt.

Soovi korral võib koma panemisega eristada aja- või tingimusmääruslikku *kui* -kõrvallauset komparatiivlausest, aga siingi pole koma hädavajalik lühemate osalauseste korral – mil *kui* tähendus on hõlpsasti haaratav-taibatav.

*Küsitavused kaovad, kui predikatsiooni defineerida mitte keele vormistruktuuri nähtusena, vaid keele *kui* kommunikatsioonivahendi ilminguna.*

Alati kui seda püütakse teha, kasvab vastuolude ja ebarajrekindluse osa kirjelduses.

Juhtudel kui pragmaatilised tingimused tõkestavad mõne substantiivi esinemise eksistentsiaallause ainuõnalise subjektfraasina.

Ent niipea kui tekib oht kaksitilugemiseks, tuleb tähendust eristava pausi märgina koma panna isegi ülilühikese osalause või fraasi juurde:

Hiljem, kui lapseas õpitut läheb vaja, on seda kerge meelde tuletada. (ajamääruslik kui)

Hiljem kui lapseas on raske inimest kasvatada. (võrdlus-kui)

Käändevormi valik pole otseselt semantilistest tunnusoontest tingitud, vaid neil juhtudel tuleb... (vaid on vastandav sidesõna osalause piiril)

Käändevormi valik pole otseselt semantilistest tunnusoontest tingitud vaid neil juhtudel kui... (vaid on modaalsõna tähenduses 'üksnes', 'ainult', 'pelgalt')

Kõrvallause järel

Kõrvallause järel on koma kui pausi märk mõtteselguse ja lugemissujuvuse huvides sagedamini vajalik:

...see mis transitiivlause on pöördjärg, on eksistentsiaallauses otsejärg ja vastupidi.

Kuigi loomulikus keeles on erinevad kihid ja tasandid osalt üksteisesse põimunud, on keelt kirjeldades ikkagi otstarbekas püüda neid lahus hoida.

*Kuivõrd ainult muist substantiive väljendab subjekt-
fraasi käändevahelduse kaudu seda vastandust, siis
sobib kogu nähtuse kirjeldamiseks ikkagi kõige pare-
mini vormist lähtuv terminipaar...*

Mõnikord pole siiski vajadust koma järele ei kõrvallause ees
ega järel.

*See mida kasutatakse “substantiivi funktsioonis” on
pronoomen midagi / miski.*

Samuti pole tarvis kasutada mitut erinevat vahemärki kõrvu-
ti, piisab ühestainsastki:

*... aga kuivõrd on situatsiooni tüüpe – nagu protsess
ja seisund – kus selles rollis osalist polegi, saab...*

Lähtun niisiis loomulikust tähenduse primaarsust arvestavast
põhimõttest: koma – või mistahes vahemärki – kasutatagu siis
kui seda nõuab mõtteselgus.

1.

Semantika ja süntaksi vahekorras

"Otsime pidevalt ühte vastust paljudele küsimustele. Palju vastu-seid ühele küsimusele ajab meile hirmu nahka."

(Arvo Valton)

Teaduses püütakse muidugi leida uuritavaile probleemidele õigeid, tõeseid lahendusi. See ei tähenda sugugi nagu peaks leiduma mingi üks ja ainuõige lahendus või nagu oleks võimalik esitada ühemõttelisi, kõiki keelesüsteemi ehituse ja keele kui kommunikatiivse protsessi ilminguid mõnes lihtsas valemis hõlmavaid reegleid. Komplitseeritud keelenähtuse surumine mingi grammatikareegli alla on alati lihtsustus. Mida keerukama nähtusega on tegemist, seda vägivaldsem on niisugune lihtsustamine.

Niisamuti võrdub mingi muude keelte põhjal väljatöötatud teooria rakendamine parasjagu uuritavale keelele selle keele sobitamisega Prokrustese sängi. Eriti ilmne on see struktuurilt erinevate keelte puhul. Kui näiteks inglise keeles on võimalik eksistentsiaallauseid defineerida puhtsüntaktiliselt, siis eesti keeles osutub see võimatuks. Seepärast, eitamata inimkeeltele ühiste, universaalsete kategooriate olemasolu, näib mulle ometi et kirjelduse adekvaatsuse huvides on kindlam lähtuda vaadeldava konkreetse keele materjalist endast ja leida igale keelele sobiv teoreetiline mõistestik ja lähenemisviis. See ei välista sugugi teiste keelte baasil loodud teooriaist pärit mõistete kasutamist. Nii olen käesolevagi töö jaoks saanud kasulikke impulsse niihästi sõltuvusgrammatika verbikesk-susest kui ka rolli- ja referentsigrammatikast, funktsionaal-sest grammatikast ja mujaltki.

Pole mingi saladus et mistahes loomulik keel on äärmiselt kompleksne nähtus. Kõiki selle külgi on võimatu kirjeldada ühekorraga, mistõttu olen püüdnud eristada ühelt poolt keelt kui struktuurset süsteemi ja teisalt kui kommunikatsiooniva-hendit. Kommunikatsioon on teatavasti kahesuunaline ja see-pärast paistabki keele süsteem mõnevõrra erinev, vaadeldes kas saatja või vastuvõtja vaatenurgast. Saatja – st kõneleja või kirjutaja – lähtub situatsioonist mida ta asub lause(te)ga kirjeldama, vastuvõtja – st kuulaja või lugeja – peab lähtuma lauseist ja lausetevahelistest (teksti)seoseist, mõistmaks kir-jeldatavat situatsiooni. Sõnumi saatja liigub läbi keelestruk-tuuri semantikakihist süntaksikihti, vastuvõtja aga süntaksi-kihist semantikakihti. Mõlemal on seejuures toeks pragmaa-tikataust. Selline keele mõistmine pole muidugi midagi uut. Eesti keeleteaduses on seda mõtteviisi esindanud peamiselt Rajandi (1977, 1978). Küll aga tuleks minu arvates püüda keele tegelikul kirjeldamisel seda arusaama järjekindlamalt silmas pidada.

Parim viis seda teha on kasutatavaid mõisteid võimalikult täpselt defineerida ja otstarbekaid termineid kasutada. Kee-leuurimine nagu mistahes muugi teadustöö vajab terminoloogilist selgust. Väga paljude erinevate *subjektide* tarvitamine on markantne näide keelestruktuuri erinevaisse kihtidesse kuuluvate ja kommunikatiivsusega seostuvate elementide kok-kusulamisesest, tagajärjeks ebaülevaatlik pilt keelest ja selle toi-mimisest.

Keelestruktuuri läbipaistvuse huvides tuleks selle kompo-nente võimalikult kindlalt eristada. Kahjuks tarvitatakse mit-meid termineid, sh *tasand* ja *kiht*, erineva mõistesisuga. Mulle tundub et kõige otstarbekam on keelesüsteemi struktuuri kir-jeldada – lähtudes sõnumi saatja vaatevinklist – järgmiselt. Keele struktuur koosneb kolmest kihist: *semantikakiht*, *sün-taksikiht* ja *morfo(fono)loogiakiht*. Iga kihi piires saab eris-tada mitut tasandit: semantikakihis on olulised *sõnatasand* ja *situatsioonitasand*; süntaksikihis *fraasitasand*, *lause-tasand* ja *tekstitasand*; morfoloogiakihis *morfeemitasand*

ja *sõnetasand*, võibolla ka *foneemitasand*. Sõnasemantika kirjeldamisel saab kasutada *semantilisi tunnusoone* [±loendatav], [±duratiivne ~ kestev] jt. Lausesemantikast ehk situatsioonist saab kõnelda abstraktsemate (*pragma*)*semantiliste komponentide* nagu [LOC] või [EX] abil, või ka *substitutsiooniklasside* nagu *Di*, *Temp* termineis. Semantikakihis on situatsioonitasandi komponentidel, st *osalistel* e *aktantidel* ja *asjaoludel* e *sirkonstantidel* omad semantilised funktsioonid ehk rollid: AGENT, INSTRUMENT, KOGEJA, KOHT jts. Süntaksikihis on lausetasandi komponentidel, st fraasidel, süntaktilised funktsioonid subjekt, predikaat jts.

Et keelestruktuuri kihtide vahelised piirid pole teravad, siis on keele täieliku mõistmise huvides vaja nende vahelisi üleminekutsoone kirjeldada. Siin kohtabki sageli termineid *morfosüntaktiline*, *semantilis-süntaktiline* jms. Mulle tundub et kui üldse, siis nimelt nende üleminekutsoonide kirjeldamisel oleks otstarbekas kasutada termineid nagu *pindstruktuur* ja *süvastruktuur*, aga ka *tauststruktuur*. Viimane haarab niihästi pragmaatilist kui ka semantilist infot ja võimaldab kirjeldada näiteks eesti eksistentsiaallauset. Süvastruktuur sisaldab osalt semantilist ja osalt süntaktilist infot ja sellel nivool kirjeldatavate üksuste hulka võivad kuuluda ühelt poolt substitutsiooniklassid, teisalt ka funktsionaalsed kategooriad nagu subjekt, objekt, adverbiaal. Pindstruktuuri tuleks käsitada kui morfosüntaktilist, või õigemini morfonoloogilis-süntaktilist struktuuri; suures osas pindstruktuurilised on näiteks Rätsepa (1978) elementaarlausete mallid.

Lause paistab kõige rohkem ühesugusena sõnumi saatjale ja vastuvõtjale eelkõige pindstruktuuris. Seepärast on eelistatav seal kus vähegi võimalik tarvitada vormitermineid – need on ühemõttelised. Nii saab terminitega *nominatiivsubjekt* ja *partitiivsubjekt* hõlmata kõik subjektifraasi käändevahelduse juhtumid, semantikast lähtuvad terminid *totaalsubjekt* ja *partsiaalsubjekt* aga on eksitavad, kattes üksnes osa nimetava-osastava vaheldumise ajendeist, nagu nähtub käesolevastki tööst.

Kuivõrd keelesüsteemi kihid ja tasandid pole täielikus isomorfses vastavuses üksteisega, ei ole alati võimalik piirduda üksnes vormiterminitega. Sel juhul on soovitav leida just käsiteldavale kategooriale või nähtusele sobiv termin mille puhul siiski vormi ja tähenduse vahelised seosed oleksid võimalikult läbipaistvad; see on oluline eriti võõrkeeleõpetuses. Nii on eesti (ja soome) objektfraasi kaheastmelise käändeopositsiooni puhul küll hea kasutada terminit *partitiivobjekt*, kuid selle vastandpoolust märkiv termin *totaalobjekt* pole otstarbekas samal põhjusel mis teeb *totaalsubjekti* eksitavaks. Totaalsus on ainult üks piiritletuse avaldusvormidest ja seetõttu olekski selgem kasutada nt terminit *piiritlusobjekt*. Selle suunalisi mõtteid on varem esitanud Rajandi & Metslang (1979:14): "Käsitluse haaret laiendades on tulevikus vahest võimalik nii 'asjast' kui 'ainest', nii 'komplektist' kui 'juhuslikust hulgast' vabaneda ja taandada need mingile üldisemale 'piiritletuse – piiritlematuse' opositsioonile." Viimast mõistepaari on küll kasutanud ka EKG II (1993:49-53, 83-84) objekti ja nn sihitisesarnaste kestusmääruste kirjeldamisel, kuid mitte terminina. Soome keele puhul on sedasama mõistet tarvitanud nt Pentti Leino: "Akkusatiivi ilmaisee tilanteen 'rajatuutta' ja partitiivi sen 'rajaamattomuutta'" (1991 (1982):172).

Nn akusatiivobjekti asemel võikski ju soome keele kirjelduses rakendada näiteks terminit *rajausobjekti*, sest termin *akkusatiivi* on samuti tarbetult kahemõtteline. Objektfraa-siga seoses ei tähenda see midagi muud kui nimelt piiritlusobjekti, mis nagu eesti keeleski avaldub pindstruktuuris kas genitiivi või nominatiivi vormis. Seetõttu ollaksegi sunnitud rääkima genitiivikujulisest ja nominatiivikujulisest akusatiivist, mis pole eriti otstarbekas juba seetõttu et erinevalt eesti keelest on soome keeles olemas ka tõelised akusatiivi kui morfoloogilise käände vormid, olgugi vaid üksikutest pronoomenitest (*sinut, teidät, kenet* jts).

Terminite valik oleneb kahtlemata mingil määral kirjelduse eesmärgist. Kui võtta peaesmärgiks kirjeldada mitte niivõrd keelesüsteemi struktuuri kui keele toimimist kommuni-

katsioonivahendina, võiks *piiritlusobjekt* asemel kasutada hoopis terminit *definiitobjekt*. Niisamuti saaks sel eesmärgil rääkida *definiitsubjektist* ja *indefiniitsubjektist* (vt ka Nemvalts 1994a).

Keele struktuuri kirjeldamisel on võimalik valida kas semantikakesksem (saatjapoolne) või süntaksikesksem (vastuvõtjapoolne) vaatenurk. Mõlemat korruga teha on samahästi kui võimatu. Alati kui seda püütakse teha, kasvab vastuolude ja ebajärjekindluse osa kirjelduses. Kuivõrd subjekt on sellise fraasi süntaktiline funktsioon, mis tähistab tegevussituatsioonides enamasti AGENDI rollis osalist, siis on näiteks fennistikas üha enam levinud ka termin *genitiivsubjekt* soome lausete nagu (1) esimese konstituendi kohta (nt Hakulinen & Karlsson 1979:158, KOS 1994:147). Sel juhul tuleks eesti lausete nagu (2) esimesest nimisõnafraasist kõnelda kui *adessiivsubjektist*.

- (1) Jyrin täytyy antaa kirja Marille.
- (2) Jüril tuleb anda raamat Marile.

Tasub siiski küsida, kui palju võidetakse, kasutades AGENDI asemel alati *subjekti*? Kas nii ei muutu mitte semantika- ja süntaksikihi vaheline piiriala veelgi ebamäärasemaks? Võibolla oleks otstarbekas mõnel puhul tõesti loobuda mõisteist nagu subjekt või objekt, aga sel juhul mitte nii et ühendatakse need kaks *jektiks* (Karlsson 1982:109), ega rääkides nende asemel "lauseen nominaalijäsenten 'subjektimaisuudesta' ja 'objektimaisuudesta'" (Itkonen 1974:385-386). Nagu olen juba mujal esitanud (vt Nemvalts 1994b), võiks kõnelda otse semantiliste kategooriate ja morfoloogiliste vormide vahelisest vastavusest terminite abil nagu *nominatiiv-, partitiiv- ja adessiivagent* (soome keeles vastavalt *nominatiivi-, partitiivi- ja genetiiviagentti*). Sisestatud konstruktsioonides tuleks siis eesti keele puhul kõne alla ka *genitiivagent* nagu lauses (3), *poolt-agent* nagu lauses (4) ja *elatiivagent* nagu lauses (5).

- (3) Peetri tehtud film sai auhinna.
- (4) Politseinike poolt avastamata roimade arv muudkui kasvab.
- (5) Söök jäi lastest puutumata.

Niisugune semantika- ja morfoloogiakihti vahetult ühendav kirjeldusviis võiks olla kasulik eesti keelt võõrkeelena õpetades.

Nagu maja ehitades ei ole otstarbekas kivide vahele mörti tõsta teiste kividega, nii ei ole ka kuigi kasulik näiteks süntaktilisi funktsioone kirjeldada sõnaliigiterminite abil. Kahjuks toimitakse lingvistikakirjanduses sageli nimelt nii: **subjekti**, **objekti** jt kõrval räägitakse **verbist predikaadi** asemel ja tihtipeale ka **adverbist adverbiaali** asemel, ning vastupidi. Mulle tundub et kirjelduse selguse huvides peab järjekindlalt eristama lause moodustajaid kui ehituskive ja neid mördina ühendavaid süntaktilisi funktsioone lauses. **Fraas** on vajalik moodustajastruktuuri terminina ning seetõttu on põhjust nimelt fraaside liigitelus lähtuda sõnaliigi printsüübist. Selle järgi võivad eesti lause vahetuiks moodustajaiks olla **verbifraas** (VF ehk VP), **nimisõna-** ehk **substantiivifraas** (NF ehk SbP) ja **määrsõna-** ehk **adverbifraas** (MF ehk AdvP). Neist komponentidest moodustuvad laused süntaktiliste funktsioonide abil, nõnda nagu näidatud skeemidel (A)–(C) ptk 2. NF võib saada nii subjekti, objekti kui ka adverbiaali funktsiooni, MF üksnes viimase; terminit **adverbiaalfraas** on mõtet kasutada ainult niisuguses funktsioonis tarvitatava fraasi kohta, olgu see siis liigilt NF või MF. Kõigil neil fraasidel on oma funktsioon lausetuuma, st VF-i suhtes. VF ise on predikaadi funktsioonis, mis just teebki lausest kommunikatiivse struktuuri, olles ses mõttes suunatud lause piirest välja ja võimaldades vastuvõtja teadmiste teisenemist.

Muidugi, on vana tõde et sõnaliike on üpris raske defineerida. Küllap on nendegi raskuste taga soov hõlmata kogu keelesüsteemis ja keele kasutamistingimustes peituvat infot ühekorraga. Kuigi ristuvaist klassifikatsioonidest hoiduda pole

võimalik, oleks ehk otstarbekas siingi lähtuda kas saatja või vastuvõtja vaatenurgast. Esimesel puhul saaksime rohkem semantiliselt kirjeldatavad sõnaklassid: substantiivid, determinatorid, indefinaatorid, kvantorid jts. Teisel puhul rohkem morfosüntaktiliselt liigitusaluselt määratletavad sõnaklassid: noomenid, pronoomenid, verbid, adverbid või partiklid, pre- ja postpositsioonid. Eestikeelne **omadussõna** on selgelt semantiline termin, mida sobiks kasutada sünteesivas, saatja grammatikas ja nimetada vajadusel **kvalifikaatoriks**; **adjektiiv** passib analüüsivasse, vastuvõtja grammatikasse ja sel juhul võiks selle eestikeelne vaste olla **täiendsõna**.

Nagu pole otstarbekas kasutada üht ja sama terminit erinevate kategooriate tähistamiseks, tuleks ka vältida erinevalt lähtekohtadelt määratletud terminite kasutamist samalaadseid kategooriaid kirjeldades. Selguse huvides pole hea rääkida subjekti ja verbi ühildumisest (vrd ingl. *subject-verb agreement*) ega isegi mitte subjekti ja predikaadi ühildumisest, sest ühildumine kui vormiline tingitus (üldjuhul sarnastumine) pole mitte funktsioonide vaid fraaside omadus – niisiis on täpne rääkida subjektfraasi ja predikaatfraasi kongruentsist. Käibetõeks kujunenud väide et nende kahe vahel valitseb alati kongruents, nõnda et subjektfraas määrab predikaatfraasi arvu ja isiku, kehtib täielikult üksnes personaalpronoomenist nominatiivsubjekti ja indikatiivis predikaatverbi puhul jaatuslauses, nt *Meie läheme peole* (vt ka 2.1). Sellest kipub jääma väheks et sellist reeglit üldkehtivana esitada, siingi on nähtavasti tegu indoeuroopaliku mõjuga. Subjekti funktsioonis NF saab parimal juhul määrata predikaatverbi arvu (*Poiss läheb peole. Tüdrukud lähevad peole*) aga seegi pole alati kindel (*Tüdrukuid läheb peole. Peosaalis tantsis poisse ja tüdrukuid.*).

Kui kirjeldada lauset kui verbikeskset struktuuri, on subjektfraas niisamuti nagu objektfraas eelkõige rektsoonivahekorra kaudu predikaatverbile alistatud. Pidades tõeseks et rektsoon on selline subordinatsiooniseos kus regeeriva elemendi semantilised omadused või tähendus tervikuna tingivad

mõne teise elemendi grammatilise vormi, ja et "verbi ja kolmekäändelise objekti vahel valitseb muidugi rektsioonivahekord" (Rätsep 1978:64), siis on ka predikaatverbi ja kahekäändelise subjektfraasi vahekord rektsiooniline. Teine alistusvahekord – kongruents – on selline kus ühe, alistava elemendi grammatiline vorm tingib teise, alistatava elemendi grammatilise vormi. Selle määratluse kohaselt on tõepoolest kongruentsiga tegemist Rätsepa osutatud juhtumeil mil finiitverbi eitav vorm sunnib kolmekäändelise objekti käänete hulgast valima partitiivi (*Poiss ei ostnud uut plaati*) ning imperatiivi- või impersonaalivorm nominatiivi (*Osta uus plaat. Osteti uus plaat*). Aga samavõrra kongruents on sel juhul ka eitavast verbivormist tingitud partitiivne subjektfraas lauseis nagu *Poes ei olnud uut plaati*.

Teisalt, kuivõrd eitav verbivorm on ikkagi eitava tähenduse väljendusi, siis võib ju ka öelda et see eitav tähendus tingib nii subjekt- kui objektfraasi partitiivse vormi; see aga on definiitsiooni järgi rektsiooniseos. Niisiis on nii subjekt- kui ka objektfraasi seostes lause tuumaks oleva verbiga võimalik tuvastada ühtviisi rektsiooni- ja kongruentsi-ilminguid. Seetõttu pole kongruentsist palju abi subjekti defineerimisel, nagu ei saa rektsioonigi kasutada objektfraasi eristamiseks subjekt-fraasist.

Niihästi subordinatsioon kui ka koordineatsioon on kahtlemata grammatilised, eelkõige süntaksikihi seosed mis võivad avalduda nii lause-, fraasi- kui ka liitlausetasandil, st kirjeldavad keelesüsteemi struktuuri, ulatuvad aga ühtlasi tekstiloomesse. Ent katsed käsitleda predikatsiooni samuti keelestruktuuri sisemise seosena ei näi aitavat keele olemusse selgust tuua:

"Predikatsiooniseoses on lause kui terviku vahetud moodustajad. Lause (nii iseseisvana kui ka moodustajana – osalausena) on seega PREDIKATIIVNE TARIND, vastandudes fraasile kui mittepredikatiivsele tarindile. Predikatsiooniseos avaldub selles, et ühe moodustaja leksikaalne tähendus tingib teise moodustaja kuulumise mingisse substitutsiooniklassi, teise

grammatiline tähendus aga omakorda esimese grammatilise vormi (pöörde). Tegemist on seega vastastikuse alistusega, ühtpidi rektsiooniga, teistpidi kongruentsiga. Predikatsiooniseoses on nt *poiss / poisid ja loeb / loevad kriminulle* lauseis Poiss loeb kriminulle. – Poisid loevad kriminulle.” (EKG 1993:8).

Sellisest definiitsioonist tuleneb mitu küsitavust. Puudutan siinkohal vaid paari neist. Esiteks, nõnda määratletud predikatsiooniseos puudub lisaks struktuuridele nagu *Sajab* või *Mul on külm* ka selliseis nagu *Koerale anti konti* – kas polegi need siis laused, vaid fraasid? Teiseks, kui eesti keele lausel oleks tõesti alati ja üksnes kaks moodustajat, milline oleks siis nt moodustajas *loeb / loevad kriminulle* või moodustajas *andis raamatu Marile* peituv leksikaalne tähendus? Küllap on lause moodustumiseks oluline leksikaalne tähendus ikkagi verbil üksinda, nii et *lugema* tingib niihästi subjekt-fraasi kui ka objektifraasi olemasolu ja *andma* tingib lisaks neile kahele veel kolmanda, nimetatagu seda siis adverbiaal-fraasiks või indirektobjektifraasiks.

Küsitavused kaovad, kui predikatsiooni defineerida mitte vormistruktuuri nähtusena, vaid lause kui kommunikatsioonivahendi ilminguna, nagu teeb Õim (1973a, 1973b): uue (elementaar)teate liitmisena olemasolevale infole (vt lähemalt ptk 2.3.2). Sellega langeb ära ka vajadus kasutada predikatsiooni subjekti defineerimisel, kuivõrd see on igasuguse lause – isegi subjektita lause – tunnus, mis avaldub lause tuumaks oleva verbifraasi või koopula finiitses vormis. Sellest vaatenurgast võib siis lauset nimetada **predikaatseks tarindiks**, kuid mitte predikatiivseks, sest see viib mõtted predikatiivile.

Predikatiivi on otstarbekas käsitleda fraasitasandi süntaktilise funktsioonina mida võib kanda NF, nagu *puhas vesi* lauses (6) või *omadussõna-* ehk **adjektiivifraas** (OF ehk AdjP), nagu *väga külm* lauses (7). Niisugustele fraasidele sobib termin **predikatiivifraas**. See fraas koos koopulaverbiga moodustab lausetasandi VFi ja lauset tuumaks viimane on, sobib nimetada **predikatiivlauseks**.

- (6) See vedelik on puhas vesi.
- (7) Jõevesi oli väga külm.
- (8) Jões oli väga külm vesi.

Predikatiivlause on üsna lähedalt sugulane subjektfraasiga, võimaldades parafrasivahekordi, nagu (7) ja (8) vahel. Niisugused parafraasid on muidugi lause infostruktuuri teenistuses, mis vormistruktuuris kajastuvad nimelt fraasitasandil toimuvais ümberpaigutustes ja funktsioonimuutustes: omadusõnafraas *väga külm* mis lauses (7) on predikatiivi funktsioon, on lauses (8) **atribuudi** funktsioon, kuuludes ühe komponendina NF-i *väga külm vesi* koosseisu. Jälle üks põhjus miks tarvitatavaid termineid püüda täpselt piiritleda. Subjekt, objekt ja adverbiaal on lausetasandi, lause vahetute moodustajate funktsioonid, atribuut ja predikatiiv aga nende vahetute moodustajate sisesed, fraasitasandi funktsioonid.

Lausetüüpegi kirjeldades on põhjust järele mõelda, mida õieti taotletakse ja sellele vastavalt sobivaid termineid rakendada. Kahtlemata on võimalik koostada mitu erinevat lausetüpoloogiat, olenevalt sellest kas keskseks pidada tauststruktuuri, süvastruktuuri või pindstruktuuri. Kui aga mõnes neist kasutada terminit **normaallause**, implitseerib see tahes-tahtmata et kõik ülejäänud laused on kuidagi ebanormaalsed. Selline "normaalsus" näib jällegi viitavat indoeuroopa keeltele, kus lausete lineaarne struktuur on valdavalt ühesugune: SPX (mitte SVX! – vt ptk 6.2.3). Eesti keeles see nii pole, kuigi selle fraasijärgiga lauseid on enamikus eesti keele kirjeldustes peetud prototüüpseiks. Võttes aga statistilise analüüsi aluseks kümme erinevat lausekomponentide järjestuse mudelit, on tulemuseks praktiliselt võrdne hulk järjestusega SPX ja XPS tekstilauseid: esimesi on 25% ja teisi 24%, ning seetõttu pole põhjust ühtegi fraasijärge domineerivaks pidada (Tael 1990:7-8). Tasuks kaaluda, kas ehk saaksime läbi ilma **normaallauseta**. Sel juhul oleksid ühtviisi normaalsed eesti keele laused nii transitiivlused kui ka intransitiivlused, nii predikatiivlused kui ka eksistentsiaallused.

Et keele abil suhtlemisel on paratamatu esitada lause komponenthäaval lineaarselt, on kommunikatiivse struktuuri kirjelduste põhimõisteid olnud sõnajärg. Õigupoolest on termin **sõnajärg** pärit süntaksi atomistliku kirjeldamistava (“lause koosneb sõnadest”) päevilt – ja seepärast mõneti eksitav. Minu veendumuse kohaselt saab keele ehitusest ja kasutamisest adekvaatsema pildi siis, kui piirduda terminiga **sõnajärg** üksnes fraasisisese struktuuri kirjeldamisel, infostruktuuri seisukohalt olulisest lause moodustajate, fraaside omavahelisest paiknemisest kõneldes aga teen ettepaneku rakendada terminit **fraasijärg**. Sõnajärg on seesuguse käsituse järgi puhtalt süntaksikihis rakendatav, fraasijärg eelkõige infostruktuuri kirjeldav mõiste. Käesolevas töös kasutangi neid termineid niimelt niimoodi.

Lausetüüpide probleemistik ja fraaside järjestuse küsimus on tihedalt seotud. Mõisted nagu otsejärgestus ja pöördjärgestus on tegelikult suhtelised: see mis transitiivlauses on pöördjärg, on eksistentsiaallauses otsejärg ja vastupidi. Fraaside nn otsene järjestus pole seega midagi muud kui lause temaatilise struktuuri seisukohalt **neutraaljärg**, pöördjärgestus aga on mistahes lausetüübis neutraalsele vastanduv fraaside järjestus. Et seesugune mitteneutraalne järjestus on vajalik topikaliseerimise korral, oleks otstarbekas nimetadagi seda **topikaaljärjeks**.

Kuigi loomulikus keeles on erinevad kihid ja tasandid osalt üksteisesse põimunud, on keelt kirjeldades ikkagi otstarbekas püüda neid lahus hoida. Mistahes kirjelduse puhul ei tohiks ometi klassifitseerimine muutuda eesmärgiks omaette, nagu ka mitte formaliseerimine. Et loomulik keel pole sümmeetriline üksüheste vastavuste struktuur, siis ei tarvitse tahta et kirjeldusaparaat seda oleks. Küll aga tasub hoolitseda, et kirjelduses kasutatavad terminid oleksid otstarbekaiaks tööriistadeks kujundatud. Kui terminid **subjekt** ja **predikaat** tähistanuksid läbi aegade muutumatult ühte ja sama mõistesisu, vaevalt et siis nende kõrvale oleksid tekkinud veel **subjektiosa** ja **predikaadiosa** (*alusrühm* ja *öeldisrühm*) ning *tee-*

ma ja *reema*. Terminite tähendus, nende kasutusala muutub paratamatult uute teooriate ja käsitluste lisandudes – ja seetõttu on oluline iga termini mõistesisu võimalikult täpselt piiritleda.

Ma ei taha sugugi öelda et kõik terminid tuleks iga kümne või kahekümne aasta tagant välja vahetada, ent ilmselt eksi-tavaist termineist tuleks siiski loobuda. Iseenesest pole mida-gi halba metafoorsetes terminites, ent kui nende metafoorsus ära unustatakse ja neid sõnasõnalt hakatakse tõlgendama (nt *osaalus*), kannatab kogu keelekirjeldus.

Teisalt pole ei eesti ega mistahes muu keele lauset mõtet suruda ühegi valmisteooria Prokrustese sängi, sh ka mitte generatiivgrammatika teooria binaarmõõdulisse, milles kõikide keelte kõik laused oleksid justnagu kirjeldatavad valemist $S \rightarrow NP + VP$ lähtudes. Niisugune binaarsus võib olla otstarbekas küll formaliseerimisel, aga see viitab juba üsna spetsii-filisele kirjelduse eesmärgile, näiteks raaliprogrammide tar-beks. Lausestruktuur on märksa huvitavamalt mitmeharuli-ne kui pidev aste-astmelt kahenemine. Ei tarvitse karta pal-jusid erinevaid vastuseid lausestruktuuri mõistatusele.

2.

Alus ja eksistentsiaallause

Subjekt on üks enim käsitletud teemasid lingvistikas. Suur enamik käsitlusi on kas indoeuroopa keelte kohta või siis tugevasti mõjutatud indoeuroopa keelte põhjal välja töötatud teooriaist – vt nt Li (1976), Bavin (1980), Perlmutter (1982), Dixon (1989), Leino (1990), Järventausta (1991), Yaguello (1994, ed.), kuid soome keele subjekti on proovitud veidi erinevaltki kirjeldada – vt Leino (1982), Hakulinen (1982). Samuti on eksistentsiaallause käsitlused valdavalt indoeuroopa-kesksed, ent ka soome eksistentsiaallauseist on rohkesti kirjutatud. Järgnevas vaatlen esmalt subjekti ja seejärel eksistentsiaallauseid võimalikult eesti keelest lähtuvalt.

2.1

Subjekti olemus ja koht eesti keele süsteemis

Nagu üldkeeleteaduses, nii ka eesti lingvistikas on subjekti mõiste olnud võrdlemisi laialivalgud, millele on tublisti kaasa aidanud keelestruktuuri eri kihtidesse kuuluvate ja koguni keele kommunikatiivse funktsiooniga seostuvate kategooriate nimetamine subjektiks. Lisaks **grammatilisele subjektile** on üldiselt kõneldud **psühholoogilisest subjektist** ja **loogilisest subjektist**. Viimasel ajal opereeritakse eesti keele grammatikas peale grammatilise subjekti veel terminitega **tegevussubjekt** ja **pragmaatiline subjekt** (EKG II 1993:14-15 jm; vt ka Erelt 1986, 1979). Et kõik need mõisted omavahel osaliselt kattuvad, siis pole ime et pilt subjektist kipub jääma üsna hajusaks. Mõnikord kipub terminoloogiline segadus minema päris suureks, nagu näiteks Pihlaku (1993:97) tegumoe- ja diateesiuurimuses: ”pärisimpersonaalidel (nagu on seda at-

mosfääriilmingute verbid) puuduvad nii semantiline subjekt kui ka grammatiline alus; umbisikulistel aga puudub vaid grammatiline alus, semantiline subjekt on rõhutatult olemas. St. ühed on subjektitud (ingl. Agentless) ja alusetud (ingl. Subjectless), teised vaid alusetud." Ma ei näe mingit vajadust rikkuda rahvusvahelise ja eesti oma terminoloogia vastavust, andes eesti lingvistikas sünonüümselt kasutatud termineile *subjekt* ja *alus* erineva mõistesisu.

Minu arvates on otstarbekas kasutada terminit **subjekt** ehk **alus** üksnes grammatilise subjekti tähistamiseks ning kõigi teiste nn subjektide asemel tarvitada terminoloogilise selguse huvides muid, sobivamaid termineid. Käesolevas töös olengi niimoodi talitanud, veendumuses et terminoloogiline selgus aitab luua selgemat pilti ka kirjeldatavast keelest enesest.

Esimestest eesti keele lauseõpetuse käsitlustest alates (Ahrens 1853, Wiedemann 1875, Hermann 1896) on olnud ülekaalus indoeuroopalik ja suuresti formaalloogika vaatenurgast lähtuv kirjeldusviis, mille kohaselt eesti keele lauses valitsevad kaks pealiiget, subjekt ja predikaat. Veel enamgi, kohtab käsitlusi mille järgi eesti keele lause koosnevat subjektiosast ja predikaadiosast (e alusrühmast ja öeldisrühmast), kusjuures viimasesse kuuluvaks peetakse ka kõiki ülejäänud lause liikmeid, sh objekti (nt ELP 1974, Mihkla & Valmis 1979, Erelt 1979). Samasugune binaarne lähenemisviis, sedakorda generatiivse teooria vaimus, esineb ka uuemas eesti keele grammatikas (EKG II 1993:9-10). Leidub neidki kes on pidanud alust lause grammatiliseks ja sisuliseks keskuseks (Valgma & Remmel 1968:153), põhjendusega et "alus määrab predikaadi arvu ja isiku" See põhjendus klappib paraku üksnes nominaatiivsubjekti ja indikatiivis predikaatverbi puhul.

Lausestruktuuri universaalne printsiip näib siiski olevat verbikesksus, mis Tesnière'ist (1953, 1959) jt lähtunud sõltuvusgrammatika teooria raames on eesti keele tarvis leidnud edasiarendamist Rätsepa (1978) uurimuses. Kuigi käesolevas töös ei tegelda diakrooniaga, pole huvituseta selles seoses märkida Ravila (1941:114, 117) seisukohta, et uurali keeltes on

predikaatsussuhe tekkinud atribuudivahekorras ja et uurali lause struktuuri aluseks on üldiselt subordinatsioonisuhe. Sellest ajaloolisest vaatenurgast on niihästi subjekt kui ka objekt ühest ja samast algsest lauseliikmest tekkinud – mõlemad on olnud nominaalpredikaadi täiendid. Enam-vähem samasugusel seisukohal on soome keele osas Tuomikoski (1971:277): "... tyypillinen neksus, subjekti ja finiittisen predikaattisaneen liitto, ei aivan jyrkästi eroa alistusliitosta ja subjekti itse asiassa on yksi lauseen adverbaalisista jäsenistä, eikä siinä suhteessa eroa esimerkiksi objektista niin paljon kuin usein on ajateltu. Lauseen adverbaaliset jäsenethän kuitenkin ovat syntaktisesti erilaisempia keskenään kuin tavalliset attribuutit."

Olen varem erinevaid indoeuroopa taustaga süntaksiteooriaid omavahel ja eesti keelega võrreldes jõudnud veendumusele et eesti lause struktuuri saab kõige adekvaatsemalt kirjeldada nimelt verbikesksena – selles osas olen samal arvamusel Rätsepaga (1978) – kusjuures subjekt on sama palju lausetasandi moodustajafraasi süntaktiline funktsioon nagu objekt ja adverbiaalgi (vt lähemalt Nemvalts 1985, 1986). Süntaktilises funktsioonis sisaldub alati niihästi semantiline kui ka pragmaatiline info ja see kodeeritakse fraasi morfosüntaktilises vormis – sisu ja vorm käivad käsikäes. Subjekt- ja objektifraasi ühelt poolt ning adverbiaalfraase teiselt poolt eristab eelkõige see, et esimeste referendiks on alati situatsiooni aktantsed komponendid, viimastel aga tihti sirkonstantsed; esimesed vormistuvad eranditult abstraktseis (grammatilistes) käändeis NF_{ina}, viimased enamasti konkreetseis (semantilistes) käändeis NF_{ina} või hoopis MF_{ina}. Subjekt- ja objektifraasi omavahel eristada on vaja üksnes transitiivlauseis. Sel juhul saab subjekti funktsiooni see NF mille referent on situatsiooni aktiivseim osaline, ning subjektilisus kodeeritakse nominatiivina, eristamaks seda objektifraasist mis vormistub eelkõige partitiivina, mõnel juhul genitiivina. Seda aktiivseimat osalist nimetataksegi EKG II (1993:40) käsitluses "tegevussubjektiks" Eelmainitud põhjusil tuleks tähistada seda teisiti, minu arvates sobiks siin terminiks **aktiivaktant** e

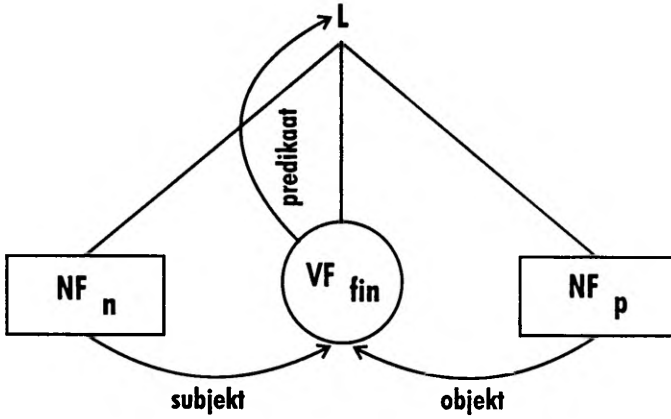
aktiivosaline. Et tavaliselt lähtutakse situatsiooni kirjeldamisel just aktiivaktandist, siis tuleneb sellest täiesti automaatselt tõik et “Pragmaatilisest aspektist on normaallause alus primaarne teema” (EKG II 1993:41). Niisugusest automaatsusest johtuvalt ei saa minu meelest teemaks olekut pidada iseisivaks NFi subjektilisuse tunnuseks ega kasutada seda subjekti defineerimisel. Täiesti asjatu, isegi segadust tekitav on teemat ühtlasi nimetada “pragmaatiliseks subjektiks” (id.). Sellega jäetakse mulje nagu oleks transitiivlause või nn normaallause subjekt kuidagi kolmekordselt subjekt ja luuakse kunstlik põhjendus pidada “kogeja-omajalause” ja eksistent-siaallause subjekti perifeerseks. Siin ei tuleks siiski unustada asjaolu, et erinevalt indoeuroopa keeltest pakub eesti lause moodustajafraaside lineaarne järjestus märksa mitmekesise- maid võimalusi, ja neid erinevaid järjestusmalle on vaja ar-vestada ka lausetüüpide määratlemisel. See mis on tavaline ühes lausetüübis – nt transitiivlauses – ei tarvitse sugugi olla tavaline teises – nt eksistentsiaallauses.

Subjekt on – kuigi defineeritud osalt semantikakihi kaudu – eelkõige süntaksikihi mõiste. Subjektfraasi referentaktandil võib olla AGENDI roll, aga kuivõrd on situatsiooni tüüpe – nagu protsess ja seisund – kus selles rollis osalist polegi, saab neid märkivais lauseis subjekti funktsiooni enda kanda fraas mis tähistab selle situatsiooni aktiivaktanti.

Subjekt on niisiis grammatiline kategooria mis iseloomus- tab nimisõnafraasi (NFi kohta lähemalt vt Nemvalts 1981) tea- tavat rolli lauses. Defineerin eesti keele subjekti ehk alust lau- setasandi (semantilis-)süntaktilise funktsioonina ehk rollina mida kannab selline (abstraktses) grammatilises käändes NF, mille referendiks on lausega tähistatava situatsiooni aktiivaktant (vt ka Nemvalts 1986). Subjekti funktsioonis ni- misõnafraas ehk lühidalt **subjektfraas** võib esineda erinevais lausetüüpides – vrd (A) ja (B).

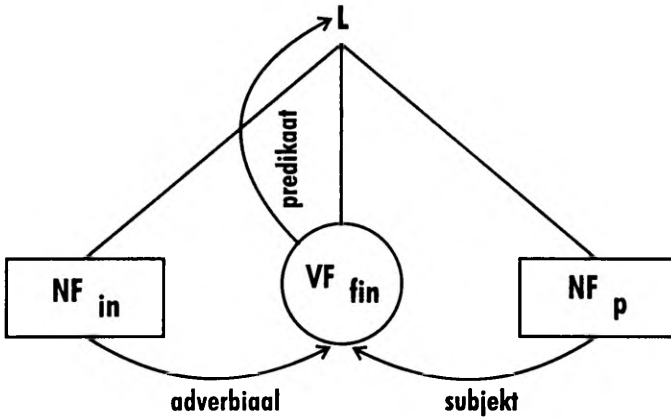
Kuivõrd intransitiivluses, nt (B), jääb objektikäne vabaks, siis saab sealne subjekti rollis NF morfoloogiliselt olla kahes erinevas vormis, nominatiivis ja partitiivis. See ei tähenda

(A)

Usin astronoom avastab uusi maailmu.

(B)

Maailma observatooriumeis on olemas igasuguseid teleskoope.

muidugi et igas intransitiivlauses peaks subjektfraasi kahekäändelisus realiseeruma. Esimesena on eesti keele subjekti kahekäändelisust täheldanud Ahrens (1853), kes räägib definiitsest ja indefiniitsest subjektist. Wiedemann (1875:591-597) kasutab termineid *nominatiiv-* ja *infinitiivsubjekt*. Kettusest (1924) alates lööb läbi terminipaar *totaal-* ja *partiaalsubjekt* e *täis-* ja *osaalus* – Kettusel (1924:11) esimene küll “kogusubjekt” See on sügavalt mõjutanud kogu eesti ja soome subjektiprobleematikat, ning minu meelest kohati üsna pärssivalt. See on nimelt takistanud nägemast et subjektfraasi kahe erineva käändevormi abil on võimalik väljendada paljusid erinevaid tähendusi ning et täielikkuse ja osalisuse või terviku ja osa opositsioon pole siinjuures sugugi ainus ega peamine. *Täis-* ja *osaalust* kasutavad ning rohkem või vähem nende terminite võlukütkeis on Aavik (1936), Rannut (1964) Valgma & Remmel (1968), ELP (1974), Mihkla & Valmis (1979), Erelt (Erelt & Vare 1992:83-84) jt. Pikka aega oli ka soome lingvistide seas pea ainuvalitsev arusaam, et nominatiivne ja partitiivne subjekt väljendavad eelkõige just terviku ja osa vastandust. Vähämäki (1984:26-27) on usutavalt näidanud et seesugune osalisuse ületähtsustamine on olnud tingitud kahe mõiste – (taksonoomilise) partitiivsuse ja (semantilise) partiaalsuse – läbisegi käsitlemisest.

Olen juba varem, 1970ndate lõpul ja 1980ndate algul tollases Tallinna Pedagoogilises Instituudis peetud süntaksilooinguil tõdenud, et kuivõrd ainult muist substantiive väljendab subjektfraasi käändevahelduse kaudu seda vastandust, siis sobib kogu nähtuse kirjeldamiseks ikkagi kõige paremini vormist lähtuv terminipaar *partitiivsubjekt* – *nominatiivsubjekt* (terminoloogias üksikasjalikumalt vt Nemvalts 1994). Soome keeleteaduses saidki need terminid kiiremini harjumuspäraseks kui eesti lingvistide seas – eestlasest esimesi kasutajaid oli Tauli (1980). Eestilike vastetena sobiksid terminid *osastavaline alus* – *nimetavaline alus*, mida olengi juba rakendanud (vt Nemvalts & Vare 1984:88-92, 1988:88-92) või lühemalt *osastavalus* – *nimetavalus*. Nagu Vähämäkigi (1984)

2.2 Töö eesmärk ja materjal

Käesolevas töös otsin vastuseid küsimusele, millist rolli mängib nominatiiv- ja partitiivsubjekti vaheldumine tänapäeva eesti keele lauseis, ning millest on ühe või teise subjektfraasi käändevorm tingitud. Kuivõrd eesti keel on mu emakeel, rakendan töö esimeses neljas peatükis peamiselt omaenese keelepädevust, kasutades küll ka teiste lingvistide, eriti Rätsepa (1978) lausenäiteid ja mõningaid nopmeid ajakirjandusest. Näitelauseis kasutatud subjektsubstantiivide ja predikaatverbide otsingul on suureks abiks olnud Viksi (1992) vormisõnastiku fail. Kontekstimõjureid käsitlevas 6. peatükis on suurem osakaal tekstilõikudel, mis pärit Turu ülikooli SCLOMBi korpusest. Nende väljasõelumist on oluliselt hõlbustanud Uppsala ülikooli raalingvistika keskuse tekstianalüüsi programm TSS (1991-1992) ja selle hilisem versioon TSSA (1994).

2.3 Eksistentsiaallause

Käesolevas jaotises kõneks tuleva põhiseisukohad on ilmunud varem (vt Nemvalts 1978). Järgnevas esitan mõnevõrra täiendatud versiooni eksistentsiaallausest kui semantilisest, süntaktilisest ja kommunikatiiv-pagmaatilisest struktuurist.

2.3.1. Eksistentsiaallause semantilis-süntaktiline struktuur

Eksistentsiaallause kui lausetüüp näib oma universaalsele nimetusele vaatamata olevat eri keelte struktuuris erinevalt defineeritav. Ja need erinevused on üpris suured. Inglise keele suhtes on enim levinud seisukoht, et eksistentsiaallaused

on kõik need ja ainult need laused, milles esineb rõhutu mitte-deiktiline *there*; eksistentsiaallause on (1), aga mitte (2) (Milsark 1974:164). See on ilmselt süntaktiline definitsioon.

- (1) There is a man in the room.
'Toas on (üks ~ keegi) mees'
- (2) A man is in the room.
'(Üks ~ keegi) mees on toas'

Teine võimalus – et nii (1) kui ka (2) on eksistentsiaallauseid – oleks aktsepteeritav nn. Katzi-Postali hüpoteesi seisukohalt, mille järgi kõik tähendusosised on antud süvastruktuuris. Katzi & Postali (1964) järgi on (1) ja (2) sünonüümsed ning seega on mõlemal ühesugused semantilised tunnused, sh ühe tunnuse-na eksistentsiaalsus. Seesugune arutluskäik viib lõpuks selleni et eksistentsiaallauseks tuleb tunnistada ka (3), kuivõrd (4) selleks ilmselt tunnistatakse.

- (3) A man was struck by an automobile.
- (4) There was a man struck by an automobile.
'Mees sai löögi autolt'

Sel kombel kipub aga 'eksistentsiaalne' muutuma niivõrd avaraks mõisteks et praktiliselt ei iseloomusta ta enam midagi. Katse määratleda 'eksistentsiaalset' kui semantilist tunnusojoont lausete hulga jaoks, mis sisaldab nii *there*-lauseid (1) ja (4) kui ka sageli nende lähtestruktuurideks peetavaid lauseid nagu (2) ja (3), on seetõttu määratud nurjuma. Nii jääbki üle tunnistada eksistentsiaallauseiks üksnes *there* sisestamise teel tuletatud laused.

Ent näiteks Milsarki (1974:170) arvates ei saa mitte kõiki *there*-lauseid semantiliselt iseloomustada kui eksistentsiaalsuse väljendajaid. Tema arvates saab eksistentsiaallause kindlaks teha nn E-reegli abil, mille rakendamine nt lausele (5) annab väite (6).

- (5) There are people who respect honesty.
'On inimesi kes peavad lugu õiglusest'
- (6) The class of people who respect honesty has at least one member.

Niisiis peab ta eksistentsiaallauseks ainult selliseid *there*-lauseid, mis kannavad tähendust "exist C", st et mingi klass eksisteerib siis ja ainult siis, kui tal on olemas vähemalt üks liige.

Üldjoontes on aga inglise keele puhul asi küllalt selgepiiriline: välistamata küll semantiliste tunnuste olemasolu, on inglise eksistentsiaallauseid põhiliselt defineeritavad süntaktiliste kriteeriumide järgi. Inglise keele eksistentsiaallause tunnuseks näib olevat rõhutu, mittedeiktiline, nn eksistentsiaalne *there* nagu lauseis (7)–(12). Teisteski germaani keeltes on olukord sarnane: saksa keeles on vastavaks tunnuseks lausealguline *es*, rootsi keeles *det*.

- (7) There has been a lot accomplished.
'Saavutatud on palju'
- (8) There were several people talking.
'Vestlemas oli mitmeid inimesi'
- (9) There may have been fifty people in the room.
'Selles toas võis olla viibinud 50 inimest'
- (10) There were several people sick after the banquet.
'Pärast banketti olid mitmed inimesed haiged'
- (11) There ensued a bloodletting.
'Järgnes verelaskmine'
- (12) There walked into the room a babbling linguist.
'Tuppa astus lobisev lingvist'

Vene keeles pole nii selget vormikriteeriumi leida, kuigi on osutatud näiteks asjaolule et eksistentsiaalset *jest'*-verbi saab eitada üksnes partikliga *n'et*, mitte *n'e* abil. (Arutjunova 1976:218) Vene eksistentsiaallauseid on püütud iseloomustada loogilis-semantiliselt ja kommunikatiivselt.

Soome eksistentsiaallauseste osas tundub üldiselt olevat aksepteeritud määratlus mille kõige ülevaatlikumalt on esitanud ehk Hakanen (1972, 1973, 1981). Selle järgi – vt ka Ikola (1964), Siro (1964, 1974), Wiik (1972), Itkonen (1976), Vähämäki (1984) jpt – on soome keele eksistentsiaallause vormilised tunnused järgmised:

- I. Eksistentsiaallause predikaadiga ei seostu (tavaliselt) kunagi objekt ega predikatiiv. Morfoloogiliselt on predikaatverb alati sg. 3. isiku vormis.
- II. Eksistentsiaallauses ei ole kongruueeruvat subjekti. Eksistentsiaallause nominaalsubjekt on sisult jaatavas lauses kas nominatiivne(-akusatiivne) või partitiivne, sisult eitavas lauses alati partitiivne.
- III. Normaalarhulise eksistentsiaallause sõnajärg on pööratud ja lause algab sageli adverbiaaliga.

Ühena esimestest on soome eksistentsiaallauseste tekstifunktsiooni käsitlenud Vähämäki (1969, 1975), osutades et see on lausetüüp mis esitleb ebamäärast subjekti, tehes seda süntaktiliste vahenditega nagu subjekti käändevaheldus, ühepöördeline predikaat ja pöördsõnajärg. Hiljem on Vähämäki (1984) esitanud soome eksistentsiaallauseste kirjeldamiseks formaliseeritud semantilise predikatsiooni teooria, mis on suuresti inspireeritud Leechi komponentide predikatsiooni teooriast. Hakanen (1973) on võrrelnud läänemere keelte eksistentsiaallauseid omavahel ja indoeuroopa keeltega. Ta leiab et eksistentsiaallauseste vastandamine teistele lausetüüpidele on väga paljudele keeltele omane nähtus, mis ilmneb lisaks semantilisele struktuurile ka süntaksis ja morfoloogias. Läänemere keelte eksis-

tentsiaallauseste kesksed vormi- ja tähenduskrriteeriumid leiab ta olevat samad kui soome keeleski.

Siiski on soome ja eesti eksistentsiaallauseil olulisi erinevusi. Kui soome eksistentsiaallause põhitudunnuseid on subjekt-fraasi ja predikaatverbi inkongruents, nagu lauseis (13), siis eesti keeles – vrd lauseid (14) – toimib kongruentsiseos nominatiivsubjekti puhul kindlas kõneviisis alati.

- (13) a. Metsässä oli juhlat.
b. Pöydällä oli / on omenat.
- (14) a. Metsas oli pidu. Talus olid pulmad.
b. Laual olid / on õunad.
c. Laual vedelesid / vedelevad õunad.

See et eesti keeleski on mitmuse 3. isiku vorm verbist *olema* preesensis singulari taoline (14b), ei tulene mitte inkongruentsist, vaid morfoloogilise paradigma erandlikkusest.

Kuigi akusatiivne subjektfraas on ka soome keeles väga perifeerne nähtus (15), on seda ometi võimalik pidada üheks eksistentsiaallause tunnuseks. Eesti keele eksistentsiaallause määratleja ei saa sellestki ölekõrrest haarata, sest eesti keeles esineb ka neil juhtudel täiesti tavaline nominatiivsubjekt, pealegi ühilduv (16).

- (15) Minulla on sinut.
- (16) Minul oled sina.

Eesti keele puhul on eksistentsiaal- ehk olemislauseiks nimetatud kõiki lauseid mille öeldisverbi olemuses on midagi eksistentsiaalset (Rannut 1969, ELP 1974:63). Seega lähtutakse predikaatverbi semantikast – selle semantilises kirjes peaks sisalduma tunnus [+eksistentsiaalne], kuid seda tunnust pole lähemalt piiritletud. Samas on tehtud mõõndus et seesuguste öeldisverbidega laused üksnes võivad olla eksistentsiaallau-

sed, aga ei pea seda tingimata olema. Üheks eesti eksistentsiaallause iseloomulikuks tunnuseks on peetud – nagu soome keeleski – seda, et “temas ei eeldata kunagi subjektieseme olemasolu, vaid eksistentsiaallause esmane ülesanne on just subjektieseme olemasolu (jaatavas lauses) või selle puudumist (eitavas lauses) väita” (Rannut 1969:672). Kohati on äsjaviidatud töodes kasutatud sünonüümselt termineid **eksistentsiaallause** ja **osaalusega lause**.

Kuidas siis kirjeldada eesti eksistentsiaallauset? Nähtavasti ei saa seda teha süntaktiliste kriteeriumide kaudu, nagu inglise keeles, ega isegi mitte sedavõrd, nagu soome keeles. See pärast tuleks eesti eksistentsiaallauset määratleda ühelt poolt semantilisel, pidades seejuures silmas mitte ainult verbi semantikat, vaid eelkõige just lause semantikat: käsitlen lauset kui mingi tähistatava situatsiooni e olukorra märki. Vähemalt niisama oluline on seejuures arvestada lause kui suhtlusüksuse temaatilis-funktsionaalset liigendust ning selles kajastuvaid pragmaatilisi seiku. Semantika ja pragmaatika vaatenurgast ongi põhjendatud öelda, et eksistentsiaallausega väidetakse mingi üksuse või üksuste klassi olemasolu (või olematust) maailmas või mõnes selle osas. Niisiis lähtutakse eksistentsiaallause koostamisel eeldusest et kuskil midagi kas on või ei ole, alustatakse lokaliteedist. Seda komponenti võib pidada eksistentsiaallause teemaks või vähemalt teema tuum osaks, mis nt lauseis (14a-c) väljendub vastavalt fraasidena *metsas, talus ja laual*.

Lokaalsuskomponendi olemasolu eksistentsiaallausete iseloomuliku tunnusena on leidnud käsitlemist ka kõigis eelviidatud soome eksistentsiaallauset käsitlevais töodes. Samuti on seda peetud oluliseks indoeuroopa keelte eksistentsiaallausete kirjeldamisel. Nii on Arutjunova (1976:212) iseloomustanud vene eksistentsiaallauseid koosnevana kolmest “loogilis-süntaktilisest” või “loogilis-semantilisest” komponendist, millest üks fikseerib olemise või viibimise piirkonna, teine osutab selles piirkonnas eksisteerivale objektile, kolmas olemise, viibimise või kohaloleku faktile. Mitmed inglise keelt uurivad

teadlased on juhitnud tähelepanu eksistentsiaalsuse ja lokatiivsuse vahelisele tugevale seosele. Nii ütleb Lyons (1968:390) et semantiliselt võib eksistentsiaallauseid kirjeldada kui "implitsiitselt lokatiivseid (või temporaalseid)"; väide et midagi eksisteerib, nõuab täiendamist lokatiivse (või temporaalse) väljendiga, enne kui seda väidet saab mingil moel tõlgendada. Veelgi tihedam olevat see seos mitmeis muis keelis, nt hiina, türgi jt (Lyons 1968:394-395).

Kimball (1973) on viidanud asjaolule et objektid on tugevalt seotud oma asukohaga, mingi lokaliteedi ja seal paikneva objekti vahel valitseb tema arvates koguni lahutamatu omanduse suhe. Sellest järeldab ta et iga eksistentsiväide on tingimata lokatiivne, kuivõrd lahutamatu omatavad NFid saavad nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt esineda üksnes koos omajaga (Kimball 1973:268).

See mis eksistentsiaallauses on universaalset, on seega nimelt semantilis-pragmaatiline ja erinevate keelte kõnelejaile ühine mõtlemisviis: midagi eksisteerib mingis kohas. Võtmata seisukohta Kimballi teoreetilis-metoodilise raamistiku suhtes, näib mulle üsna piltlikuna tema hüpotees selle kohta, mis sugune võiks olla lokaalsete lausete tauststruktuur. Lause (18) tuleneks selle järgi struktuurist (17a), millest saadaks passiivitransformatsiooniga (17b) ning viimasest põhiverbi kustutamise teel lõpuks (18) – näited Kimballilt (1973:269).

- (17) a. {I / One} locate(s) a bird in the tree.
'{Mina / Keegi} lokaliseeri{n/b} linnu puu otsa(s)'
- b. A bird is located in the tree.
'Lind on lokaliseeritud puu otsas'
- (18) A bird is in the tree.
'Lind on puu otsas'

Antud seletuse järgi on lokaalne lause niisiis selline, mille süvastruktuurist leiame verbi *locate*. Põhimõtteliselt sa-

masugune lokaliseerimine toimub nähavasti eksistentsiaal-lauseste tauststruktuuris. Seda protsessi valgustab päris hästi ka Vähämäki teooria, eriti KOHA predikatsioonisüsteemi käsitlus (*"the system of PLACE"*; vt Vähämäki 1984:121–126, 310 jj).

Nummerdades lauseis (19)–(25) fraasid lineaarsuse järjekorras, saab kõige üldisemalt väita et neis eesti keele lauseis ongi nimelt tegu [fraasi]₃ referendi lokaliseerimisega.

- (19) a. [Õhus]₁ [on]₂ [tormihõngu]₃
 b. [Looduskirjeldusis]₁ [puudub]₂ [värskus]₃
 c. [Maa lõunaosas]₁ [kulgevad]₂ [mäeahelikud]₃
 d. [Laual]₁ [lebas]₂ [ajalehti]₃
 e. [Klaveri peal]₁ [oli]₂ [vaas lilledega]₃
- (20) a. [Silmist]₁ [sirises]₂ [vett]₃
 b. [Mullast]₁ [oli õhkunud]₂ [sooja]₃
 c. [Lahtistest akendest]₁ [paisukuks sisse]₂ [diislingu]₃
- (21) a. [Loeteludesse]₁ [kuuluvat]₂ [nimi- ja kaassõna ühendeidki]₃
 b. [Kollektsiooni]₁ [lisandus]₂ [uus autograaf]₃
- (22) a. [Lavale]₁ [astus]₂ [näitejuht]₃
 b. [Jõe peale]₁ [oli laskunud]₂ [paks udu]₃
- (23) a. [Küllol]₁ [olid]₂ [külalised]₃
 b. [Küllo juures]₁ [oli]₂ [külalisi]₃
- (24) a. [Pojalt]₁ [saabus]₂ [kiri]₃
 b. [Poja käest]₁ [saabus]₂ [kiri]₃
 c. [Katuselt]₁ [kostab]₂ [kopsimist]₃
- (25) a. [Läbi lehtede]₁ [igritseb]₂ [valgust]₃
 b. [Naeratuse taga]₁ [peitub]₂ [südamevalu]₃

- c. [Instituutide asemele]₁ [on tulemas]₂ [ülikoolid]₃.
 d. [Meie ees]₁ [seisab]₂ [uusi ülesandeid]₃.

Situatsiooni komponent mida lauses tähistab [fraas]₃, võib olla niihästi konkreetne, nagu muuhulgas lauseis (19c-e) või (24a-b), kui ka abstraktne, nagu nt lauseis (19b) või (21a). Lyonsi (1974:439 jj) ontoloogilist astmestikku kasutades saab öelda et [fraas]₃ võib märkida niihästi esimese, teise kui ka kolmanda astme üksusi – vastavalt nt (20a), (24c) ja (25b). Ükskõik kuidas neid liigitada, on ometi selge et semantiliselt on selle fraasi näol tegemist situatsioonitasandil lokaliseeritava aktantse referendiga, mistõttu on minu meelest otstarbekas tähistada seda semantilise struktuuri komponenti sümboli [REF] abil.

Samuti võib [fraas]₁ esineda väga erinevas süntaktilises vormis: NFinä ühes eesti keele kuuest kohakäändest, nagu lauseis (19c-d), (20), (21), (22a), (23a), (24a); KFinä mis väljendab kas mõnd konkreetset kohta nagu (19e), (22b), (25a), või rohkem või vähem abstraktsemat piirkonda, nagu lauseis (24b), (25b-d). Semantiliseltki võib eristada lokaalseid – nagu lauseis (19) või (23), intralokaalseid – nagu lauseis (21)–(22), ekstralokaalseid – nagu lauseis (20) või (24), jt fraase, kuid kõige üldisemalt väljendab selle fraasi taga peituv semantilise struktuuri komponent lokaliteeti millesse [REF] paigutub, ning seejärel näib mulle selle tähistamiseks kõige paremini sobivat sümbol [LOC].

Neid kahte ühendab kolmas semantiline põhikomponent mille ülesanne on väljendada kas pelka eksistentsi fakti või ka ühtlasi eksisteerimise viisi. Seda komponenti – mida lauses esindab [fraas]₂ – tähistan sümboliga [EX]. Niisiis võib lause (19)–(25) fraasinumeratsiooni asendada semantilise tauststruktuuri komponentide tähistega kujul (19.1).

(19.1) a. [Õhus]_{LOC} [on]_{EX} [tormihõngu]_{REF}.

Jne.

Laused (19)–(25) esindavad siiski vaid üht osa meie keelekasutusest ja selle aluseks olevast maailmapildist. Kuna me tajume ümbritsevat aegruumilistes seostes, siis on selge et üksnes ruumilisi suhteid väljendavaist lauseist ei piisa maailma kohta info saamiseks-andmiseks. Läheb vaja ka ajaliste suhte kohta käivaid lauseks vormitud teateid. Eelviidatud Lyonsi käsitluses (1968:390) eksistentsiaallauseste ja lokatiivsete lauseste seosest on *lokatiivsele* sulgudes lisatud *temporaalne*. Tegelikult on siin sulud ülearused täiesti ilmsel põhjusel: kui objektid paiknevad ruumis, siis sündmused paiknevad ajas. Kimball (1973) ongi väitnud, et nii nagu mingi lokaliteedi ja seal paikneva objekti vahel valitseb lahutamatu omanduse suhe, niisamuti kuuluvad sündmused kui lahutamatu omandus oma esinemisaja juurde. Seega võiks laiendada eelväidetut ja öelda et iga eksistentsiväide on tingimata kas lokatiivne või temporaalne või mõlemat. Seesugune vahetegemine pole aga siin vaadeldava semantilise struktuuri puhul vajalik. Ouline on üksnes rõhutada et mõistan komponenti [LOC] hõlmavat lisaks kohtadele ka ajamomente või -lõike. Seda loomulikumaks saab sündmuste kui teise ja kolmanda astme üksuste esinemine komponendina [REF], nagu lauseis (26).

- (26) a. [Hommikuti]_{LOC} [kostab]_{EX} [kopsimist]_{REF}.
 b. [Kolmapäeval]_{LOC} [olevat olnud]_{EX} [ränk maavärin]_{REF}.
 c. [Õhtul]_{LOC} [toimus]_{EX} [huvitavaid etendusi]_{REF}.
 d. [Varsti]_{LOC} [tulevad]_{EX} [maailmameistrivõistlused]_{REF}.

Ilmselt pole juhuslik et peale eesti keele kasutatakse paljudes teisteski keeltes omamissuhete väljendamiseks samu süntaktilisi tarindeid mis lokatiivsus- ja temporaalsussuhete väljendamisel. Seepärast on mõistetav et eksistentsiaallauseste hulka kuuluvaks peetakse ka possessiivlauseid. Nii on väidetud muuhulgas soome (nt Hakanen 1973), vene (Arutjunova 1976),

gaeli, suahiili ja hindi keele (Lyons 1968) kohta. Nagu juba varem olen osutanud (Nemvalts 1978), on eesti keeleski põhjendatud pidada lauseid nagu (27)–(29) rajanevaks samal semantilisel põhistruktuuril nagu laused (19)–(26).

- (27) [Meil]_{LOC} [on]_{EX} [uued riulid]_{REF}.
- (28) [Tema vennal]_{LOC} [oli]_{EX} [mitmesuguseid sõpru]_{REF}.
- (29) [Loomadel]_{LOC} [ei olevat]_{EX} [mõistust]_{REF}.
- (30) [Lapsel]_{LOC} [tõusis]_{EX} [kõrge palavik]_{REF}.

Eesti keeles on tehtud katset määratleda omaja- ja kogejalauseid omaette lausetüübina põhjendusega: “Põhiliseks erinevuseks kogeja-omaja- ja eksistentsiaallauseite vahel on see, et kogeja-omajalauseis on pragmaatiline subjekt ühtlasi tegevussubjekt, eksistentsiaallauseites aga mitte” (EKG II 1993:15). Nagu juba eespool osutasin, on termin *pragmaatiline subjekt* iseenesest eksitav ja selle kasutamine lausetüüpide määratlemisel ülimalt kahtlane. Ka kui lähemalt analüüsida nt lauseid nagu (31) – mida EKG II (1993:14-15) peab omaja-kogejalauseks – ning lauseid nagu (32) – mida EKG II (1993:14) peab eksistentsiaallauseks – on neil minu meelest rohkem sarnasusi kui erinevusi.

- (31) Tal on raamatud / raamatuid.
- (32) Peenral kasvavad lilled / kasvab lilli.

Mõlema morfosüntaktiline struktuur on $N_{ad} + V_{fin} + N_{n/p}$. Samuti pole märgata mingeid struktuuritüübi erinevusi võrreldes nt lauset (31) lausega (33) ja lauset (32) lausega (34).

- (33) Laual on raamatud / raamatuid.
- (34) Meil kasvavad lilled / kasvab lilli.

Väidan et lausete (31)–(34) semantiline struktuur on kirjeldatav täpselt samuti nagu lauseil (19)–(30), ning seega ei saa

neid pidada kahte erinevasse põhitüüpi kuuluvaks. Omaja ehk valdaja on samasugune lokaliteet nagu koht või aegki. Seepärast on minu arvates õigustatud ja otstarbekas defineerida eesti keele eksistentsiaallauset kui lausetüüpi mille semantiline struktuur on [LOC] + [EX] + [REF]. Eksistentsiaallause (semantiliste) alltüüpidega võib vajaduse korral eristada lokatiiv-, temporaal- ja possessiivlauseid.

Võibolla oleks mõeldav eksistentsiaallausest eraldi lausetüübiks pidada üksnes kogejalauseid nagu (35).

- (35) a. Tal on häbi rääkida. (= Ta häbeneb rääkida.)
b. Talle meeldib tantsida.

Nagu eespool mainitud, ei peaks eksistentsiaallauset kirjeldades kasutatama sama mõõdupuud mis transitiivlause kirjelduses. Osalt just nii näib toimivat Wiik (1974) kelle käsitluse kohaselt soome eksistentsiaallauses polegi üldse subjekti, vaid selle asemel objekt. Tema järgedes on Erelt (1978:6) seadnud kahtluse alla subjekti leidumise eesti keele eksistentsiaallauses: "Kui aktsepteerida osaalus, siis on raske leida veenvat põhjendust objekti puudumisele osaalusega lauseis." Miks peaks üldse eeldama, et objekt on igas lauses tavaliselt olemas? Minu arvates on lause komponentide olemasolu võimalus määratletud lausetüübiga: objekt leidub üksnes transitiivlauseis, mitte aga eksistentsiaallauseis. Erelt (1978:4 jj) on püüdnud väita, et eesti eksistentsiaallause struktuuris on objekt ainult pooleldi olemas: "Eesti keeles pole eksistentsiaallause täisaluse subjektilisuses küll kahtlust (erinevalt soome keelest see ühildub predikaadiga), kuid partsiaalsubjekti asemel on siingi võimalik rääkida partsiaalobjektist." Erelti hüpotees pole usutav kõigepealt seetõttu, et ta opereerib nendesamade kolme tunnusega (justnagu kolme subjektiga) mis – nagu eespool osutatud (vt 2.1) – ei ole üksteisest sõltumatud. Oma hüpoteesi toeks toob Erelt mõttekäigu, et lausete nagu (31)–(34) a- ja b-variantide erinevust võiks käsitada diateetilise erinevusena, kus subjektiga lähtelause (a) transformeeritak-

se objektiga tulemlauseks (b). Hüpoteesi esitaja tõdeb samas ise, et sellise transformatsiooni rakendamise tingimusi ei suuda ta esitada. Isegi kui niisugune diateeside erinevus oleks tõestatav, jääb ikkagi vastamata küsimus, kas siis eituslauseis (31.1)–(34.1) oleks tegu subjekti või objektiga.

(31.1) / (33.1)	Tal / Laual pole raamatuid.
(32.1) / (34.1)	Peenral / Meil ei kasva lilli.

Sel juhul tekiks olukord kus jaatuslauseis (31a)–(34a) subjektina funktsioneeriv NF muutuks eituslauseis objektifraasiks. Niisugune kukerpall pole siiski usutav. Selgem ja järjekindlam on pidada nii nominatiivset kui ka partitiivset fraasi ühtviisi subjekti funktsiooni kandjaks niihästi jaatus- kui eituslauseis. Seda enam et partitiivseil NFidel on neis lauseis üksainuke tunnus, mis lubaks neid objektina defineerida – nimelt just partitiivi vorm. Seevastu pole lausetega (31)–(34) tähistatavad situatsioonid transitiivsed, nii et üks aktantidest võiks osutada tegevusobjektiks; veelgi enam – seesugune situatsioon pole üldsegi tegevus, vaid protsess (või isegi seisund). Lauseis (32)–(33), prototüüpseis eksistentsiaallauseis, on pealegi ainult üks aktanti e osalist märkiv fraas – ja lause ainuke aktantifraas funktsioneerib tavaliselt kontekstivabades lausetes nimelt subjektina.

2.3.2 **Eksistentsiaallause** **kommunikatiiv-pragmaatiline struktuur**

Kuivõrd peetakse õigeks et lause on kommunikatsiooniüksuse mille abil saatja annab vastuvõtjale infot, siis kuulub lingvistika ülesannete hulka selgitada sedagi, mil kombel on lause struktureeritud kommunikatsiooni seisukohalt, st näidata kuidas ja milliste elementide abil ta liidab uut infot teadaolevale. See eeldab et tuleb määrata ka olemasolevad teadmised

mida asjaomas es lauses peituv teatega püütakse teisendada, ning millise olemasoleva struktuuri elemendi kaudu uus info liitub vastuvõtja seniste teadmistega – st kuidas toimib predikaatsus (Õim 1973a,1973b). Sellest vaatenurgast koosnevad kõik laused, sh eksistentsiaallused, kahest põhiosast: ühes tuuakse esile vastuvõtjale teada olev info, teises esitatakse uus, teatav info, mis peab olemasolevat mingil viisil muutma. Nende põhiosade kirjeldamiseks on äraproovitud vahendina olemas mõisted teema ja reema. Mõnevõrra täpsem instrument lause kommunikatiivse struktuuri analüüsimiseks on Praha koolkonna kommunikatiivse dünamismi teooria (Firbas 1971, 1992 jt, eesti keeles vt Õim 1973b, Niinemägi 1976).

Käsitades lauseid kui elementaar-teadete järjendeid ja rakendades kommunikatiivse dünamismi teooriat, esitan järgnevas eksistentsiaallause (36) kommunikatiivse struktuuri analüüsi.

(36.1) Keldris on **gaasilõhn(a)**.

(36.2) **Keldris** on gaasilõhn(a).

Lause (36) kommunikatiivne variant või interpretatsioon (36.1) on ilmselt kõige tavalisem, normaalrõhuline. Selles on kõige rohkema kommunikatiivse dünamismi kandjaks komponenti [REF] tähistav fraas, mis esitatud poolpaksus kirjas. Et loogiliselt rekonstrueerida selle (kompleksse) teate moodustamiskäiku, on mõttekas liikuda samm-sammult tagurpidi, alustades fraasist millel lasub kommunikatiivse dünamismi maksimum. Interpretatsioonile (36.1) vastav viimane elementaar-teade on nähtavasti *See, mida keldris on, on gaasilõhn*. Niisugune elementaar-teade omakorda eeldab, et kuulajal on teada või võimalik oletada, et keldris on midagi. Järelikult on pidanud eel-nema elementaar-teade *Keldris on midagi*. Selle põhjal on võimalik edasi kindlaks teha fakt et kuulajal on juba olemas info vastava keldri olemasolust: *On (olemas teatav) kelder*. Lausevariandile (36.1) vastav elementaar-teadete järjend on seega tuvastatav kujul (37).

- (37) a. On (olemas teatav) kelder_i.
- b. Keldris_i on midagi_{j1}.
- c. See_{j1}, mida keldris on, on gaasilõhn_{j2}.

Seesugust teadete järjendit (37), mis kajastab lauses sisalduva info keeleliselt tuvastatavat hierarhiat, võib pidada lause (36.1) pragmaatiliseks esituseks (Õim 1973b). Iga järgmine elementaarteade niisuguses järjendis lisab eelmisele kindla annuse infot, ja iga elementaarteate puhul on täpselt näha, kuidas uus info seostub olemasolevaga, st mida eelnevast elementaarteatest just konkretiseeritakse: (37b) täpsustab komponenti *i* elementaarteates (37a) ning edasi täpsustab (37c) omakorda komponenti *j* elementaarteates (37b), tuues sisse selle nimetuse *j2*. Järjend (37) näitab selgelt et sellele vastavas lauses (36.1) on olemas kõik eespool postuleeritud semantilise struktuuri komponendid, st [LOC], [EX] ja [REF]. Niisama selgelt on näha seegi, et lause kui teate ülesehitus lähtub nimelt komponendile [LOC] vastavast elementaarteatest (37a). Seda järjendit saab vaadelda ka kui eelte jada.

Sama meetodiga on interpretatsiooni (36.2) pragmaatiline esitus (38).

- (38) a. On gaasilõhn(a)_i.
- b. Kuskil_j (on koht kus) on gaasilõhna_i.
- c. See koht_{j1}, kus on gaasilõhna, on kelder_{j2}.

Järjendist (38) nähtub et ka kommunikatiivse variandi (36.2) pragmaatilise struktuuri elementaarteated vastavad samadele semantilise struktuuri komponentidele, kuid erinevalt interpretatsioonist (36.1) on siin lause kui teate konstrueerimisel lähtunud eksisteerivast referendist, [REF]. Et ükski referent ei saa eksisteerida väljaspool lokaliteeti, siis järeldub sellest muuhulgas, et elementaarteade (38a) implitseerib otseselt elementaarteate (38b). Pandagu tähele et (37a) ja (37b) vahel seesugust implitseerimissuhet ei ole, kuivõrd

kohad, lokaliteedid, võivad vabalt eksisteerida ilma et seal pruugiks leiduda mistahes referente. Elementaartheadete (38) järjestusest tulenevalt ongi variandis (36.2) CD maksimum komponenti [LOC] tähistaval fraasil. Lauseil (36) on niisiis üks ja sama semantilis-süntaktiline struktuur: mõlemad tähistavad üht ja sama situatsiooni ühe ja sama süntaktilise konstruktsiooniga. Kahe variandi erinevus peitub üksnes kommunikatiiv-pragmaatilise struktuuri kommunikatiivses osas: (36.1) on neutraalse rõhustruktuuriga, prototüüpne eksistentsiaallause, (36.2) aga nihutatud rõhuasetusega lause mida on samuti põhjust pidada eksistentsiaallauseks, ainult et seda kasutatakse erilises kommunikatsiooniolukorras, näiteks vastusena täpsustavale küsimusele *Kus on gaasilõhna?*

Lausest (36) on mõeldav ka variant (36.3), milles komponenti [EX] tähistav fraas on fokuseeritud. Ent seesugust lausevarianti ei saa kasutada mingi uue info edastamiseks, vaid üksnes lausega (36.1) või (36.2) teatatud info paikapidavuse kinnitamiseks, teate dubleerimiseks selle kindlama kohalejõudmise nimel.

(36.3) Keldris on gaasilõhn(a).

Nagu eespool viidatud, on mõnikord eksistentsiaallause tunnuseks peetud predikaatverbi eksistentsiaalsust. Verbi *olema* puhul ei teki probleemi, sest selle põhitähendus ongi sünonüümne verbiga *eksisteerima*. Kas on aga võimalik defineerida mingeid teisi verbe peale nende kahe otseselt kui eksistentsiaalseid? Kui, siis ehk üksnes *leiduma*, aga üldiselt kahtlen selles. Verbi eksistentsiaalsus on nähtavasti sekundaarne, lause tähendusest tulenev, niisamuti nagu transitiivsuski. Sellest vaatenurgast on huvitav mõningate soome lingvistide seisukoht mille järgi eksistentsiaallause on moodustunud kahest superordinatsiooniseoses lausest (Siro 1974, Wiik 1972). Selle käsituse kohaselt oleks lause (39) koostatud maatrikslausest (39.1) ja sisendlausest (39.2).

- (39) Suurte klaaside põhjas sädeles kollane vedelik / kollast vedelikku.
- (39.1) Suurte klaaside põhjas oli kollane vedelik / kollast vedelikku.
- (39.2) Kollane vedelik sädeles.

Kuigi näiteks Siro (1974) peab sellist ehitusskeemi puhtstruktuurseks, on arvatavasti võimalik anda seesugusele koostisele ka teistsugune tõlgendus. Minu arvates võib rida (39.1) pida lause (39) presupositsiooniks ning rida (39.2) sellest lähtuvas väiteks, niisamuti nagu lause (40) puhul võib öelda et (40.1) kujutab endast eelet ja (40.2) sellele tuginevat väidet.

- (40) Jaani lapsed mängivad peitust.
- (40.1) Jaanil on lapsed.
- (40.2) Lapsed mängivad peitust.

Erinevalt lausest (40) ei ole lauses (39) põhiline mitte väide (39.2), vaid kommunikatiivselt oluline on pigem eeldeosa (39.1). Niisugune eksistentsiaalse domineerivus tekitabki mulje verbi *sädeles* eksistentsiaalsusest.

Võiks öelda et eksistentsiaallause peamisi funktsioone on nimelt eksistentsiaalse presupositsiooni sõnastamine. Põhiliselt usutava seletuse selle kohta, kuidas eksistentsieele toimib, on andnud Vähämäki (1984). Eksistentsieele on selle seletuse kohaselt seotud koreferentsi ja definiitsusega: "*Existential presupposition*, a notion that traditionally makes claims beyond entityhood, is more than extensional. It rests upon coreference with some already *established set*. Sets are *established* through predications only, i.e., a set is not a set nor unique if given no expression" Vähämäki (1984:183).

Elementaarteadete järjend (38) võib muidugi realiseeruda ka lausena (41), mida vaatamata tähistatava situatsiooni üldisele semantilisele sarnasusele lausega (36) ei saa pidada eksistentsiaallauseks, kuivõrd selle süntaktiline ja kommunikatiivne struktuur on teistsugune.

(41) Gaasilõhn on keldris.

Lausega (41) ei esitata uue infona mitte lokaliteedis paiknevat referenti, vaid kohta ennast. See erinevus avaldub kõige selgemalt eitustesti abil. Lause (36) eitus annab igal juhul tulemuseks partitiivsubjektiga lause (42), isegi siis, kui jaatavas lauses on nominatiivsubjekt. Lause (41) eituses (43) aga nominatiivse subjektfraasi vorm ei muutu. Ainult eksistentsiaalne eitus suudab muuta subjektfraasi nominatiivi partitiiviks (vt lähemalt ptk 6.3).

(42) Keldris ei ole gaasilõhna.

(43) Gaasilõhn ei ole keldris.

Niisiis on võimalik täpsustada, et struktuur [LOC] + [EX] + [REF] esindab eesti keele eksistentsiaallauset kui semantilis-pragmatilist lausetüüpi.

2.4

Subjektikäände esinemus morfosüntaktilistes lausemallides

Paljudel juhtudel määrab subjektfraasi käändevormi ära verbikeskne lausemall. Rätsepa (1978:12) järgi "...sõltub osasubjekti kasutamise võimalus suuresti sellest, missuguse tähendusega on verb. Ainult teatud verbid lubavad eesti keeles kasutada lause sisust sõltuvalt nii osa- kui täissubjekti." Näitelauseid (44)–(46) pärinevadki ühe erandiga Rätsepa äsjaviidatud teosest – nende tähiseks on (R) näitelause järel. Nagu mainitud, on transitiivlauseis oluline eristada subjektfraasi objektfraasist, mistõttu subjektNF*i* käändena tuleb kõne alla üksnes nominatiiv. Transitiivlause mallide hulka kuuluvad muuhulgas niisugused nagu (44). Sedalaadi lausetega pole käesolevas töös põhjust põhjalikumalt tegeleda.

(44) Nn V Np /21.0./ ja /21.1./ – /21.91./
Peeter harrastab sporti. (R)

Np V Nn /22.0./ ja /22.1./
Peetrit valdas rõõm. (R)

Nn V Nngp /17.0./ ja /17.1./ – /17.102./
Tiit saduldas {hobust / hobuse / hobused}. (R)

Mõnevõrra huvitavamad on intransitiivsete lausete mallid nagu (45) jts, milles subjektfraas esineb üksnes partitiivis. Nendest lähemalt 5. peatükis.

(45) Nad V Np /40./
Sipelgal jagub südidust. (R)

Subjektfraasi käändevahelduse seisukohalt kõige kesksamad on lausemallid nagu (46), milles Rätsepa (1978) järgi on võimalik niihästi nominatiiv kui ka partitiiv.

(46.1.) Nill V Nnp /25./
Kollektsiooni lisandus uus autograaf. (R)
Töösse põimub nukrust. (R)

Nin V Nnp /28./
Süsteemi talitluses esinevad häired /
esineb häireid. (R)

Nel V Nnp /32.0./ – /32.2./
Nupust puhkeb õis. (R)
Põhilausetest järeldub mitmeid seisukohti. (R)

Nall V Nnp /35.0./ – /35.4./
Rändajale avanes sünge pilt. (R)
Kastidele leidub ruumi. (R)

Nad V Nnp /38.0./ – /38.3./
Helduril kujunes oma arvamus. (R)
Jaanil on raamatuid. (R)

Nabl V Nnp /42.0./ – /42.2./
Poistelt saabus meile vastus. (R)
Pojalt tuli kirju. (R)

Nkom V Nnp /54.0./ – /54.2./
Suure voolutugevusega kaasneb tugev
magnetväli. (R)
Kirjaga liitub õnnesoove. (R)

Ng jaoks V Nnp /64./
Tasside jaoks jääb ruumi. (R)

Ng taga V Nnp /91./
Meeste selja taga seisab trust. (R)
Ettevõtte taga oli suurärimehi. (R)

üle Ng V Nnp /102.0./ – /102.1./
Üle taevalaotuse sõudsid pilved.
Üle laevalae käis laineid. (R)

Loc V Nnp /108.0./ – /108.2./
Linnas puhkes võitlus. (R)
Õõnsustes pesitses mesilasi. (R)

De V Nnp /111.0./ – /111.1./
Naha alt paistsid roided. (R)
Katuselt sadas kübarale vett. (R)

Di V Nnp /113.0./ – /113.2./
Mägede vahele on peitunud järvekesed. (R)
Tuppa hoovas (kustki) suitsu. (R)

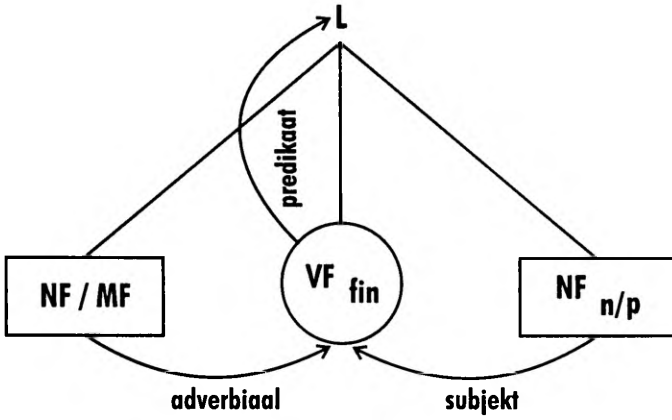
Mallid (46.1.) oma kolme moodustajafraasiga kajastavad täpselt eksistentsiaallause semantilis-pragmaatiliselt struktuuri, ning neid võib seega pidada eesti eksistentsiaallause peamisteks morfosüntaktilisteks variantideks. Pangem tähele et abstraktsema semantilise tasandi komponent [LOC] hõlmab vähem abstraktse, süntaktilis-semantilise tasandi komponentidest lisaks lokaalseile (Loc) veel intralokaalsed (Di) ja ekstralokaalsed (De), mis vastab täiesti eesti kohakäänete kolmedimensioonilisusele: lokatiivsed, latiivsed ja separatiivsed. Kuigi mallide (46.2.) morfosüntaktilises struktuuris esineb üksnes kaks moodustajat, mis vastavad semantilis-pragmaatiliselt struktuuri komponentidele [EX] ja [REF], pole ometi kahtlust nendegi kuuluvuses eksistentsiaallausete hulka, kuivõrd pragmaatilistel põhjustel – mistahes esemed on meie jaoks alati lokaliseeritud ruumis ja sündmused lisaks sellele ajas – on ka kolmas komponent [LOC] hõlpsasti tuvastatav ja kommunikatiivse vajaduse korral konkreetseis lauseis kergesti väljendatav, nagu nähtub muuhulgas Rätsepa mallivariante /6.0./ – /6.14./ näidete (46.2) abil lausetega (47) võrreldes.

- (47) a. {Metsas / Järvelt} kõlas püssipauk.
 b. {Kuningriigis / Maaailmas} leidub julgeid inimesi.
 c. {Läänepoolkeral / Linnas} saabus õhtu.
 d. {Õues / Öösel} rabistas vihma.

Eesti keele prototüüpse eksistentsiaallause süntaktilis-semantiliselt struktuuri võiks kokkuvõtlikult esitada skeemina (C).

Niisiis pole minu arvates kahtlust et eesti eksistentsiaallause komponenti [REF] tähistav NF on grammatilise subjekti funktsioonis. Probleem on seega eelkõige selles, millistel tingimustel on eesti keele eksistentsiaallauseis nagu (46)–(47) võimalik või vajalik kasutada nominatiivsubjekti, millal partitiiv-

(C)

subjekti. Sellele küsimusele asungi vastuseid otsima järgnevais peatükkides. Kuivõrd eitus annab alati osastavaluse, on põhjust keskenduda eelkõige jaatuslauseile.

3.

Alusnimisõna semantilised tunnusjooned

Üks eesti keele subjektfraasi tuumsubstantiivi käändevaheldust mõjutavaid tegureid näib olevat asjaomase sõna semantika. Selle toime ilmneb kõige selgemalt prototüüpseis eksistentsiaallauseis (vt 2.3). Et välistada muudest lauseelementidest tuleneda võivate tegurite mõju, vaatlen siin üksnes morfosüntaktilise malliga *Loc VNnp* (vt ptk 2.4 ja Rätsep 1978) kirjeldatavaid jaatavaid lauseid. Maksimaalse neutraalsuse huvides piirdun esialgu üksnes eksistentsiaallauseetega milles predikaatverb *olema* esineb kindla kõneviisi oleviku vormis – vältimaks modaalsuse, aja jms VFis vormistuvate tähenduste kaasnemisohtu.

Millised semantilised tunnusjooned on vajalikud nimisõnade allkategoriseerimiseks ja missuguse süsteemi need omaval moodustavad?

Erinevate keelte puhul on esitatud mitmesuguseid allkategoriseeringuid, ent universaalset ei näi nende seas leiduvat – ning on kahtlane kas selline kunagi üldse leitakse. Pealegi pole välistatud et isegi ühe ja sama keele piires on semantilistel tunnusoontel keele struktuuri erinevais osades erinev osakaal.

Kõigepealt tekib küsimus, milline semantiline tunnusoone on põhiline? Eesti keeleteaduses on rõhutatud tunnuse [\pm elus] olulisust (Kasik 1975, Rätsep 1978). Ka vene keeles on sedasama tunnust tähtsaimaks peetud (Bogdanov 1977). Soome keele suhtes on avaldatud arvamust: “Substantiivien tärkeimmät syntaktiset piirteet ovat [\pm jaollinen], [\pm abstraktinen], [\pm elollinen] ja [\pm inhimillinen].” (Hakulinen & Karlsson 1979:70) Tsiteeritud soome teadlased pole sugugi ainukesed kes nimetavad seesuguseid tunnusoone “süntaktilisteks” Kuigi need

tunnusjooned võivad mõjutada nimisõnade süntaktilist käitumist, on nad olemuselt siiski semantilised ning kõige otstarbekam on neid seetõttu ikkagi nimetada **semantilisteks tunnusjoonteks**.

Substantiivi tähendusest tingitud partitiivi ja nominatiivi vaheldumise põhjusi on eesti keeleski seni püütud iseloomustada semantilise tunnusega **jaotatav / jaotamatu** (Ahrens 1853:3-6; Rannut 1964:35-36; ELP 1974:66-68). Kahjuks pole seda tunnust kuskil rahuldavalt defineeritud, kuigi katseid on tehtud: “Aluse jaotatavuse all mõistetakse alusega tähistatud eseme(te), nähtus(te) või olendi(te) omadust olla tervikuna ühesugusest materjalist ja mitte jaguneda üksteisest erinevateks osadeks. Aluse jaotamatus aga on alusega tähistatud eseme(te), nähtus(t)e või olendi(te) omadus jaguneda üksteisest erinevateks osadeks ja mitte olla tervikuna ühesugusest materjalist.” (ELP 1974:66; enamvähem sama ka Mihkla & Valmis 1979:45; vrd ka soome keele vastanduse **jaollinen / jaoton** kohta nt Airila 1924:17; Siro 1943:284, Penttilä 1956:31, Ikola 1964:16-18 jt.)

Niisiis – jaotatavus on omadus mitte jaguneda ning jaotamatus on omadus jaguneda!? Seesuguse laialivalguva mõiste kasutamine võib tõepoolest tekitada absurditeatri elamuse (Rajandi & Metslang 1979:11): ““Jaotamatu – jaotuva” analoogia reaalse maailma asjadega on siduvam kui “asjal – ainel” ja suunab viljatutele arutlustele sellest, kas näiteks restoranis tellitavat seapraadi saab osadeks jaotada, nii et iga osa oleks jälle seapraad, või ei saa (nagu Mihkla jt. [=ELP] 1974:154-155; vt. Kont 1963:51-53).” Vältimaks seda kari ongi Rajandi & Metslang (1979:12) objekti käändevahelduse kirjeldamiseks valinud “terminoloogilistest alternatiividest “jaotumatu – jaotuv”, “tervik – osa”, “asi – aine”” nimelt viimase, sest see “pais- tab kõige neutraalsem ja üldisem”

Isegi kui neil selles kolme terminipaari võrdluses õigus on, pole minu meelest **asi** ja **aine** ka mitte sobivad terminid nimisõnade semantilisel kategoriseerimisel, kuivõrd nendegi tähendus on liialt seotud reaalse maailma tajumisega. Näiteks **piim**

on kahtluseta “aine”, *inimest* võib ju tingimisi “asjaks” pidada; aga kas *hirm* on rohkem “asi” kui “aine”, või kas *ruum* (‘maht, volüüm’) on rohkem “aine” kui “asi”; kas *kännustik* on “asi” või “aine”...? Päris kindlat vastust ei aita leida seegi teadmine et “asjad” on Rajandi & Metslangi (1979:10-11) käsitluses loendatavad ja “asjasõnad” sama mis inglise *count nouns*, et “ainet” ei loendata ja “ainesõnad” on sama mis inglise *mass nouns*. Ka mujal on ühe substantiivide liigina nimetatud ainesõnu (Rannut 1964:36, Valgma & Remmel 1968), ilma et neid oleks täpselt määritletud. Seetõttu ei ole selge, kas ja kuivõrd semantiliselt ainesõnaks peetavad substantiivid viidatud autorite puhul kattuvad.

Sellesama probleemi käsitlustest soome keele osas on üks huvitavamaid Itkonen (1976) oma terminipaariga ***ülejääki eitav hulk / ülejääki lubav hulk*** (*ylijäämän kieltävä määrä / ylijäämää salliva määrä*). Siin on vana tuttav “jaotatavus” viidud avaramale tõlgendustaustale: üks tähendusopositsiooni vastandpoolustest eitab mingi hulga ülejääki, ning see ühemõtteliselt välistav tähendus tingib nominatiivse vormi (*Tuossa on juusto*), teine tähenduspoolus jätab lahtiseks, kas ülejääki on või ei ole – ning see ebamäärasus tingib partitiivse vormi (*Tuossa on juustoa*).

Pandagu tähele et Itkonen ei kirjelda niiviisi tegelikult nimisõna semantikat, vaid situatiivset või kontekstuaalset määratust / määramatust! Selle probleemi juurde tulen allpool (ptk 6.2).

3.1 Tunnusjoon [\pm loendatav]

Näib et *asi* ja *aine* on terminitena liiga üldistavad, andmaks selget pilti sellest, millised semantilised tunnusjooned mõjutavad substantiivide morfosüntaktilist käitumist. Tunnetuslikult näib parima lähtekoha eesti subjektsubstantiivide allliigiteluks pakkuvat siiski mõiste mida Rajandi & Metslangi

mainivad – kuid ometi terminiks valida ei söanda – nimelt loendatavus. Soome keele, nähtavasti ka inglise keele puhul on sedasama tunnusjoont oluliseks pidanud Vähämäki (1984:404): “The ontologically dominant distinction between +COUNT and –COUNT entities is of major importance.” Ka tema käsitluses on [–count] samane mõistega ‘mass nouns’ Sellesama kaksikjaotusega piirdub Vainik (1992:217) kognitiivse grammatika võimalusi tutvustades: “Nimisõnad jagunevad massi- ja loendsõnadeks (*mass nouns, count nouns*), millest esimesed märgivad aineid ja teised asju.” Nii Vähämäki soome keele subjektsubstantiivide osas kui ka Rajandi & Metslang eesti keele objektsubstantiivide osas väidavad, et loendamatuses – seega tunnusjoonest [–loendatav] – tuleneb otsestelt ja ühemõtteliselt partitiivi valik. Miks siis eesti keele nimisõnad nagu *kaos, hirm, sulestik, pimedus* jpt selgelt loendamatu tähistavad sõnad saavad subjektina ikkagi olla ainuüksinominatiivis?

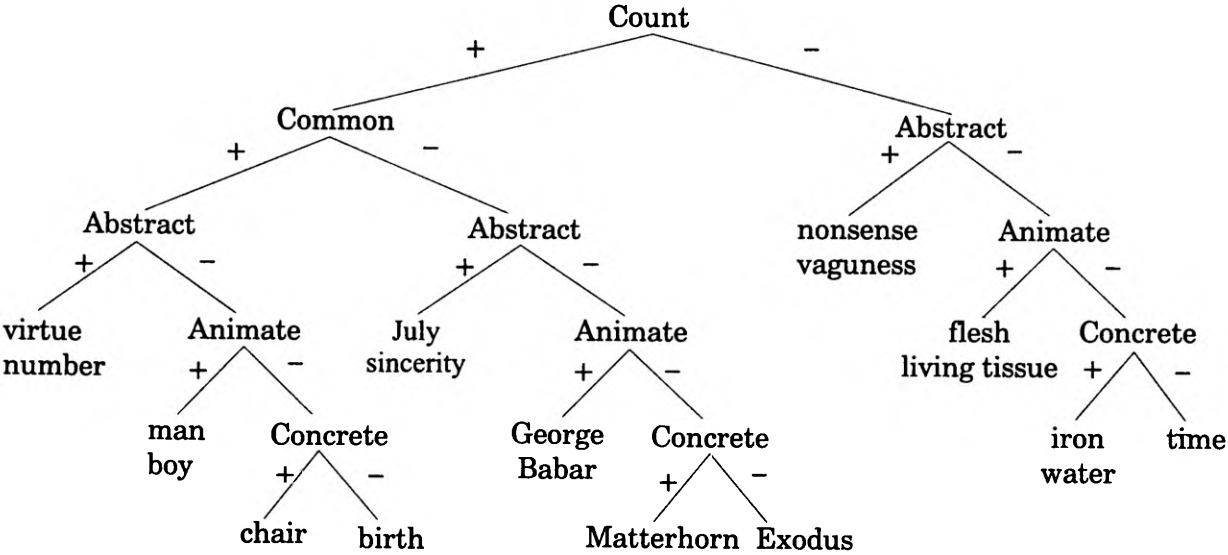
- (1) a. Lindudel on sulestik / *sulestikku.
- b. Ümberringi on pimedus / *pimedust.

Või miks paljud teised sõnad saavad loendamatuses hoolimata (**üks elavhõbe, *kaks elavhõbedat...*) esineda niihästi nime-tavas kui ka osastavas?

- (2) Kolvis on elavhõbe / elavhõbedat.

Nähtavasti ei kujuta tunnusega [–loendatav] substantiivid endast semantiliste omaduste poolest sugugi ühtlast massi ning paljalt sellest tunnusjoonest ei piisa siiski käändevormi määramiseks, vaid mängus on mingid tunnuste kimbud mis liigitavad substantiive allklassidesse. Ühe seesuguse tunnusjoonest [±count] lähtuva liigitelu on inglise substantiivide puhul esitanud Moravcsik (1970). Tema hargmik (D) on miinusharu pidi laskudes järgmine tunnusjoon [±abstractne (*abstract*)], seejärel [±elus (*animate*)] ning lõpuks

(D; Moravcsik 1970: 484)

[±konkreetne (*concrete*)]; täpselt sama kolmeastmeline jaotus esineb veel kaks korda plusssharus – niihästi [+üldise (*common*)] kui ka [–üldise] all.

Vähemalt eesti subjektsubstantiivde liigitamiseks näib piisavat lihtsamastki semantiliste tunnusjoonte hierarhiast, kus ühtesid ja samu tunnusjooni ei tarvitse rakendada mitmes erinevas harus. Peale selle on ka üldisemalt raske kujutleda subjektiesemeid mille tunnusjoonte hulgas [±konkreetne] oleks midagi oluliselt muud, madalamal astmel paiknevat kui [±abstraktne]. Pigem on need ühe ja sama semantilise tunnusjoone kaks tahku: [+konkreetne] = [–abstraktne] ja [–konkreetne] = [+abstraktne].

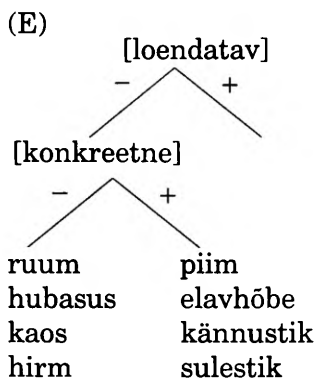
Järgmistes alapeatükkides esitan tunnusest [±loendatav] lähtuva hierarhilise nimisõnade liigitelu ning osutan kuidas erinevad tunnusjooned või nende kimbud mõjutavad subjektfraasi käändevalikut.

3.2 Tunnusjoon [±konkreetne]

Niisiis on Rajandi & Metslangi ja Vähämäki subkategoriseeringud liiga üldised ning Moravcsiku, Bogdanovi jmt omad ülearu keerukad ja liiased siin vaadeldava käändevalduse kirjeldamiseks. Seepärast näib mulle olevat otstarbekas struktureerida subjektsubstantiivide semantiline liigitelu nii, et kõik olulised semantilised tunnusjooned – ja ainult need – tulevad esile. Põhitunnusjoonest [±loendatav] hargneval miinusliinil paikneb sel juhul järgmisena [±konkreetne], mille vastandpoolused iseloomustavad näite (E) taolisi sõnu.

Tunnusega [–konkreetne] substantiive on ilmselt kahesuguseid: ühed saavad subjektina olla üksnes nominatiivis, nagu (1), (3) ja (6), teised ainuüksi partitiivis, nagu (4)–(5).

- (3) Poisil on hirm / *hirmu.

- (4) a. Trammis on *ruum / ruumi.
 b. Linnades on *poeesia / poeesiat.

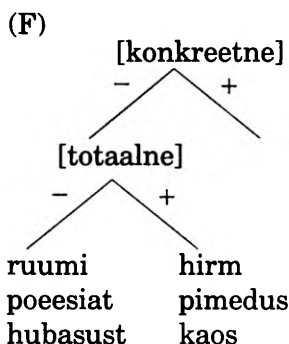
3.3

Tunnusjoon [\pm totaalne]

Millest on selline erinevus tingitud? Nähtavasti peitub seesuguste sõnade tähenduses mingeid erijooni. Neid võiks kirjeldada semantilise tunnusjoonega [\pm totaalne]. Tunnuse [$-$ totaalne] kandjaiks pean substantiive mille referendi kohta saab küll väita et seda on vähe või palju, kuid tavaliselt ei saa selle referendi olemasolu pidada totaalseks või absoluutseks. Selle kolmanda tunnusjoone olemasolu [$-$ loendatav, $-$ konkreetne] substantiivil tingibki partitiivivormi valiku, kui vastavat nimisõna kasutatakse subjekt-NFina, nagu lauses (5).

- (5) Toas on *hubasus / hubasust.

Tunnusjoone [$+$ totaalne] kandjaiks pean substantiive mille referent saab olemas olla üksnes totaalselt, mitte kunagi osaliselt. See tunnusjoon tingib järelikult subjektsubstantiivi vormi valikul nominatiivi, nagu lauses (6).

(6) Linnas on kaos / *kaost.

Selle tunnusjoone järgi liigituvad nt skeemil (F) esitatud sõnad.

Näites (F) esitatud nimisõnadel on kas tunnusjoon [-totaalne] või tunnusjoon [+totaalne] nõ kaasasündinud. See ei tähenda et nii oleks kõigi abstraktsubstantiividega. Paljudel juhtudel jääb [-konkreetne] substantiiv tunnuse [± totaalne] suhtes indiferentseks ning kõnelejale jääb vabadus kasutada üht või teist vormi täiesti oma äranägemisel, nagu lauses (7).

(7) Ta silmis on rõõm / rõõmu.

Õigupoolest saakski ainult rühma (F) eesti keele subjektsubstantiivide puhul tingimisi kõnelda osaalusest ehk partsiaalsubjektist – tunnusega [-totaalne] nimisõna esinedes subjekt-NFina, ning täisaluselt ehk totaalsubjektist – kui tunnusega [+totaalne] substantiiv esineb subjekt-NFina. On selge et mistahes muu tähendusega subjektsubstantiividel ei tarvitse olla mitte mingit pistmist osa ja terviku väljendamisega, või siis kaasneb see tähendusvarjund teisejärgulisena. Näiteks lauset *Kannus on piima* (9.1a) saab tõlgendada nii, et sellega mõeldakse osa mingist suuremast piimakogusest, kuid see pole siin sugugi peamine tähendus.

Ometi oli pikka aega nii eesti kui ka soome lingvistide seas pea ainuvalitsev arusaam, et nominatiivne ja partitiivne subjekt väljendavad eelkõige just tervikut ja osa (vt Rannut 1964:39; Valgma & Remmel 1968; ELP 1974; Setälä 1880, 1973; Wexler 1976). Karlsson (1979) on heitnud valgust sellele, kuidas soome subjekti- ja objektikäsitlustes ühendati järjekindlalt “partsiaalne” partitiiviga ning “totaalne” nominatiiviga (või akusatiiviga). Vähämäki (1984:26-27, 302-304) on usutavalt näidanud et seesugune osalisuse ületähtsustamine on olnud tingitud kahe mõiste – (taksonoomilise) partitiivsuse ja (semantilise) partsiaalsuse – läbisegi käsitlemisest. Samasugune terminoloogia ja mõistete segadus on iseloomustanud eesti süntaksuurimist.

Kuivõrd ainult muist substantiive väljendab subjektfraasi käändevahelduse kaudu seda vastandust, siis sobib kogu nähtuse kirjeldamiseks ikkagi kõige paremini vormist lähtuv terminipaar *partitiivsubjekt* – *nominatiivsubjekt*. Soome keeleteaduses saidki need terminid varem harjumuspäraseks kui eesti lingvistide seas. Nagu Vähämäki (id.) on osutanud, jäi partsiaalsuse mõiste sellest hoolimata veel tükiks ajaks üheks põhiliseks, millega püüti soome partitiivsubjekti funktsioone seletada. See näitab taas, kui oluline on mõisteid täpselt piiritleda ja termineid võimalikult selgelt defineerida. Eestis kasutatakse kahjuks eksitavaid termineid *osalus*, *partsiaalsubjekt* ja *täisalus*, *totaalsubjekt* veel praegugi kui ainuvõimalikke (Erelt & Vare 1992:83-84; EKG 1993:39-43 jm).

Oleme tihtipeale üleolevalt suhtunud eelmiste sajandite keeleuurijaisse, leides et need on püüdnud eesti keelt painutada saksa (või ladina) grammatikate malli järgi. Kas pole me siiski mõnd last koos pesuveega välja heitnud? Ehk poleks kõnealust segadust sündinud, kui jäänuksime terminite juurde mille abil Ahrens (1853) eesti süntaksit kirjeldas, nimelt *definitiiv* (= nominatiiv) ja *indefinitiiv* (= partitiiv). Sugugi mitte halvad pole Wiedemanni (1875:591) määratud ja määramatu (ebamäärane) subjekt: “Das Subject erscheint im

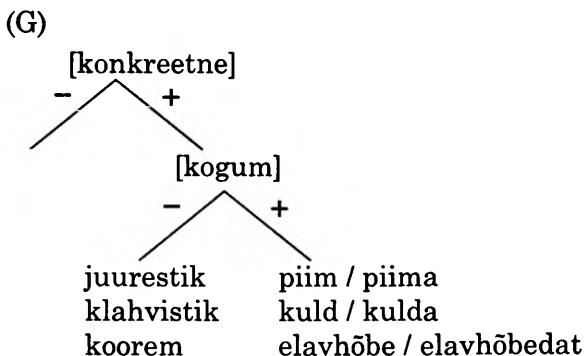
Ehstnischen in zwei Formen, der bestimmten (Nominativ) und der unbestimmten (Infinitiv)“ Mitmed vanemad soome grammatikadki on kasutanud terminit *infinitiiv* partitiivi tähenduses (vt Wiik 1988:453-468, Larsson 1992:311-315). Nagu Larsson on osutanud, algas mõiste- ja terminisegadus soome keele kirjeldustes pärast seda, kui *partitiivi* omakeelse vastena võeti tarvitusele termin *osanto*.

3.4 Tunnusjoon [\pm kogum]

Tunnusjoontega [-loendatav, +konkreetne] nimisõnad jagunevad samuti kahte rühma vastavalt veel ühele semantilisele tunnusoonele – [\pm kogum]. Tunnus [+kogum] iseloomustab substantiive mille referent on – vähemalt kõneleja meelest – mingi terviklik, piiritletud hulk. Nende substantiivide seas moodustavad omaette rühma *stik*-tuletised (*sules-tik, kännustik, klahvistik, aine-stik, toestik* jt), mis märgivad ühesuguste esemete hulka, sageli rohkem või vähem kor-rastatud struktuuriga hulka. Tunnuse [+kogum] olemasolu määrabki siis subjektsubstantiivi vormiks nominatiivi ning välistab partitiivi:

- (8) a. Puudel on juurestik / *juurestikku.
b. Raielangil on kännustik / *kännustikku.

Need tunnusjoontega [-loendatav, +konkreetne, +kogum] nimisõnad meenutavad mõneti tunnusekimbuga [-loendatav, –konkreetne, +totaalne] substantiive, sest neiski peitub absoluutse olemasolu tähendus. Ses suhtes oleks ka neid võimalik painutada nimetuse “totaalsubjekt” alla, ent sel pole erilist mõtet, kuivõrd neile ei vastandu otseselt “partsiaalsubjekti”, vaid semantiliste tunnusjoonte poolest mõlemat subjektfraasi käändevormi võimaldavate nimisõnade rühm, nagu nähtub skeemilt (G).

Erinevalt [-loendatav, -konkreetne, -totaalne] nimisõnadest ei tulene tunnusoone [-kogum] lisandumisest subjektsubstantiivile tunnustega [-loendatav, +konkreetne] automaatselt partitiivi valik, vaid need sõnad jäävad käändevormi suhtes indifferentseks, nagu (2), (9) ja (10).

(9) Kannus on piim / piima.

(10) Pajas on kuld / kulda.

Sõna enda tähendusest tulenevat käändeselektiooni ei ole nähtavasti ka tunnusega [+loendatav] substantiividel mitmuses (11). Ainsuses saavad [+loendatav] nimisõnad esineda üksnes nominatiivsubjektina (12) – mõnes mõttes meenutavad need tunnusekimbuga [-loendatav, +konkreetne, +kogum] substantiive.

(11) Eesriide taga on inimesed / inimesi.

(12) Eesriide taga on inimene / *inimest.

Juhtudel nagu (9)–(11) näib subjektfraasi tuumsubstantiivi ühe või teise käände valik sõltuvat hoopis situatsiooni pragmaatikast ja lause kontekstist. Näiteks kui lause presupositsioonide hulgast puudub subjekt-NFi referendile viitav eksistentsieele, siis on loomulikum valida partitiiv, nt (9.1a)–(11.1a). Niisugu-

se eksistentsieelde olemasolu märgitakse aga nominatiiviga. Näiteks kui kõneleja eeldab kuulajat juba teadvat, et on olemas mingi kann ja et selles kannus on midagi, siis selle 'millegi' identifitseerimiseks kasutabki ta nominatiivsubjekti, nagu lauseis (9.1b)–(11.1b).

(9.1)

a. Kannus on piima.

b. Kannus on piim. ⇒ 'see miski, mis kannus on, on piim'

(11.1)

a. Eesriide taga on inimesi.

b. Eesriide taga on inimesed. ⇒ 'need kes eesriide taga on, on inimesed'

Seesugune presupositsioon võib ilmneda kontekstis näiteks eelneva küsimusena *Mis selles kannus on?* või *Kes seal eesriide taga on?*. Samahästi võib sel üldse puududa keeleline väljendus. Eksistentsieele võib olla nii kõnelejale kui kuulajale tajutav otse keelevälisest suhtlussituatsioonist – mõlemad võivad nt aimata (tunda, kuulda vms) et 'keegi seal eesriide taga ilmselt on' Pragmaatilistest mõjuritest põhjalikumalt vt ptk 6.2.

Seni vaadeldud materjali põhjal määratlevad niisiis erinevad semantiliste tunnusoonte kimbud subjektsubstantiivi käändevormi skeemi (H) kohaselt.

Niisiis ei saa mitte kõigi eesti nimisõnade puhul väita nagu sõltuks nende kääne ainsusliku subjekt-NFina funktsioneerides nende endi tähendusest. Käändevormi valik on otseselt semantilistest tunnusoontest tingitud vaid järgmistel juhtudel:

A. Partitiiv – kui substantiivil on tunnus [–totaalne].

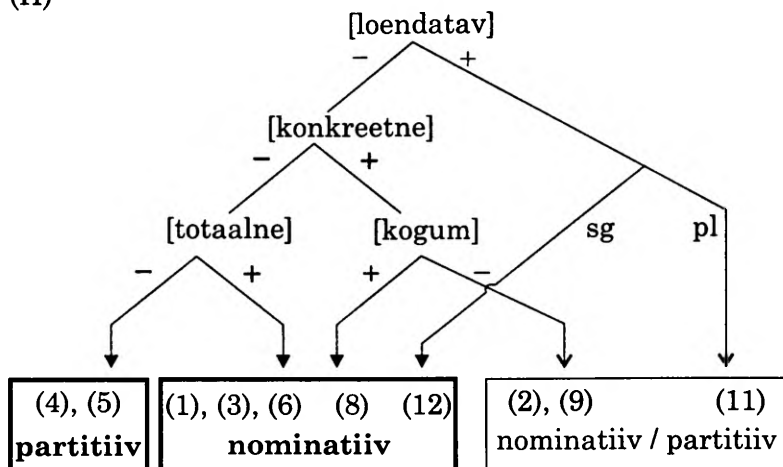
B. Nominatiiv

– kui substantiivil on tunnus [+totaalne];

– kui substantiivil on tunnus [+kogum];

– kui substantiivil on tunnus [+loendatav].

(H)

Muudel juhtudel jätab substantiiv kõnelejale tavaliselt võimaluse valida kahe vormi vahel singularis – nagu [–kogum] nimisõnade puhul lauseis (9); või pluuralis – nagu [+loendatav] subjektsubstantiivide korral lauses (11). Ent nagu kõikjal keelesüsteemis, võib loomulikult siingi ette tulla piiripealseid juhtumeid. Mõningad nimisõnad näivad nimelt pakkuvat valikut nii ainsuses kui ka mitmuses, nagu lauseis (13)–(14).

- (13) a. Tal on mure / muret.
b. Tal on mured / muresid.

- (14) a. Nõudmiste taga on rahvas / rahvast.
b. Nõudmiste taga on rahvad / rahvaid.

Seesugune valikuvabadus on ometi näiline. Tegelikult on siin ühte ja samasse tüvesse kokku sulanud kaks erinevat lekseemi. Lauses (13a) on ainsusel ilmselt abstraktne tähendus, st semantiliste tunnusoonte kimp [–loendatav, –konkreetne, +totaalne]; seevastu lause (13b) mitmuslikus subjektsubstantiivis peitub tunnus [+loendatav], täpselt samuti nagu nt lauses

(11). Lauses (14a) on singular *rahvas* tähendusega ‘inimhulk, mass’, seega semantiliste tunnusjoontega [–loendatav, +konkreetne, –kogum]; pluural *rahvad* aga on jällegi võimalik tänu tunnusele [+loendatav], tähenduses ‘etnos’

3.5

Semantiline ja morfosüntaktiline mitmus

Kõik eelnenu puudutas sõnasemantikat, siit edasi tulevad enamasti juba mängu lause- ja tekstisemantika ning pragmaatika. Sõnasemantikast ongi tavaliselt mõtet rääkida üksnes ainsuse kui markeerimata vormi raames. Niipea kui võtame kasutusele morfosüntaktilise mitmuse, oleme markeerinud [+loendatav] substantiivi mingi situatiivse või kontekstilise tähenduse suhtes. Nagu juba eespool täheldatud, käituvad mitmuslikud substantiivid (11) käändevalikul samuti nagu semantilise tunnusjoonega [–kogum] nimisõnad (9). Mõlemal juhul on tegu ebamäärase, amorfse hulgaga – vastandina struktuursele hulgale kui tunnuse [+kogum] implikatsioonile – millele täpsema keelelise vormi valik sõltub teatavaist tekstiloomest seikadest (vt ptk 6.2), mitte substantiivi enese semantilisest omadustest.

Rajandi & Metslangi (1979:12 jj) *juhuslik hulk* kõlab küll sarnaselt, kuid see märgib neil üksnes mitmuslikke (objekt)noomeneid, vastandudes *komplektile*. Viimane ei paista olevat seesama mis [+kogum]. Mõiste ‘komplekt’ alla on mahutatud niihästi pluralia tantumid (nt *püksid, tangid, ohjad*), kui ka sõnad nagu *malendid, valehambad* ja *kõrvarõngad*. Mulle tundub et need kaks rühma ei käitu ühtemoodi. Väide “Täiesti ilmsed “komplektid” on kõik, mis on arvuliselt loendatud” (Rajandi & Metslang 1979:16) ajab asja hoopis segaseks, sest sellega on komplektiks kuulutatud isegi nt *kolm õuna*. Või seostub ehk “komplekt” nagu “aine” ja “jaotatavgi” liialt argimaailmaga?

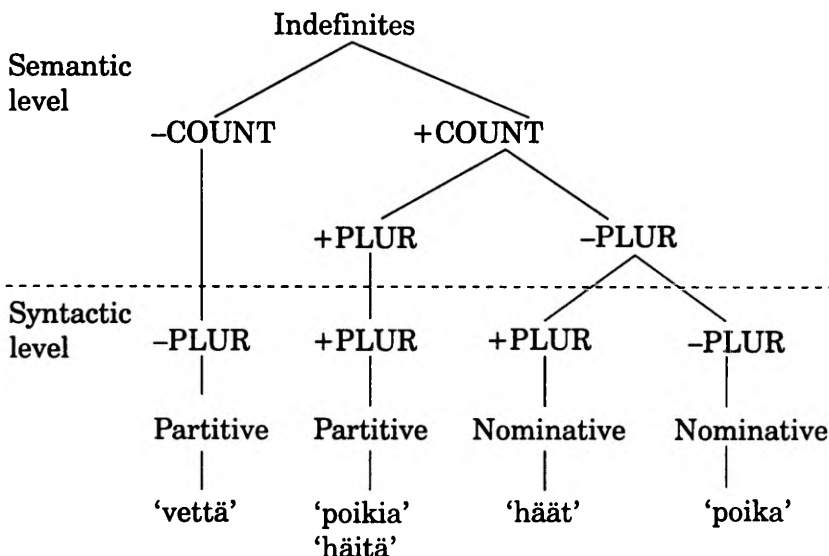
Et Rajandi & Metslang (1979:14) pole oma terminitega ise ka päris rahul, nähtub nende lootusest “Käsitluse haaret laiendades on tulevikus vahest võimalik nii “asjast” kui “ainest” nii “komplektist” kui “juhuslikust hulgast” vabandada ja taandada need mingile üldisemale “piiritletuse – piiritlematuse” opositsioonile.” See võib ju nii olla, ainult et siinjuures tuleb meeles pidada et niisugune üldine vastandus saab sõnasemantiliselt avalduda ikkagi vaid konkreetsete semantiliste tunnusoonte kaudu, nt: “piiritletu” on üldistus mis hõlmab [+totaalne], [+kogum] ja [+loendatav] substantiivid; “piiritlematu” avaldub aga iga üksiku sõna puhul kas tunnusega [–totaalne] või [–kogum]. Tuleb ka küsida, kas üldisem mõiste aitab alati paremini seletada keelesüsteemi toimimist kui kitsam mõiste, st millisel tasandil üldistuseni on üldse mõtet pürgida.

Ühes hilisemas käsitluses ongi rohkemal määral juttu “kvantitatiivsest piiritletusest – piiritlematusest” (mille mõistesisu on enamvähem sama kui varem üldiselt kasutatud *definiitsusel – indefiniitsusel*), kuid aine ja asja, juhusliku hulga ja komplekti vastandused pole kuhugi kadunud (EKG 1993:43-44; 140-142 jm). Vastupidi, need on kujundatud sõnaklassi termineiks: *asjasõnad, ainesõnad, komplektisõnad ja juhuhulgasõnad*.

Asjaolu et mitmuslike nimisõnade omadusi on peetud vajalikuks kirjeldada erineva mõistepaariga kui ainsuslike nimisõnade erijooni, sunnib küsima: kas semantilisi tunnusoone on peetud teisejärguliseks puhtvormilise, morfosüntaktilise kriteeriumi singular-pluural suhtes? Usutavasti ei ole siiski tegu semantikakihi tähtsuse alahindamisega, vaid segadus on tekkinud metodoloogilisest puudujäägist – pole piisava järjekindlusega hoitud lahus semantilist ja morfosüntaktilist mitmust. Küllaltki ülevaatlikult on nende kahe mitmuse erinevust kirjeldanud Vähämäki (1984:404-405), vt skeem (I). Nõustun temaga selles, et semantiline opositsioon [+plur] on võimalik üksnes tunnusega [+loendatav] substantiivide puhul, ning et ühed tunnusoonega [–plur]

substantiivid on markeerimata vormina morfosüntaktilises ainsuses, teised mitmuses – nagu *pluratiivid*, kui kasutada Ingo (1978) terminit.

(I; Vähämäki 1984:405)

Seevastu kahtlane on Vähämäki (1984:404) väide nagu oleks ainsuse ja mitmuse opositsioon süntaksikihis obligatoorne iga NFi puhul. Oleneb ju vormilise mitmuse võimalikkus paljuski nimisõna semantilisest eripärast, vastavalt tunnusele [\pm loendatav] – vrd *Linnas on inimesed*, ent **Linnas on kaosed*, **Toas on hubasused*.

Milliseid substantiive võiks siis iseloomustada tunnusekimp, kuhu kuuluks ühelt poolt [\pm loendatav] ja teisalt Vähämäki -PLUR? On ilmne et lisaks sõnadele *inimene*, *õun* jts kuuluvad nende hulka pluratiivid, nagu *püksid*, *tangid*. Pluratiivid on nähtavasti ainuke morfoloogiliselt mitmuslike substantiivide rühm mille juures saab rääkida sõnasemantika otsemõjust

käändevalikule, kuivõrd nende mitmusevorm on süntaktiliselt markeerimata. Neil mitmusevormidel on eesti keele süstee- mis ilmselt teistsugune funktsioon kui mitmusevormidel nagu *inimesed, õunad*.

Subjektfraasi käändevalikul käituvadki pluratiivid vaata- mata oma morfosüntaktilisele mitmusevormile – nt lauses (15) – samuti nagu tavalised ühtainust referenti tähistavad [+loen- datav] nimisõnad morfosüntaktilises ainsuses – vrd lausega (12).

(15) Riiulil on (ühed) tangid / *(ühtesid) tange.

Kui aga pluratiiviga viidatakse rohkem kui ühele esemele, nagu lauses (16), siis on sel subjekt-NP funktsioonis võimalik sama- sugune käände vaheldus nagu teistelgi referentide hulka tä- histavail tunnusjoonega [+loendatav] substantiividel – vrd lau- sega (11):

(16) Riiulil on (mitmed) tangid / (mitmeid) tange.

Jättes fakultatiivsed sulgudes atribuudid ära, osutab lausete (15) ja (16) võrdlemine selgelt sedagi, miks pluratiivist nomi- natiivsubjekt on kontekstivabalt kahemõtteline.

Pluratiividest erinevalt ei märgi nimisõnad nagu *malendid* või *valehambad* ontoloogiliselt üksikesemeid (“first-order entity”), kuigi käituvad süntaksikihis mõneti pluratiividega sarnaselt. Mõiste nagu *malendid* hõlmab mitut üksikeset mis omavahel moodustavad struktuurse hulga. Seda ja ainult seda võib minu arvates nimetada komplektiks, kuna see kujutab endast semantiliselt esmast, denotatiivset üksust (vrd “semantic entity” – Vähämäki 1984:72-75). Ontoloogiat ja se- mantikat on kasulik keelt kirjeldades teineteisest lahus hoi- da, sest vastasel korral võib hõlpsasti tekkida segadus nagu Rajandi & Metslangi (1979:15-16) käsit(l)uses: “... pandagu tähele, et arvuliselt loendatuina on nii *malendid* kui ka *õunad* võrdselt “komplektid” ja kombineeruvad ühte viisi loomulikult

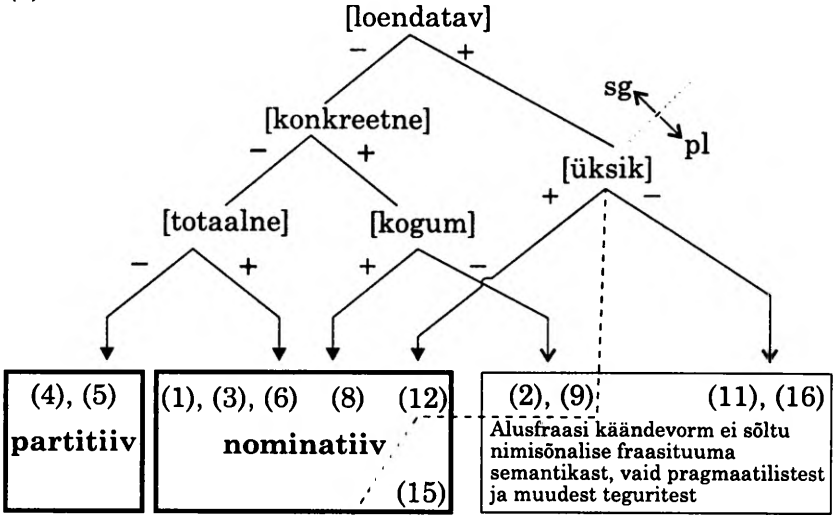
loendava numeraaliga. *Kolm malendit* on niisama hea kui *kolm õuna*. Niisugused sõnaühendid muudab loendav numeraal loomu poolest “komplektiks” ”

Minu arvates saab *kolm malendit* olla niisama hea kui *kolm õuna* ainult juhul kui *malendi* referendiks peetakse ontoloogilist üksikeset, nt etturit, lippu või kuningat. Ja sel juhul ei ole tegu komplektiga, vaid lihtsalt morfosüntaktilise mitmusega; või teisisõnu: juhuslikust arvust esemeist koosneva hulgaga. Iseasi on see, et ka struktuurseid hulki võib olla mitu. Sel juhul on *kolme õunaga* semantiliselt samane hoopis *kolmed malendid* ja numeraal ei muuda siin enam midagi komplektiks, sest morfosüntaktiliselt mitmusliku *malendid* referent ongi juba struktuurne hulk. Seega võib struktuurseid hulkigi käsitada üksikreferendina. Et struktuurset hulka tähistavaid sõnu ei saa panna ühte patta pluratiividega, selgub muuhulgas tõigast et eesti keele süsteem võimaldab küll konstruktsioone *kolmed malendid* ja *kolm malendit* mõlemat, ent pluratiividest on võimalik üksnes *kolmed püksid*, *viied tangid*, mitte **kolm püksi*, **viis tangi*. Arvsõnu sisaldavad subjekt-NFid võtan lähema vaatluse alla 4. peatükis.

Et semantika- ja süntaksikihi mõisted sassi ei läheks, tuleks kasutada erinevaid termineid. Leian et väga kauase traditsiooniga terminid *pluural* e *mitmus* ja *singular* e *ainsus* tuleks jätta morfosüntaktilise arvu tähistajaiks ning semantikas oleks otstarbekas [±plur] asemel kasutada semantilist tunnusojoont [±üksik], märkimaks vastandust üksikreferendi ja referentide paljuse vahel.

Võttes arvesse kahe erineva mitmuse – sisulise ja vormilise – olemasolu, saab subjektsubstantiivi enese semantilistest omadustest sõltuvat käändevalikut esitada skeemina (J).

(J)

4.

Determinaatorid alusfraasis

Eelmises peatükis olid vaatluse all ühesõnalised subjektfraasid, st substantiivsed fraasituumad, nii nagu nad iseenda semantilistest omadustest tingitult ühes või teises nende jaoks markeerimata käändevormis esinevad. Tegelikus keelekasutuses esineb muidugi hulganisti substantiivifraase milles tuumale lisaks on rohkem või vähem muid koostisosi, süntaktiliselt funktsioonilt täiendeid. Kui fraasituum viitab mingile referendile, siis kõik täiendavad fraasikomponendid iseloomustavad või piiritlevad viidatavat referenti. Seetõttu võib semantika vaatevinklist neid täiendkomponente nimetada *determinaatoreiks*. Determinaatori(te) lisandudes võib muutuda fraasituumaga algne, markeerimata vorm. Prototüüpsed täiendid on adjektiivid, identifikaatorid ja kvantorid, ent ka substantiivid esinevad samas funktsioonis. Käesolevas peatükis keskendun kolmele peamisele determinaatorirühmale. Determinaatorina kasutatavad substantiivid väljendavad sageli possessiivsust; neid vaatlen lähemalt 6. peatükis.

4.1

Adjektiivid

Adjektiivid määratlevad e determineerivad mingit üksikreferenti või (osa)hulka alati kvalitatiivselt, kuid nende toime subjektfraasi tuuma vormile on erinev.

4.1.1 Üksnes nominatiiv

Kui neutraalses eksistentsiaallauses on pelgast tuumsubstantiivist võimalik niihästi nominatiiv kui ka partitiiv (1a), st markeerituse – markeerimatuse opositsioon puudub, siis võib adjektiivne determinaatore e *kvalifikaator* kallutada valiku esimese kasuks ja välistada teise, nagu lauses (1b).

- (1) a. Öösel oli tuul / tuult.
b. Öösel oli vinge tuul / *vinget tuult.

Seesugustel juhtudel kasutatakse determinaatorit, muutmaks fraas määratuks (definiitseks). Sellisel kujul ei täida subjekt-fraas enam ainuüksi eksistentsiaallause peäülesannet – esitleda referenti – vaid ühtlasi defineerib selle teatud omadustega liigina või osahulgana. Niisuguse tõlgenduse kasuks räägib ka parafraas (2).

- (2) Öine tuul oli vinge.

Mitte-eksistentsiaallauses (2) on ju subjekt-fraas sellele lausetüübile – predikatiivlausele – prototüüpses, määratud subjekti positsioonis, millega seletubki nominatiivne vorm. Nõnda võib siis öelda et lausega (1b) väljendatakse kompaktsemalt sedasama, mida elementaarsete propositsioonide tekstilise järjendiga (3).

- (3) Öösel oli tuul / tuult. (See) tuul oli vinge.

4.1.2 Nominatiiv või partitiiv

Alati ei pruugi adjektiivne determinaatoreid üht käändevormi välistada, ent erinevad vormid annavad edasi mõnevõrra erinevat sisu, nagu näites (4).

(4.1)		(4.2)
a. Pööningul on põnevad asjad.	⇒	a. 'kõik asjad pööningul on põnevad'
b. Pööningul on põnevaid asju.	⇒	b. 'vähemalt muist asju pööningul on põnevad'

Lause (4.1a) primaarne tõlgendus on nähtavasti (4.2a), kuigi ka (4.2b) pole võimatu; lause (4.1b) edastab aga üksnes tähendust (4.2b).

Pandagu tähele et *asjad* on niivõrd üldise tähendusega, et selle nominatiivne kasutamine ilma determinaatoriga on mõtetu, mistõttu (5a) taoline lause tundub ebaloomulik. Seevastu (5b) on igati kasutuskõlblik, implitseerides ebamäärasust, indefiniitsust. Seega markeerimata, partitiivne fraasituum saab neil juhtudel väljendada üksinda sedasama, mille jaoks nominatiivne fraasituum vajab veel täiendavat indefinaatorit: *Pööningul on mingid asjad* (vrd ptk 4.2.1).

- (5) a. *Pööningul on asjad.
b. Pööningul on asju.

Samalaadsed, semantilis-pragmaatilised tingimused juhivad subjektfraasi käändevalikut ka juhtudel mil fraasituumaks on substantiiv mis küll pole üldise, laia tähendusega, kuid mille referent on antud lokaliteedis tavaline. Igaühe jaoks kes teab et ülikoolis peetakse loenguid, on eksistentsiaallausena esitatav väide (6a) mõttetu. Seevastu partitiivsubjektiga lause (6b) on mõttekas säärases kontekstis, mis ükskõik kas eksplitsiitselt

või implitsiitselt teatab et lisaks loenguile on ülikoolis veel muudki (nt seminare, väitekirjade kaitsmist jm). Konteksti mõjust lähemalt vt ptk 6.2.

- (6) a. *Ülikoolis on loengud.
b. Ülikoolis on loenguid.

Seevastu omadussõnalise determinaaatori lisamisel on nii partitiivsubjekt kui ka nominatiivsubjekt võimalik, kuigi lausete (7.1a) ja (7.1b) tähendus erineb samamoodi nagu lausete (4.1a) ja (4.1b) tähendus.

(7.1)		(7.2)
a. Ülikoolis on huvitavad loengud.	⇒	a. 'kõik loengud
ülikoolis on huvitavad'
b. Ülikoolis on huvitavaid loenguid.	⇒	b. 'vähemalt muist
loenguid ülikoolis
on huvitavad'

Pragmaatilisel võivad isegi mõlemad subjektfraasi vormid ilma determinaaatorita võimatuks osutada, nagu selgub lauseist (8a-b).

- (8) a. *Jões on vesi.
b. *Jões on vett.
c. Jões on külm ~ puhas ~ joodav vesi /
*külma ~ puhast ~ joodavat vett

Pole mõtet väita millegi olemasolu kuskil, kui see on niigi teada (ent vrd *Klaasis on vesi / vett*). Juhtudel kui pragmaatilised tingimused tõkestavad mõne nimisõna esinemise eksistentiaallause ainusõnalise subjektfraasina, võib determinaaatori lisamine muuta nominatiivsubjekti (ainu)võimalikuks, nagu (8c). Sellised nominatiivsed subjektfraasid defineerivad nüsamuti liiki nagu juhtumeil (1b)–(3), vrd *Jõevesi on külm ~ puhas ~ joodav*.

Mida vähem üldise tähendusega on subjektfraasi tuumsubstantiiv, nagu lauseis (9)–(10), või mida vähem eriomane on referent antud lokaliteedi jaoks, nagu lauseis (11)–(12), seda tõenäolisem on et referenti tähistavat nimisõna saab kasutada niihästi üksi kui ka koos kvalifikaatoriga mõlemas käändevormis (muidugi kui peatükis 3. käsitletud semantilisi piiranguid pole).

- (9) a. Otsaseinas / Seal on aknad.
b. Otsaseinas / Seal on aknaid.

(10.1)		(10.2)
a. Otsaseinas / Seal on ümmargused aknad.	⇒	a. 'kõik otsaseina ~ sealseid aknad on ümmargused'
b. Otsaseinas / Seal on ümmargusi aknaid.	⇒	b. 'vähemalt muist otsaseina ~ sealseid aknaid on ümmargused'

- (11) a. Jões on kalad / kivid / elavhõbedaühendid.
b. Jões on kalu / kive / elavhõbedaühendeid.

- (12.1)a. Jões on väikesed kalad / suured kivid / mürgised elavhõbedaühendid.
b. Jões on väikseid kalu / suuri kive / mürgiseid elavhõbedaühendeid.

- (12.2)a. 'kõik on niisugused'
b. 'vähemalt muist on niisugused'

Omadussõnalise determinaatoriga lausetes (10) ja (12) tekiavad loomulikult samasugused tõlgendusvõimalused nagu (4) puhul: nominatiivsubjektiga variandid (10.1a) ja (12.1a) lubavad ühtviisi hästi mõlemat tõlgendust, (10.2a-b) ja (12.2a-b); partitiivsubjektiga variantidel (10.1b) ja (12.1b) on võimalik vastavalt ainult tähendus (10.2b) ja (12.2b).

Niisiis saab küll nominatiivi ja partitiivi opositsiooni subjektfraasis rakendada kvantifikatsioonisuhete väljendamiseks – ent mitte alati, vaid põhiliselt siis, kui fraasis leidub mõni omadussõnaline determinaatoreid. Millist tähendust ühel või teisel juhul väljendatakse, sõltub pragmaatilistest tingimustest ja kontekstist.

4.2 Identifikaatorid

Erinevalt omadussõnadest ei määratle e determineeri identifikaatorid nimisõna referenti kvalitatiivselt, vaid juhvivad referendile tähelepanu, aitavad referenti identifitseerida kas (i) mingi klassi umbmäärase liikmena või täpsemalt määratlemata osahulgana või siis (ii) mingi klassi teatava liikmena või osahulgana. Neid determinaatoreid on lingvistikas märgitud mitmesuguste terminitega. Esimesi tavatsetakse nimetada indefiniitseiks determinaatoreiks, teisi spetsifitseerivaiks determinaatoreiks. Need kaks terminit, samuti termin *identifikaator*, pole eesti keeleteaduses kasutamist leidnud, kuid minu arvates on need semantika vaatevinklist otstarbekad ja olulised ka eesti keele kirjeldamisel. Nimetan esimesi *indefinaatoreiks*, teisi *spetsifikaatoreiks*. Süntaktiliselt kongruueeruvad kõik identifikaatorid nagu adjektiividki substantiivse fraasituumaga.

4.2.1 Indefinaatorid

Indefinaatorid on sagedamaid eksistentsiaallause subjektfraasis kasutatavaid determinaatoreid. See on igati mõistetav, kui meelde tuletada et eksistentsiaallause põhiülesanne on tuua teksti sisse uusi referente tutvustavaid fraase. Indefinaatoreina

esinevad eesti keeles *keegi*, *mingi(sugune)*, *üks*, *mõningane*, *mõni*, *muu*, *teine*, vahel ka *miski* – sõnad mida seni on eesti keele käsitlustes nimetatud üksnes pronomeneiks (mõnikord prosubstantiivideks ja proadjektiivideks jaotatult). Enamiku neist on liigitatud indefiniitpronomeneiks, kuid *muu* ja *teine* on leidnud mõnikord käsitlemist küll indefiniitpronomenenitena (nt EKG II 1993:118), mõnikord demonstratiivpronomenenitena, *teine* pealegi niihästi demonstratiiv- kui ka indefiniitpronomenenina (nt EKG I 1995:29-31). Süntaktiliselt lähtekohalt on neid peetud ka adjektiivatribuutideks (nt EKG II 1993:117 jj). Käesolevas töös semantilis-süntaktiliselt indefinaatoreina käsitletavate sõnade rühm ei kattu siiski ühegi nimetatud traditsioonilise alamsõnaliigiga.

Sageli on indefinaatoreid peetud üheks kvantoriliigiks. Nii on Hakulinen & Karlsson (1979:81) liigitanud soome keele lekseemid nagu *eräs*, *harva*, *usea*, *kaikki*, *joku*, *jokin* kvantorpronomeneiks: “Varsinaiset kvanttoripronominit eli perinteellisen kieliopin indefiniittipronominit ovat vähiten pronomininomaisia, ja vaihtoehdoisesti ne voitaisiinkin tiettyjen syntaktisten ja semanttisten kriteerien pohjalta lukea samaan luokkaan kuin lukusanat eli kvanttoireiksi.” Vähämäki (1984:415) on indefiniitkvantoreiks (*indefinite quantifiers*) pidanud vaid kahte neist – *joku* ja *jokin*. Leian et semantilis-pragmaatilisest vaatevinklist ei ole kõiki neid – vähemalt mitte nende kõigi eesti vasteid – mõtet pidada kvantoreteks (vt kvantori määratlust 4.3), vaid nimelt omaette determinaatoriliigiks, indefinaatoreiks.

4.2.1.1 Üksnes nominatiiv

Indefinaator *keegi* seostub ainult [+loendatav] nimisõnadega ning selle lisamisel fraasi püsib ainuvõimalik nominatiivsubjekt, nagu lauses (13a), kuivõrd seda saab determinaatorina kasutada vaid ainsuses – vrd (13b).

- (13) a. Kallel on keegi külaline / *kedagi külalist.
 b. Kallel on külalised / külalisi / *keegid külalised
 / *kedagi külalisi

Eesti keeles sõltub pronoomenite *kes* ja *mis* tarvitamine sellest, kas referendil on vastavalt omadus [+elus] või [-elus]. Samuti on indefinaator *keegi* kasutatav üksnes [+loendatav, +elus] nimisõnadega seoses. Sellele vastanduvat, [+loendatav, -elus] substantiividega seostuvat indefinaatorit *miski* tarvitatakse suhteliselt harva üksnes kõnekeeles (*Laua all on miski kast / miskid kastid.*), ja kõnekeelsenagi põhiliselt *mingi*(*su-gune*) sünonüümina, st ka [+elus] nimisõna korral (*Majas on miskid mehed*), vrd (15), või isegi seoses [-loendatav] nimisõnaga (*Sellest polnud tal miskit kasu*). Determinaatorite *keegi*, *miski* ja *mingi* puhul on niisiis opositsioon [±elus] ära lahustunud.

Tunnusega [-loendatav, -konkreetne, +totaalne] subjektsubstantiividel on teatavasti (vt ptk 3.3) võimalik üksnes nominatiivne vorm, nagu (14a). Need nimisõnad on loomult sellised et mingit determinaatorit nendega koos subjektfrasis tavaliselt ei kasutata. Kui see vahel harva vajalikuks ja võimalikuks osutubki, siis indefinaatori lisamine nende nimisõnade käändevormi ei muuda, nagu nähtub lausest (14b).

- (14) a. Linnas on {kaos / pimedus} / {*kaost / *pimedust}.
- b. Linnas / Toas on {mõningane kaos / *mõningane pimedus} / {*mõninga(s)t kaos / *mõninga(s)t pimedust}.

Neil juhtudel tundubki olevat vastuvõetav üksnes *mõningane*, mis viitab võimalusele iseloomustada selliste nimisõnade referente kvalitatiivselt (vrd *kohutav / tohutu / tavaline kaos*). Vrd ka juhtumitega nagu *Koopas valitses täielik pime-*

dus, mil omadussõnaline determinaatore üksnes väljendab eksplitsiitselt substantiivis *pimedus* peituvat semantilist tunnusoont [+totaalne].

4.2.1.2 Nominatiiv või partitiiv

Indefinaator *mingi(sugune)* võib üldiselt seostuda nii [+loendatav] (15) kui ka [-loendatav] nimisõnadega (16).

- (15) Majas on mingi (mingisugune) ~ üks mees /
*mingit (mingisugust) ~ *üht meest.
Majas on mingid (mingisugused) ~ ühed mehed
/mingeid (mingisuguseid) ~ ?*ühtesid mehi.
- (16) Aknast kostis mingi (mingisugune) ~ üks muusika /
mingit (mingisugust) ~ ?*üht muusikat.

Nagu nähtub lauseist (15), saab determinaatorit *üks* [+loendatav] substantiivi juures kasutada indefinaatorina väga edukalt nominatiivis, kuid partitiivis pole see enam loomulik. See näib viitavat asjaolule et *üks* on samavõrra spetsifikaator, mida kinnitab pealegi selle tähendus [-loendatav] nimisõna puhul, nimelt *üks muusika* = 'teatav muusika' (16; vrd 4.2.2). Samuti osutab eitustransformatsioon et eksistentsiaallause propositsiooni eitada õnnestub küll determinaatore *mingi(sugune)* olemasolul subjektfraasis, ent *üks* paljastab oma tõelise olemuse spetsifikaatorina (17.1b, 'teatavaid mehi') või koguni arvkvantorina (17.1c), kui seda tõlgendada samamoodi nagu lauset (17.2). Vormi *ühtegi* lauses (17.1c) saab aga tõlgendada ka eitava totaalsuskvantorina (vt ptk 4.3.4). Eituse rolli subjektfraasi käändevalikul käsitleb põhjalikumalt ptk 6.3.

Determinaatore *üks* on mõnikord nimetatud artikliks või artikloidiks. Tõepoolest on selle funktsioonides teatud sar-

nasust artiklikeelte umbmäärase artikliga, ent samavõrra oleks siis põhjust ka teisi indefinaatoreid artikl(oid)iks pidada. Et aga ükski eesti keele indefinaator ei toimi sama reeglipäraselt nagu nt germaani keelte artiklid, siis on minu meelest mõttekas nimetada neid ikkagi just *indefinaatoreiks*.

- (17.1) a. Majas pole mingit (mingisugust) ~ *üht meest.
b. Majas pole mingeid (mingisuguseid) ~ ?ühtesid mehi.
c. Majas pole ühtegi meest.

(17.2) Ükski mees pole majas.

Veelgi selgemalt ilmneb determinaatori *üks* olemus arvkvantorina (vt 4.3.1) lauses nagu (18) kus eitus ei rakendu mitte kogu propositsioonile, vaid determinaatoreile endale.

(18) Majas pole üks mees (, vaid mitu...)

Samuti seostub *mõningane* nii [+loendatav] kui ka [-loendatav] nimisõnadega, ent pole nii universaalne nagu *mingi*. Nagu nähtub lauseist (19), saab [+loendatav] subjektsubstantiivi korral *mõningane* determineerida üksnes mitmuslikke fraase.

- (19) Majas on **mõningane* mees ~ raamat /
**mõningat* meest ~ raamatut.
Majas on *mõningad* mehed ~ raamatud /
mõningaid mehi ~ raamatuid.

Tunnusega [-loendatav] subjektsubstantiivide seast on *mõningane* indefinaatorina võimalik nende juures millel on lisaks tunnus [-konkreetne]. Mäletatavasti on tunnusega [-loendatav, -konkreetne, -totaalne] nimisõnadel üksinda subjektfraasi positsioonis esinedes võimalik ainult partitiivne vorm (vt 3.3), nagu (20a)–(22a). Indefinaatori lisamine teeb aga ka nominaatiivi võimalikuks, nagu (20b)–(22b).

- (20) a. Poisi käitumises on *arglikkus / arglikkust.
 b. Poisi käitumises on mingi arglikkus / mingit arglikkust.
- (21) a. Sel seigal on *tähtsus / tähtsust
 b. Sel seigal on mõningane tähtsus / mõningat tähtsust
- (22) a. Linnades on *poeesia / poeesiat.
 b. Linnades on mingi ~ mõningane poeesia / mingit ~ mõningast poeesiat.

Nominatiivsubjekti võimalikkus juhtudel nagu (20)–(22) seletub minu meelest põhimõtteliselt samuti nagu omadussõnaliste determinaatorite korral. Erinevus on vaid selles et indefinaator ei piiritle mingit konkreetset osahulka, vaid annab mõista et mingid osahulgad, mingi liigitelu on võimalik – st toob mängu tühja osahulga. Lausete (20b)–(22b) semantilis-pragmaatilisest olemusest saab väljendada parafrasidega (23), vrd (2).

- (23) Poisi käitumise arglikkus on mingit laadi.
 Selle seiga tähtsus on mõningat sorti.
 Linnade poeesia on mingit / mõningat liiki.

Seesugust tühja osahulka on siis järgnevas kontekstis võimalik täpsemalt määratleda, vrd (3).

Lauseid (20b) ja (22b) on võimalik parafraseerida veel lausetega (24). Sel juhul pole aga *midagi* indefinaator, st mitte determinaator, vaid tõeline indefiniitpronoomen mis esineb substantiivse fraasituumana ja mida ennast determineerib järgnev adjektiiv. Selle prosubstantiivsus ilmneb kõige selgemalt lauseis nagu (25). Täpsemalt määratlemata pronoomenist on nii nominatiiv kui ka partitiiv võimalik (25a). Adjektiivse determinaatoriga koos saab kasutada üksnes partitiivi (25b), kusjuures *midagi* jätab lahtiseks, kas subjektfraasi re-

ferent on [+loendatav] või [-loendatav]. Niipea kui fraasis on substantiivne tuum, osutub *midagi* võimatuks (25c), mis veelkord kinnitab et see on prosubstantiiv, ning selle asemel tuleb kasutada indefinaatorit *mingi* (25c-d).

- (24) Poisi käitumises on midagi arglikku.
Linnades on midagi poeetilist.
- (25) a. Laua all on miski / midagi.
b. Laua all on *miski kleepuv ~ karvane ~ imelik / midagi kleepuvat ~ karvast ~ imelikku.
c. Laua all on mingi (miski) kleepuv ~ karvane ~ imelik asi / *midagi kleepuvat ~ karvast ~ imelikku asja.
d. Laua all on mingi kleepuv ~ imelik aine / mingit kleepuvat ~ imelikku ainet.
- (26) *Laua all on mingi / mingit.

Vähämäki (1984:415) on soome “indefiniitkvantorite” kohta väitnud: “They are used dependently in adjectival function and independently in substantival function” Vähemalt eesti keele materjal osutab et siin on tegemist kaht erinevat liiki sõnaga: see mida kasutatakse “substantiivi funktsioonis” on pronoomen *midagi* / *miski*, indefinaatorit *mingi* saab aga kasutada ainuüksi koos substantiiviga, vrd (26). Adjektiivsusega on sel seost ainult niipalju, et niihästi adjektiivid kui ka indefinaatorid on determinaatorid.

4.2.2 Spetsifikaatorid

Spetsifikaatorid on identifikaatorid mis määratlevad mingi klassi spetsiifilise liikme või osahulga. Seepärast ei tahagi need ühenduda [+totaalne] nimisõnadega (27). Spetsifikaatoreina tarvitatakse eesti keeles sõnu *oma* 'teatav', *teatav*, *just see(sama)*, *(just) need(samad)*, *(just) niisugune*.

- (27) a. Ümberringi on *oma pimedus.
b. Poisil on #just see hirm.

Seostudes[–totaalne] nimisõnadega, mõjutab spetsifikaator subjektfraasi käändevormi teisiti kui indefinaator. Viimane avab võimaluse mõlemat vormi kasutada (21b), spetsifikaator aga muudab pelga fraasituuma korral esineva partitiivi (21a) vastupidiseks – ainuvõimalikuks saab nominatiiv, nagu lauseis (28)–(29).

- (28) Sel seigal on oma tähtsus / *oma tähtsust.
(29) Linnades on oma poesia / *oma poeesiat.

Nimisõnadega millel on semantilised tunnusjooned [–loendatav, +konkreetne], spetsifikaator *oma* ei seostu, küll aga saab neid määratleda spetsifikaatoritega *teatav*, *(just) see ja (just) niisugune*, nagu nähtub lauseist (30)–(32).

- (30) Klaasis on teatav vedelik / ?teatavat vedelikku.
(31) Ehitusplatsil on just see betoon / ?just seda betooni.
(32) Lindudel on (just) niisugune sulestik /
*(just) niisugust sulestikku.

Tunnusega [+kogum] subjektsubstantiivi puhul mis ainusõnalise subjektfraasina saab esineda üksnes nominatiivis, ei muutu spetsifikaatori lisamisel loomulikult midagi (32). Huvitav on

aga see et [-kogum] nimisõnadel millel üksinda subjektfraa-
siks olles on olenevalt kontekstist võimalik nii nominatiiv kui
ka partitiiv, näib spetsifikaatori puhul olevat loomulikum ni-
melt nominatiivne vorm, nagu (30)–(31). Seesama kehtib
[+loendatav] nimisõnade kohta, vrd (33).

- (33) Majas on (just) need(samad) mehed / #(just) neid(samu)
mehi / ?(just) neid mehi / neid mehi.

Seega seostub määratust väljendav spetsifikaator meelsamini
nominatiivse subjektsubstantiiviga, mis kontekstist olenevalt
saab ka üksinda definiitsust väljendada.

Süntaktiliselt on kõik identifikaatorid kongruueeruvad, täp-
selt nagu omadussõnadki.

4.3 Kvantorid

Kvantori mõistel võib olla erinevais käsitlustes erinev sisu.
Predikaatloogikas opereeritakse eksistentsiaal- ja universaal-
kvantoriga, \exists resp. \forall . Kuigi loogikal on kahtlemata oma osa
keelesüsteemi toimimisel, ei tarvitse predikaatloogikas olulise
mõistete ülekandmine lingvistikasse teha keelefaktide kir-
jeldust kuigivõrd täpsemaks. Predikaatloogika on rangelt for-
maliseeritud ja süstematiseeritud mõistete ning seoste süs-
teem. Loomulik keel ei ole iialgi nii ühemõtteline ja rangelt
loogiline, seepärast võib loogikaformalismide kasu osutada
sageli näiliseks. Kui on juba näidatud, et eksistentsiaallause
on selline, mis väidab millegi eksistentsi kusagil (vt ptk 2.3),
siis ei anna eksistentsiaalkvantorile viitamine enam midagi
oluliselt uut. Peaaegu samale seisukohale on jõudnud
Vähämäki (1984:195): “It is useful to look upon most quantifiers
with the exclusion of totalitive quantifiers ... as dependent upon
 \exists .¹³ Thus existential quantification can be treated as a
redundancy when studying other quantifiers.” Millegipärast

pole ta sõandanud järelduse kurvi täiesti avalikult lõpuni tõmata, vaid on üksnes eelneva tsitaadi allmärkuses 13 nentinud: “In fact, all quantifiers can be seen as dependent upon \exists : \exists is thetic, \forall is categorical, and categorical entails thetic.”

Ühe kvantorile iseloomuliku tunnusena nimetatakse üldiselt mõjupiirkonda. Kui pidada kvantoriteks kõiki sõnu mille mõjupiirkonda võib kuuluda mistahes teisi sõnu, siis tuleks muuhulgas ka adjektiivide pidada kvantoreiks, mida osalt ongi teinud nt Vähämäki (1984:384-385 jm). Nii laia määratluse korral jääb aga keelefaktide kirjeldamine liiga üldiseks ja ebatäpseks. Hakulinen & Karlsson (1979:82 jm) liigitavad kvantorid viide rühma, väites liigitelu aluse olevat süntaktilise. Siiski nähtub juba kvantoriliikide nimedest (*lukusanakvanttorit, lukumääräkvanttorit, yksilökvanttorit, monikolliset kvanttorit ja paljouskvanttorit*) et need on vähemalt samapalju semantilised kui süntaktilised; lähemad selgitused näitavad pigem osa kvantoriliikide süntaktilise käitumise sarnasust üksteisega, kui et eristavad liike omavahel.

Uusimas eesti keele süntaksi tervikkäsitluses leidub esimene kvantoreid puudutav lõik fraasitüüpide tutvustuses, kus fraaside liigitelu aluseks öeldakse olevat põhja sõnaliik: “Et kvantorit tavaliselt sõnaliigina ei käsitleta, siis on kvantori-fraasi staatus mõnevõrra problemaatiline. See mõiste ühendab endasse küll eelkõige põhiarvsõnad, kuid peale nende veel kvantumit väljendavad noomenid (*rühm, hulk, mitu* jne) ja määrsõnad (*palju* jt), mis kõik käituvad süntaktiliselt sarnaselt” (EKG 1993:9). Nimetatud sõnade käitumises on nii sarnast kui ka erinevat, mis on üks defineerimisraskuste põhjusi. EKG (1993) käsitluses on tõepoolest kvantorifraasi ja kvantori staatus hägune – kasutatakse väga erinevaid termineid ja kirjeldusi, näiteks:

“kvantornimisõnad” (EKG 1993:142); “kvantoradverbid” (EKG 1993:146)

“... vormistuvad kvantorifraaside kujul, mille põhikomponentideks on kvantor (põhiarvsõna, noomenid *hulk, osa, pool* vms) ja mõõdusõna” (EKG 1993:83);

“Nimi- ja omadussõnafraaside koosseisu kuuluvad kvantumit väljendavad fraasid ... Verbi *olema* laiendav kvantiteedile osutav fraas ...” (EKG 1993:87);

“Kaassõnafraasid, kus nominaalseks komponendiks on kvantorifraas või kvantumitähendusega nimisõnafraas ...” (EKG 1993:88);

“... koonduvad kvantorifraasi alla hulka, mõõtu või määra väljendavad fraasid, mille põhjaks on a) põhiarvsõna(ühend) või vastav pronumeraal, b) kvantiteedisubstantiiv, mis määrib mõõtu ..., hulka, kogu, rühma jne ..., osa, c) kvantiteediadverb” (EKG 1993:140).

Neist väljavõttest nähtub et kvantiteeti väljendavate sõnade ja fraaside kirjeldamisel puudub terminoloogiline selgus. See näib johtuvat ebakindlusest, millise kategooria alla neid paigutada. Isegi kui kvantoreid ei saa defineerida traditsioonilise (morfoloogilise) sõnaliigina, on keelekirjelduses mõttekas määratleda neid kui teatavat semantilis-pragmaatilis sõnaklassi. Käesolevas töös käsitlen *kvantoritena* üksnes niisuguseid sõnu mis determineerivad mingit üksikreferenti või (osa)hulka kvantitatiivselt. Kvantitatiivselt määratleda võib täpse või umbkaudse arvu, määra, osalisuse ja koguhulga abil. Vastavalt sellele liigitangi eesti keele kvantorid *arvkvantoreiks, määrakvantoreiks, osalisuskvantoreiks* ja *totaalsuskvantoreiks*.

4.3.1 Arvkvantorid

Määratlemaks referentide täpset arvu, kasutatakse põhiarvsõnu, sh *paar, tosin*, nagu lauses (34) ja murdarvsõnu, sh *pool, veerand*, nagu lauses (35). Arvkvantor *paar* võib olla sünonüümne kardinaaliga *kaks*, ent sageli tarvitatakse seda ka umbmäärase arvu tähistajana sünonüümselt kvantorifraasiga *kaks-kolm* (= *kaks või kolm*), nagu lauses (36).

- (34) Metsas oli viis ~ paar ~ tosin meest.
 (35) Kandikul oli kolmandik kooki ja pool leiba.
 (36) Kuuse all on paar(-kolm) ~ kaks-kolm pakki.

Nagu eespool tõdetud, on sõna *üks* eriline: seda saab tarvitada samahästi indefinaatorina (15) ja spetsifikaatorina (16) kui arvkvantorina (37).

- (37) Poisil on üks ülikond.

Süntaktiliseltki erineb *üks* ülejäänud põhiarvudest, kongruue-rudes täielikult fraasituumaga täpselt nagu identifikaatorid ja omadussõnadki. Osalt seetõttu, osalt saksa keele indefiniit-se artikli mõjul ongi *üks* leidnud kasutamist identifikaatori-na. Muud nominatiivsed kardinaalid on eesti keeles nagu teis-teski läänemeresoome keeltes regeeriva toimega, nii et fraasi semantilist tuuma märkiv substantiiv osutub süntaktiliselt sõltuvaks kvantitatiivsest determinaatorist. Siin on tegemist eksotsentrilise tarindiga, mida on peetud kord kvantorifraa-siks, kord substantiivifraasiks, kuivõrd arvkvantorid kongruue-ruvad substantiivse fraasituumaga paradigma ülejäänud kään-devormides. Selle iseenesest huvitava probleemistiku süvem vaatlus ei kuulu käesoleva töö eesmärkide hulka (lähemalt selle kohta vt Nemvalts 1980). Nendin üksnes et semantiliste kritee-riumide toel ja paradigmas tüüpilistest süntaktilistest seos-test lähtudes käsitlen seesugust fraasi nimisõnafraasina. Kvan-torifraasiks on aga minu meelest otstarbekas pidada tarindeid *vähemalt viis, tubli ~ kõva kolmandik, üle poole, rohkem kui sa-da, neli-viis tuhat* jts – st fraase mille tuumaks on tõepoolest kvan-tor. Niisiis on nimisõna partitiivivorm lausete nagu (34)–(36) sub-jektifraasis tingitud arvkvantori nominatiivivormist. Sellel on aja-loolised põhjused: partitiiv on siin varasema separatiivi järeltuli-jana samas funktsioonis kui elatiiv lauseis (38).

- (38) a. Metsas oli viis meestest.
 b. Kandikul oli kolmandik koogist ja pool leivast.

Umbkaudset arvu saab lisaks eelmainitud kvantorifraasidele väljendada kardinaalpronoomeni *mitu* ning kardinaalidest tuletatud *kond*-arvkvantorite (*sadakond*, *tosinkond* jts) abil. Süntaktiliselt käituvad need just niisamuti (39a) nagu täpset arvu väljendavad kvantoridki. Kui aga umbkaudset arvu väljendatakse mitmusliku arvkvantoriga, siis kongruueerub see subjektifraasi substantiivse tuumaga nagu (39b), sarnanedes mitmuslikele määrakvantoritele (47).

- (39) a. Sündmuskohal oli mitu ~ kümme-kond
uudistajat.
b. Sündmuskohale tormasid kümne-d ~ sajad
uudistajad. Sündmuskohale tormas kümneid
~ sadu uudistajaid.

4.3.2 Määrakvantorid

Kui arvkvantorid ühenduvad loomuldasa ainult [+loendatav] nimisõnadega, siis määrakvantorid saavad esineda nii [+loendatav] kui ka [-loendatav] nimisõnadega seoses. Või teisisõnu: loendatavaid referente saab kvantitatiivselt determineerida määrakvantorite, mitte aga arvkvantorite abil. Tüüpilised määrakvantorid on *palju*, *rohkesti*, *natuke*, *veidi(ke)*, *vähe(ke)*. Määrakvantorid mõjutavad [-loendatav] substantiivse süntaktiliselt samuti nagu arvkvantorid [+loendatav] substantiivse, st nende rektsioon määrab substantiivi käändeks ainsuse osastava, nagu lauseis (40), vrd (34)–(36).

- (40) a. Kannus oli palju piima / *palju piim.
b. Emal oli rohkesti muret.

Soome keele “adverbkvantoreid” *paljon*, *vähän* / *hieman*, *runsaasti* jts käsitledes leiab Vähämäki (1984:413-414) et väi-

de nagu sõltuks substantiivi partitiivivorm neist kvantoreist, olevat väär: “These occur only in sentence positions in which the partitive is allowable.” Vähämäki kasutab tõestuseks Karttuse (1975) vaimus partitiivobjektiga näitelauseid, nagu *Kalle söi paljon omenia* vs. **Kalle rakastaa paljon ihmisiä*, millest siiski ei nähtu kogu tõde, sest niisugune tarvitus on just objektfraasile spetsiifiline. Karttuse (1975:229) laused, nagu (41), milles see kvantor kuulub subjektfraasi koosseisu – ja mida omakorda refereerivad Hakulinen & Karlsson (1979:149) – ei ammenda samuti kõiki võimalusi.

- (41) a. Paljon maitoa jäi lasiin.
- b. Maitoa jäi lasiin.

Nagu osutab näide (42), on eksistentsiaallause subjektfraasist ilma määrakvantorita võimalik moodustada nii nominatiivne kui ka partitiivne vorm, määrakvantori lisandumisel on aga nominatiiv välistatud ja partitiiv ainuvõimalik, nagu näites (43).

- (42) Lasissa on maito / maitoa.
- (43) Lasissa on *paljon maito / paljon maitoa.

Täpselt samuti käituvad subjektfraasid eesti eksistentsiaal-lauses, vrd (44) ja (40a).

- (44) Klaasis on piim / piima.

Ülaltoodud tsitaati Vähämäelt võib tõlgendada kaheti. Ühelt poolt võib mõte olla selles, et määrakvantoreid saab fraasis kasutada ainult seoses partitiivse substantiiviga. Seesugusele tõlgendusele näib viitavat ka Hakulise & Karlssoni (1979:149) Karttuse-refereering: “...*paljon*-tyypin kvanttorit voivat esiintyä subjektina olevassa lausekkeessa vain silloin kun partitiivi on muutenkin sallittu subjektin sijana.” Sellise tõlgenduse korral on antud väite seletusjõud suhteliselt väike, sest siit ei selgu subjektfraasi erineva käändevormi põhjus juhtu-

del nagu (42) ja (43) või (40a) ja (44). Kui kõnealust Vähämäe väidet tõlgendada nii, et subjektfraas on niikuinii partitiivis, olenemata sellest kas määrakvantorit fraasis leidub või ei, siis peab see paika ainult osaliselt – nimelt juhtudel nagu (45), mitte aga juhtudel nagu (40a) contra (44). Ent isegi (45) taolistel juhtudel pole osastav minu meelest tingitud mitte fraasi positsioonist lauses, vaid nimisõna semantilisest tunnususjoonest [-totaalne] (vt 3.3).

(45) Trammis on palju ruumi.

Tegelikult on Karttunen (1975:229) väitnud järgmist: "Since *paljon* requires that the NP be in the partitive, its use in this position is limited to sentences in which a partitive subject is possible, that is to say to the so called existential sentences. [...] On the other hand, *paljon* cannot occur as a quantifier in the subject NP of a non-existential sentence." Kui see ehk peabki paika soome keele osas, siis ei kehti see ometi eesti *palju* suhtes – vrd *Palju vett on merre voolanud. Palju mehi läks vaenlase eest metsa.*

Sõnaliikidest kõneldes on *palju* enamasti liigitatud adverbiks, osalt adjektiiviks ja osalt pronoomeniks. Määrsõnana saab seda minu meelest käsitleda üksnes juhtudel kus ta moodustab lausetasandi MF-i (nt *Ta laulis palju.*). Pronoomeniks on seda võimalik pidada siis, kui see moodustab lausetasandi nimisõnafraasi. Enamasti esineb selline NF mitmuslikuna (nt *Paljud ootasid messiast. See oli paljudele meelepärane.*), harvem ainsuslikuna (*Ta mõtles paljustki. Palju oli ununenud.*). Neilgi juhtudel osutub võimalikuks käsitada vaatlusalust sõna ikkagi määrakvantorina, mis esineb üksinda ainult tänu substantiivse fraasituumaga ellipsile – vrd *Paljud inimesed ootasid...; ...paljudele lastele meelepärane; Ta mõtles paljust tööst; Palju tarkust oli ununenud.* Lauseis nagu (40), (45)–(47) kuulub aga *palju* määrakvantorina nimisõnafraasi. Adjektiiviga on sel ühist ainult niipalju et mõlemad on determinaatorid. Adjektiiv kongruueerub teatavasti substantiivse fraasituumaga täie-

likult nii arvus kui käändes, määrakvantor *palju* ühildub regulaarselt üksnes mitmuses, vrd (46).

- (46) a. Kannus oli *palju piim.
Kannus oli *paljut piima.
Ta mõtles *paljule piimale.
- b. Metsas olid paljud mehed.
Metsas oli paljusid mehi.
Ta mõtles paljudele meestele.

Nähtavasti pole suuremat mõtet pidada *palju* ainsuse paradigmata määrakvantoriks ja mitmuse paradigmata omadussõnaks.

Võrreldes [–loendatav] nimisõnadega on ainsuslike määrakvantorite mõju [+loendatav] nimisõnadele veidi teistsugune – esimeste ainsuse osastava asemel tingivad nad teiste puhul mitmuse osastava vormi, nagu lauseis (47). See on päris mõistetav, sest siin piiritleb määrakvantor üksikuist koosnevate (osa)hulka.

- (47) Metsas oli palju ~ rohkesti mehi.
Lapsel on veidi(ke) ~ natuke lelusid.

Mitmuslikud määrakvantorid *paljud*, *mitmed*, *mõned*, *mõningad*, *üksikud*, samuti ainsuslik määrakvantorifraas *mõni üksik* alistuvad aga kongrueruvaina [+loendatav] substantiivile – vrd (46b) ja (48).

- (48) Saalis on mitmed inimesed / mitmeid inimesi.
Laul on mõned ~ mõningad ~ üksikud pudelid /
<mõnesid> ~ mõningaid ~ üksikuid pudeleid.
Kuuse all on mõni üksik pakk.

Määrakvantorina tarvitatakse veel mõõdusubstantiive *kilo*, *liiter*, *meeter* jts, samuti *hulk*, *koorem*, mis ühenduvad nii [–loendatav] kui ka [+loendatav] nimisõnadega ja nõuavad vasta-

valt kas singulari või pluurali partitiivi – vrd (49a) ja (40), (49b) ja (47).

- (49) a. Seal oli kilo vorsti / liiter viina / meeter traati.
Seal on hulk rahvast / koorem sõnnikut.
b. Siin on kilo kurke / liiter maasikaid /
?meeter rööpaid.
Siin on hulk inimesi / koorem kive.

Nimisõnad nagu *jõuk*, *grupp*, *kari*, *parv*, *rida*, *rühm* ühenduvad määrakvantoreina esinedes üksnes [+loendatav] substantiividega ja määratlevad seega viimaste vormiks mitmuse osatava, nagu lauseis (50).

- (50) Taevas tiirles parv pääsukesti.
Laevale tuli jõuk röövleid.
Kuulajail tekkis rida küsimusi.

Lauseis nagu (49)–(50) avalduvat erineva vormistruktuuri seost substantiivi semantilise olemusega “massisõnana” ja “loend-sõnana” ning määrasõnade erineva tähendusega – viimast küll lähemalt kirjeldamata – on täheldanud ka Tauli (1980:166-167). Tauli märgib aga terminiga *määrasõna* igasuguseid määra, hulka ja arvu väljendavaid sõnu.

Ka *paar* võib käituda nimisõnalise määrakvantorina, nimelt juhtudel nagu (51) mil see determineerib tunnusega [–üksik] substantiivi. Niisamuti on võimalik tarvitada kvantorit *tosin*, kuigi see esineb harvem ja vajab rohkem konteksti või / ja situatsiooni tuge. Näiteks maleturniiri või –simultaani kontekstis on lause (51b) täiesti omal kohal.

- (51) a. Ukse juures oli paar kingi.
b. Laudadel seisis tosin malendeid.
- (52) a. Kapi all oli paar kinga.
b. Laual lebas tosin malendit.

Partitiivse nimisõna mitmus lauseis (51) osutab et subjekt-fraasi referent on vastavalt 'üks kingapaar' ja 'tosin täieliku malendikomplekti' Lauseis (52) on aga subjektsubstantiividel semantiline tunnusjoon [+üksik], st *paar kinga* lauses (52a) viitab kahele(-kolmele) üksikule kingale ning *tosin malendit* lauses (52b) tähistab mistahes kahteteistkümmet malendit, ilma vähimagi viiteta malendikomplektile. Nimelt seetõttu käituvad *paar* ja *tosin* lauseis (52) arvkvantoreina ning nõuavad ainsuse partitiivi kujulist subjektsubstantiivi – vrd (34) ja (36).

4.3.3. Osalisuskvantorid

Osalisuskvantorid *enamik*, *muist*, *osa* käituvad süntaktiliselt enam-vähem samuti nagu prototüüpsed määrakvantoridki – vt (53).

- (53) a. Muist mehi oli metsas.
Enamik autosid oli kraavis.
Osa oinaid on hoovis.
- b. Muist suhkrut oli kotis.
Enamik veini oli pudelis.
Osa tarkust on peas.

Olen eristanud osalisuskvantorid omaette rühmaks ühelt poolt semantilistel põhjustel: need väljendavad sõnaselgelt osalisust, kontrasteerudes tervikule või koguhulgale. Tänu sellistele semantilistele omadustele saab osalisuskvantoreid kasutada ka ainsuslike [+loendatav] nimisõnadega, kusjuures substantiiv saab partitiivi vormi, nagu lauseis (54).

- (54) Osa pead oli kaetud.
Muist mõõka ulatus tupest välja.

Kõigi osalisuskvantorite puhul on nimisõna partitiiv vabalt vaheldatav separatiivse elatiiviga (*muist suhkrust, enamik autodest, osa peast, muist mõõgast* jne). Isegi *enamik*, mis ainsusliku [+loendatav] nimisõna partitiiviga tavaliselt ei taha seostuda, on elatiiviga võimalik, vrd *Enamik autost oli veel värvimata*.

Teiseks näib osalisuskvantoreid kasutatavat määrakvantoreist erinevate pragmaatiliste tingimuste valitsedes: kui määrakvantoriga subjektfraasid on prototüüpseis eksistentsiaallauseis nagu (47)–(50) loomulikud, siis osalisuskvantoriga subjektfraas ei sobi nii hästi eksistentsiaallauseisse kui lokaliseerimislausesse vm mitte-eksistentsiaallauseisse (53)–(54). Ilmselt ei ole eriti loomupärane tutvustada teksti vastuvõtjale millegi osa, ilma et tervik oleks teada. Laused nagu (55) pole neutraalsed, normaalrõhulised, vaid markeeritud fookusega determinaaatoril. Seda loomulikumat on aga rõhustruktuurilt neutraalseid lauseid (53) sisaldavad järjendid nagu (56).

- (55) a. Metsas on **muist** mehi.
b. Kraavis on **enamik** autosid.

- (56) a. Seal on mingid mehed / mingeid mehi.
Muist mehi on metsas (ja muist tee ääres).
b. Õnnetuskohal on palju autosid.
Õnnetuskohal seisavad autod.
Enamik autosid on kraavis.

Osalisuskvantorid on loomu poolest ainsuslikud. Sõna *osa* on viimase paarikümne aasta jooksul teinud läbi huvitava arengu. Ühemõttelise osalisuskvantori kõrvale on tekkinud ja üha enam kasutust leidnud mitmuslik määrakvantor *osad*, nii et päris tavalised on juba laused nagu (57).

- (57) a. <Osad> autod olid kraavis.
b. Seal on ainult <osad> kivid.

Seesugune areng on toimunud ilmselt mitmuslike määrakvantorite *paljud, mitmed, mõned* analoogial, põhjuseks tõenäoliselt asjaolu et eriti konkreetsete käänete korral on tajutud osalisuskvantoriga fraasistruktuure nagu *osale inimestest, osas autodest* liiga keerukatena, võrreldes läbi kogu paradigma kongruueeruvaid determinaatoreid sisaldavate fraasidega (*mitme(te)le inimes(t)ele, paljudes autodes*). Et [-loendatav] nimisõnade juures kongruueerus *osa* juba varemgi (*Osal piimal oli koor peal*), siis polnud samm täieliku kongruentsini muidugi kuigi suur: *osadele inimestele, osades autodes* jne jne.

4.3.4. Totaalsuskvantorid

Totaalsuskvantorid on semantiliselt muidugi osalisuskvantorite vastandid, nende pragmaatilised esinemistingimused on aga samad mis osalisuskvantoreilgi, st et neid kasutatakse markeerimata kujul peamiselt mitte-eksistentsiaallause subjektfraasis. Semantilise tunnusjoonega [+loendatav] nimisõnade korral nagu lauseis (58) kasutatakse mitmuslikke totaalsuskvantoreid *kõik* (gen *kõigi*), *mõlemad*, ning ainsuslikke *kumbki, iga*.

- (58) a. *Kõik* autod on kraavis.
Mõlemad õllepurgid olid külmpapis.
b. *Kumbki* kuju seisis omaette alusel.
Iga raamat oli riulis.

Kvantorid *kõik* ja *mõlemad* viitavad mitmele referendile kollektiivselt, mistõttu substantiiv on pluurali nominatiivis (58a), seevastu *kumbki* ja *iga* osutavad mitmele referendile distributiivselt, ning seetõttu on nimisõna vorm singulari nominatiiv (58b). Totaalsuskvantoreid *mõlemad* ja *kumbki* kasutatakse kahe referendi korral. Mõningate substantiivide puhul, nagu

näites (59), on võimalik totaalsuskvantorina kasutada sõna *terve*. Süntaktilistelt omadustelt on kõik need totaalsuskvantorid kongrueruvad.

(59) Laual ootas sööjaid terve kook.

Semantilise tunnusoonega [–loendatav] nimisõnade totaalsuskvantorina esinevad ainsuslik *kõik* (gen *kõige*) ja *kogu*, mis ei kongrueru ega regeeri.

- (60) a. Kogu sool on toosis.
b. Kõik õlu oli otsas.
c. Toosis on sool / soola.
 Vaadis oli õlu / õlut.

Nagu ilmneb näiteist (58)–(59), tingivad totaalsuskvantorid subjektsubstantiivi nominatiivivormi. Ainsuslik *kõik* esineb subjektfraasis siiski suhteliselt harva, selle asemel eelistatakse kvantorit *kogu*.

Eesti totaalsuskvantorite *iga*, *kogu* ja *kõik* soome vasteid *joka*, *jokainen*, *koko* ja *kaikki* on nimetatud **totalitiivideks** (Suojanen 1977). Võib nõustuda Vähämäe (1980:415) väitega et totalitiivide markeerimata käändevorm on nominatiiv. See kehtib isegi suuremal määral eesti kui soome keele kohta, sest nagu Vähämäki (id.) on nentunud, “since *koko* and *joka* do not inflect paradigmatically, there is little point in referring to them as nominatives” – eesti keeles on aga üksnes *kogu* käändumatu.

Kvantorite mõju subjektsubstantiivi vormile ning subjektfraasi paiknemisele lauses on niisiis vägagi erinev. Semantiliselt võib kvantorid jaotada neljaks suhteliselt selgepiiriliseks rühmaks – arv-, määra-, osalisus- ja totaalsuskvantorid – kuid pragmaatilise või süntaktilise käitumise järgi rühmitamisel ei lange need piirid sugugi ühte. Süntaktilistelt omadustelt on muist kvantoreid regeerivad, muist kongrueruvad, üks (*kogu*) hoopis mitteflekteeruv, partiklitaoline.

Loomulikule keelele on omane küll, et erinevate tasandite vahel on harva üks-ühest vastavust ja et piirid erinevate kategooriate vahel pole teravad, ent kvantorite puhul näivad need olevat eriliselt ähmased.

5. Predikaatverbi semantika ja lause tähendus

Lause tuumaks oleva predikaatverbi tähendus kujundab kogu lause vormistruktuuri (vt ptk 2.4). Lisaks oletusele et verbi semantikas peitub midagi eksistentsiaalset (vt ptk 2.3.1), on verbi peamiseks partitiivset subjektfraasi võimaldavaks semantiliseks omaduseks eesti lingvistide seas enamasti peetud intransitiivsust (Rannut 1964, Valgma & Remmel 1968, ELP 1974, Mihkla & Valmis 1979, EKG II 1993). See on väga üldine tõdemus, mis ei anna kuigi palju infot subjektfraasi vormivahelduse põhjuste kohta. Inforohkem on tähelepanek et nn transitiivsete verbidega lauses on üldjuhul võimalik üksnes nominatiivsubjekt. Ent seegi on relevantne vaid siis, kui transitiivsust pidada eelkõige situatsiooni ja lause omaduseks. Vrd verbi *varitseb* kasutamist lauseis (1) ja (2). Samalaadsel seisukohal on ka Hopper & Thompson (1980), kelle arvates transitiivsus peegeldab tegevuse tagajärjekust ning seepärast tuleb seda defineerida diskursusest tulenevate omaduste kaudu.

- (1) Tiiger varitseb saaki.
- (2) Džunglis varitseb mitmeid ohte.

Näites (1) on *varitseb* transitiivne just nimelt seetõttu et lausesse kuulub objektfraas *saaki*, st tegemist on lausestruktuuriga (A) – vt ptk 2.1. Struktuurile (B) vastavas lauses (2) mingit objektfraasi pole ning verbi *varitseb* on järelikult kasutatud intransitiivsena. Juba Aavik (1936:141) on märganud seesugust kahetise kasutamise võimalust verbil *mängima*, vt (3).

- (3) “Õues mängis **lapsi**. Mängis on siin intransitiivne.

Aga: Õues mängisid **lapsed** palli. Mängisid on transitiivne, kuigi lapsed on mõeldud osalisena.”

Transitiivsuse-intransitiivsuse teljel saab niisiis nentida vaid seda et objektfraasiga lauses (= transitiivlauses) on võimalik üksnes nominatiivsubjekt. Selle põhjus on igati arusaadav: NFide funktsionaalsel eristamisel on nominatiiv subjektfraasi ja partitiiv objektfraasi markeerimata vorm. Objektfraasi puudumine lauses (= intransitiivsus) seevastu ei ütle subjektfraasi vormi kohta mitte midagi, kuivõrd leidub niihästi üksnes nominatiivsubjektiga (4), üksnes partitiivsubjektiga (5) kui ka kahekäändelise subjektfraasiga (6) lausemalle.

- (4) a. Algasid võistlused. *Algas võistlusi.
b. Tüdrukud võpatasid. *Tüdruid võpatas.
c. Poisile meeldivad autod. *Poisile meeldib autosid.
- (5) a. Vett jätkus. *Vesi jätkus.
b. Õhus tundub ärevust. *Õhus tundub ärevus.
- (6) a. Maavärinaga kaasnesid tulekahjud.
 Maavärinaga kaasnes tulekahjusid.
b. Tekkis aur. Tekkis auru.

5.1 Semantilised tunnused

Nagu tõdetud alapeatükis 2.4, leidub eesti keeles siiski ka lausemalle milles subjektfraas saab esineda üksnes partitiivisena – mis seega võiks olla tingitud verbi tähendusest. Rätsepa (1978) järgi on seesuguseid malle kümme. Neist kuus malli, vt (7), on struktuurilt isomorfseid eksistentsiaallause semantilis-pragmaatilise struktuuriga (vt ptk 2.3).

(7) V Np	/8.0./	Oli päikest.
Nin V Np	/29./	Õhus sisaldub auru.
Nad V Np	/40./	Poisil jätkub kannatust.
Ntr V Np	/49./	Kohalejõudmiseks kulus aega.
läbi Ng V Np	/79./	Läbi riide immitseb suitsu.
Loc V Np	/109./	Toas / Õhus tundub kõrbelõhna.

Verb *olema* on niivõrd üldise tähendusega ja esineb nii paljudes erinevais lausemallides, et selle semantilised omadused ei saa kuidagi mõnd kindlat subjektfraasi vormi tingida. Rätsepa (1978:236) andmeil on sel verbil üle saja lausemalli. Kas on tegu ühe ja sama polüseemilise verbi tähendusvariantidega või tuleks ehk tõdeda mitme tähenduselt erineva *olema*-verbi olemasolu eesti keeles? Üks mis lubab ainult osastavalust, teine mis lubab vaid nimetavalust, kolmas mis võimaldab kahekäändelist alusfraasi jne? Kui siiski pidada *olema* põhitähenduseks 'eksisteerida', võib minu meelest malli *V Np* käsitada kui malli *Loc V Np* redutseeritud varianti. Pole kuigi raske näha et hoolimata lausealgulise NFi erinevast morfoloogilisest vormist on mallid /29./, /40./ ja /79./ süntaktilis-semantiliselt malli /109./ lähedased modifikatsioonid; veidi rohkem erineb mall /49./, ent selles koos allmalliga /49.1./ esineb vaid kaks verbi – *kuluma* ja *piisama* – nii et struktuuri üldpilt on täiesti selge.

Variku (1974) verbi- ja malliloend hõlmab 542 verbi, millega saab seostuda partitiivne subjektfraas. Selle põhjal võib järeldada et üksnes 4 verbi tingivad eksistentsiaallauses otsestelt partitiivsubjekti. Need on *jaguma*, *jätkuma* ('piisama'), *piisama*, *tunduma*, mis ei tingi ühtegi nominatiivse ega kahekäändelise subjektfraasiga lausemalli. Verbil *jaguma* on nii Rätsepa (1978) kui ka Variku (1974) käsitluses üksnes mall /40./ . Verbil *jätkuma* on mõlema autori järgi lisaks mallid /7.1. ja 7.2./ ning /7.3./ . Mall /40./ on ka verbil *piisama* Variku järgi, ent mitte Rätsepa (1978:135) andmestikus. Minu meelest on need kolm verbi sünonüümsed ja seetõttu kõlbab igaüks neist kõigisse kolme malli, vrd (8) – (10).

- (8) Np V (Nall = Ng jaoks) /7.1. ja 7.2./
 a. Raha jätkus. (R)
 Klaasi jätkub tööstusele / tööstuse jaoks. (R)
 b. Raha piisas. (R)
 Klaasi piisab tööstusele / tööstuse jaoks. (R)
 c. Raha jagus kõigile.
 Jahu jagub kookide jaoks.
- (9) Np V (Nad) (Ntr) /7.3./
 a. Vett jätkus. (R)
 Sütt jätkub meil kaminatete kütmiseks. (R)
 b. Raha piisas tal linnasõiduks. (R)
 c. Raha jagus linnasõiduks.
- (10) Nad V Np /40./
 a. Kardinalil oli jätkunud jultumust rünnata
 magistraati. (R)
 b. Peetril piisab kannatust. (V)
 c. Sipelgal jagub südidust. (R)

Verbid *jaguma*, *jätkuma*, *piisama* on erandlikud selleski mõttes et vastandina eksistentsiaallause puhul tavalisele nn pöörd-sõnajärjele on nende mallide hulgas ülekaalus nn otsejärg – partitiivne subjekti funktsioonid NF paikneb lause algul. Verbil *jaguma* on üldse võimalikud järgmised mallid:

Np V (Nall = Ng jaoks) /7.1. ja 7.2./
 Raha jagus kõigile.
 Jahu jagub kookide jaoks.

Np V (Nad) (Ntr) /7.3./
 Raha jagus linnasõiduks.

Nad V Np /40./
 Sipelgal jagub südidust. (R)

Verbil *jätkuma* 'piisama' on võimalikud järgmised mallid:

Np V (Nall = Ng jaoks) /7.1. ja 7.2./

Raha jätkus.

Klaasi jätkub tööstusele.

Np V (Nad) (Ntr) /7.3./

Vett jätkus.

Sütt jätkub meil kaminade kütmiseks. (R)

Nad V Np /40./

Peetril jätkub kannatust. (V)

Ntr V Np /49./

Ehitamiseks jätkub materjali.

Np V Di /114./

Meistrit jätkus igale poole.

Np V Vma /287./

Meistrit jätkus askeldama.

Verbil *piisama* on võimalikud järgmised mallid:

Np V (Nall = Ng jaoks) /7.1. ja 7.2./

Raha piisas.

Klaasi piisab tööstusele.

Klaasi piisab tööstuse jaoks. (R)

Np V (Nad) (Ntr) /7.3./

Raha piisas.

Raha piisas tal linnasõiduks. (R)

Nad V Np /40./

Peetril piisab kannatust. (V)

Ntr V Np /49./
Ehitamiseks piisab materjali. (V)

Np V Di /114./
Linde piisab igale poole. (V)

Kuivõrd verbi erinevad tähendused loovad erinevaid lausemalle, on ilmselt kord ühed, kord teised semantilised omadused määravad. Teame et prototüüpsel eksistentsiaallausele on iseloomulik fraaside nn pöördjärg (vt ptk 2.3) – ja seetõttu on võimalik pidada neid kolme verbi mallides /40./ ja /49./ eksistentsiaalseks. Subjektfraasiga algavais mallides /7.1. ja 7.2./, /7.3./, /114./ ja /287./ aga väljendavad need verbid (umbmäära-
rast) kvantifikatsiooni, mida kinnitab ka seik et lausealguline NF mis neis lauseis toimib partitiivsubjektina, on sageli vaheldatav elatiivse fraasiga, nagu (11) – seega avaldub siingi üks varasema separatiivi tähendusi. Võiks siis väita et korrapärane eksistentsiaallause moodustatakse juhul, kui neis verbides loetakse domineerivaks semantilist tunnust [+eksistentsiaalne]; kui aga kaalukamaks peetakse tähendusjoont [+kvantifitseeriv], moodustub nende verbide ümber nn otsejärjega normaallause. Minu arvates on siiski küsitav, kas need on verbile seesmiselt omased tunnusjooned. Pigem tuleneb üks või teine tähendus ikkagi lausest tervikuna, nii nagu transitiivsusi.

- (11) a. Rahast piisas kojusõiduks. (R)
b. Veest jätkus joogiks. (R)

Rätsepal (1978:156) leiduvad mallid /133./ *Nel V Ntr* (11a) ja /133.1./ *Nel V (Nall) Ntr* (11b), kuid mingile seosele eelnimetatud partitiivset nimisõna sisaldavate mallidega pole sealjuures osutatud.

Mall /114./ on ilmekas näide selle kohta, kuidas ühe ja sama morfosüntaktilise struktuuri abil saab edastada erinevat süntaktilis-semantilist infot, olenevalt pragmaatilistest tingi-

mustest ja verbi situatiivsest tähendusest. Lisaks eelmainitud kahele on Rätsepa (1978:154) andmeil sama mall verbidel *kiskuma* ja *tõmbama*. Kuigi Varik (1974) on pidanud partitiivset NFi lauseis (12) subjektiks, on see siiski objektfraas. Tegemist on transitiivlauselega kus subjektfraas puudub, kuivõrd KAUSAATORI rollis referent on konkretiseerimata, erinevalt lauseist (13) kus see väljendub eksplitsiitselt subjektfraasina.

- (12) a. Peetrit kiskus mängupõrgusse. (V)
 b. Poissi tõmbab linna. (V)
- (13) a. Rahahimu kiskus Peetrit mängupõrgusse.
 b. Soov õppida tõmbas poissi linna.

Verbil *tunduma* on Rätsepa (1978) andmeil mallid /29./ ja /109./; esimeses on üldse kolm verbi (14) ja teises kaks (15).

- (14) Nin V Np /29./
 a. Poisi käitumises on arglikkust. (R)
 b. Õhus sisaldub auru. (R)
 c. Naise esinemises tundub närvilisust. (R)
- (15) Loc V Np /109./
 a. Õhus on kõrbelõhna. (R)
 b. Õhus tundub kõrbelõhna. (R)

Mõlema malli kõrval on aga ka nominatiivse ja kahekäändelise subjektfraasiga mallid:

Nin V Nn	/27./	Loc V Nn	/107./
Nin V Nnp	/28./	Loc V Nnp	/108./

Mitmesuguseid lausevariante võrreldes paistab verb *tunduma* ('on tunda') nõudvat tõepoolest üksnes osastavalist subjektfraasi, mistõttu saab rääkida sellest verbist tingitud mallide /29./ ja /109./ olemasolust, kuigi laused nagu (14c) võiks

paigutada ka malli /109./ . Seevastu pole partitiivsubjekt lauseis (14a) ja (15a) tingitud mitte verbi *olema*, vaid subjekt-substantiivi semantilistest omadustest: nii *arglikkus* kui *kõrbelõhn* on [-totaalne] nimisõnad, verbiga *olema* aga on võimalik vabalt moodustada nominatiivsubjektilisi lauseid nagu (16) – (17), kui subjektsubstantiivi semantika ei sea mingeid piiranguid.

- (16) a. Poisi jutus on tõetera.
b. Selles on vesi.
- (17) a. Õhus on lendav taldrik.
b. Seal on sead.

Seega on minu meelest verbil *olema* küll kahekäändelise subjektfraasiga mall /108./, ehk ka /28./, mitte aga /27./, /29./ ega /109./ . Verbil *sisalduma* on samuti vaid kahekäändelise subjektfraasiga mall /28./, sest partitiiv lauses (14b) ei saa sõltuda verbi tähendusest, mis nähtub võrdlusest lausetega (18). Subjektfraasi konkreetne käändevorm oleneb siin hoopis muudest teguritest.

- (18) a. Hinnas sisaldub käibemaks. (A)
b. Kirjas sisalduvad kasulikud näpunäited.
Kirjas sisaldub kasulikke näpunäiteid.

Kas mallides /27./ ja /107./ on nominatiivsubjekt verbi tähendusest tingitud? Rätsep (1978:130, 150) toob malli /27./ *Nin V Nn* verbide näiteks *kehastuma*, *kõnelema*, *prevaleerima*, *valitsema* ja *virguma*, malli /107./ *Loc V Nn* verbidest *puuduma*, *valitsema*, *võimutsema*, *välगतama*.

Variku (1974) partitiivsubjektiga seostuvate verbide loendis leidub siiski *puuduma*, millel on antud mall /111./ *De V Nnp*, nt (19). Ometi on eesti keeles võimalikud ka laused (20).

- (19) Mundri eest puudus nõöpe. (V)

- (20) a. Näidendi tegelastes kehastub erinevaid ideaale.
 b. Koridoris kõneles rebaseid.
 c. Neius virgus kevadisi tundeid.
 d. Paksus metsas võimutses röövleid.
 e. Akvaariumis välgatas kuldkalu.
 f. ?Uutel töötajatel puudus kogemusi.

Partitiivsubjektid lauseis (20) osutavad et valdav hulk neis kuues mallis esitatud verbe kuulub tegelikult mallidesse /108./ ja /28./, mille omavaheline erinevus pole süntaksi- ega semantika-kihis relevantne. Üksnes *prevaleerima* ja *valitsema* puhul näib nominatiivsubjektiga mall /107./ olevat ainuvõimalik – arvatavasti seetõttu et nende verbide situatiivne tähendus eeldab definiitset subjektfraasi.

Paarikümne seesuguse lausemalli suhtes, kus Rätsepa järgi on subjekti positsioonil võimalik üksnes nominatiivne substantiiv, on Varik (1974) õigustatult osutanud kahekäändelise subjektfraasi võimalikkust – nt lauseis nagu (21), aga samuti lauseis nagu (22) mille puhul Rätsepa struktuur *Nn V X* pöördjärjestuses annab võimaluse kahekäändelist subjektfraasi kasutada. Lisaks Variku töötluses lausemallidele – tähisega (RV) mallinumbri järel – kuulub siia ka malli /125./ teisendatud pöördvariant.

- (21) Ng ees V Nnp /59.(RV)/
 Meie ees olid uued ülesanded.
 Meie ees oli uusi ülesandeid.
- (22) Ng kallal V Nnp /68.0.(RV)/
 Võrgu kallal nokitsesid taadid.
 Võrgu kallal nokitses taate.
- Ng käes V Nnp /73.(RV)/
 Peetri käes on võim.
 Peetri käes on võimu.

Ng vahet V Nnp /94.(RV)/

Suvituskoha vahet kurseerivad autod.

Suvituskoha vahet kurseerib autosid.

Ng ja Ng vahet V Nnp

Suvituskoha ja linna vahet kurseerivad autod.

Suvituskoha ja linna vahet kurseerib autosid.

{Ng vastu=vastu Np} V Nnp /96.-97.(RV)/

Raudrüü vastu=Vastu raudrüüd raksasid nooled.

Raudrüü vastu=Vastu raudrüüd raksas nooli.

Ng ümber V Nnp /103.(RV)/

Paja ümber askeldasid kuradid.

Paja ümber askeldas kuradeid.

ümber Ng V Nnp /104.(RV)/

Ümber tamme põimuvad viinapuud.

Ümber tamme põimub viinapuid.

DT V Nnp /115.-17.(RV)/

Läbi klaaskatuse langesid pirnid.

Läbi klaaskatuse langes pirne.

TEMP V Nnp /125.(RN)/

Õhtul tulevad külalised.

Õhtul tuleb külalisi.

Laused (21)–(22) on täiesti tavalised eksistentsiaallused, milles subjektfraasi käändevorm ilmselt ei olene verbi tähendusest, nagu Rätsepal nn otsejärjega lauseina esitatud mallide põhjal võinuks oletada. Viimaks on olemas rühm malle (23) mille struktuuris Rätsepa lausealgulise *Nn* asemel tegelikult võimalik *Nnp*.

- (23) Nnp V Nill /24.0.(RV)/
 Lapsed jäid leetritesse.
 Lapsi jäi leetritesse.
- Nnp V Ntr /45.0.(RV)/
 Suured linnud käisid kontvõõraks.
 Suuri linde käis kontvõõraks.
- Nnp V Atr /47.0.(RV)/
 Puud värvusid kollaseks.
 Puid värvus kollaseks.
- Nnp V Mod /118.0.(RV)/
 Matmised toimusid salamahti.
 Matmisi toimus salamahti.
- Nnp V Modl2 /120.(RV)/
 Poisid lebasid selili.
 Poisse lebas selili.
- Nnp V Modi2 /123.(RV)/
 Haavatud vajuksid pikali.
 Haavatuid vajuks pikali.
- Nnp V Modi3 /124.(RV)/
 Lained tormavad vastamisi.
 Laineid tormab vastamisi.
- Nnp V Vma /286.0.(RV)/
 Noored kogunevad tantsima.
 Noori koguneb tantsima.
- Nnp V Vmast /289.(RV)/
 Mehed tulevad laulmast.
 Mehi tuleb laulmast.

Nnp V Vnuks
Laevad jäid kadunuks.
Laevu jäi kadunuks.

/299.0.(RV)/

Niisiis enamasti pole nominatiivsubjekt tingitud nende verbide tähendusest, vaid nimisõna semantilistest omadustest või muudest teguritest.

5.1.1. Dünaamilisus ja staatilisus

Kui eksistentsiaalsust ja kvantifitseeritust üldse saab käsitleda verbi semantiliste tunnusoontena, võivad need küll osutada lausestruktuuri jaoks oluliseks mõne erandliku verbirühma puhul (vt *piisama* jts eespool), ent suurema osa kahekäändelist subjektfraasi võimaldavate verbide osas jäävad need liiga üldiseks ja väheütlevaks. Nagu juba eespool tõdetud, näivad need tähendused kujunevat teatavate lausestruktuuride kui terviku toimel.

Kirjeldamaks predikaatverbi mõju teistele lausekomponentidele, sh subjektfraasile, annab minu veendumuse kohaselt märksa eristusjõulisema lähtekoha verbide liigitelu vastavalt situatiivsele tähendusele: ühelt poolt tegevus- ja protsessiverbid, teisalt seisundiverbid. Neid eristab tõeliselt inherentne semantiline tunnusoone [\pm dünaamiline] nii, et esimesi iseloomustab [$+$ dünaamiline], teisi [$-$ dünaamiline]. Nende tunnusoonte inherentsus kajastubki tõigas et nendega iseloomustatavaid verbe kasutatakse vastavaid situatsioonitüüpe tähistavate lausete tuumana. Sageli püütakse eristada rohkemaid situatsioonide liike, nii nagu näiteks Lyons (1977:483): "If a dynamic situation is extended in time, it is a process; if it is momentary, it is an event; and, if it is under the control of an agent, it is an action. Finally, a process that is under the control of an agent is an activity; and an event that is under the control of an agent is an act." Arvan et momentaansus ei kuulu sama-

le kirjeldustasandile ja et see üksnes ähmastab täiesti selget dūnaamilisuse ja staatilisuse vastandust. On küll õige ontoloogiliselt eristada agentiivseid ja mitteagentiivseid olukordi, ent dūnaamiliste situatsioonide puhul piisab arvatavasti täiesti jaotusest tegevuseks – situatsioon milles leidub agendi rollis osaline – ja protsessiks – situatsioon milles agendi rollis osalist pole. Seetõttu näib mulle olukordade kolmikjaotus tegevuseks, protsessiks ja seisundiks olevat kõige adekvaatsem.

Keskendun siinkohal peamiselt prototüüpseile eksistentsiaallauseile, kuivõrd nn otsefraasijärjega lause(malli)d rühmast (23) võivad olla kontekstuaalselt tingitud. Eksistentsiaallaused väljendavad sagedasti nimelt seisundeid, nagu näiteis (24).

- (24) Riiulil asetsevad raamatud ja vihikud.
Riiulil asetseb raamatuid ja vihikuid. (RV)

Väljaku ääres asuvad kohvikud.
Väljaku ääres asub kohvikuid.

Kõrbes elavad üksiklased.
Kõrbes elab üksiklasi. (R)

Parkmetsas elutsesid metskitsed.
Parkmetsas elutses metskitsi. (RV)

Taeva poole kõrguvad pilvelõhkujad.
Taeva poole kõrgub pilvelõhkujaid. (RV)

Tee kõrval laiuvad põllud.
Tee kõrval laiub põlde. (RV)

Nõmmepealsel lamavad rändrahnud.
Nõmmepealsel lamab rändrahn. (RV)

Murrangutel paiknevad vulkaaniahelikud.
Murrangutel paikneb vulkaaniahelikke. (RV)

Õõnsustes pesitseysid mesilased.
Õõnsustes pesitseys mesilasi. (R)

Kirjas sisalduvad kasulikud näpunäited.
Kirjas sisaldub kasulikke näpunäiteid.

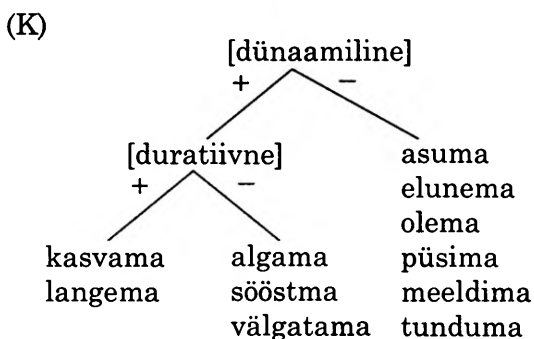
Põrandal vedelevad paberitükid.
Põrandal vedeleb paberitükke. (R)

Nagu näha, ei sõltu subjektfraasi käändevormi valik lauseis (24) nende tuumana kasutatavate verbide tähendusest. Kui ka nimisõna semantilised omadused ei sea omapoolseid piiranguid, siis valitakse sobiv subjektfraasi vorm pragmaatilisel või kontekstuaalseil kaalutlustel (vt lähemalt ptk 6.).

Verb *olema* oma põhitähenduses 'olemas olema, eksisteerima' on muidugi samuti [–dünaamiline]. Semantilise tunnusjoonega [–dünaamiline] verbide puhul on ajaskaala irrelevantne. Tegevus- ja protsessiverbide tähendus seevastu sõltub oma dünaamilisuse tõttu osalt aja kulgemisest. Küsimus on vaid, kas ja kuidas see mõjutab subjektfraasi vormi. Aja kulgu on lingvistikas kirjeldatud paljude mittedeiktilliste mõistete abil: kestvus, progressiivsus, perfektiivus, iteratiivsus, momentaansus, intseptuaalsus, terminatiivsus jne. Nende omaduste omavahelised seosed pole kaugeltki selged, kuigi võib leida mitmesuguseid erinevaid klassifikatsioonikatseid nii konkreetsete keelte jaoks kui ka universaalsena esitatuid. Nii usub Lyons (1977:708) et erinevais keeltes on grammatikaliseerunud seitse tähenduspaari: staatiline – mittestaatiline, dünaamiline – mittedünaamiline, staatiline – dünaamiline, duratiivne – mitteduratiivne, punktuaalne – mittepunktuaalne, duratiivne – punktuaalne ja progressiivne – mitteprogressiivne. Hopper & Thompson (1980) leiavad vastandused punktuaalne – mitte-

punktuaalne ja lõpetatud – lõpetamata (*telic* – *atelic*) olevat transitiivsuse ilminguid.

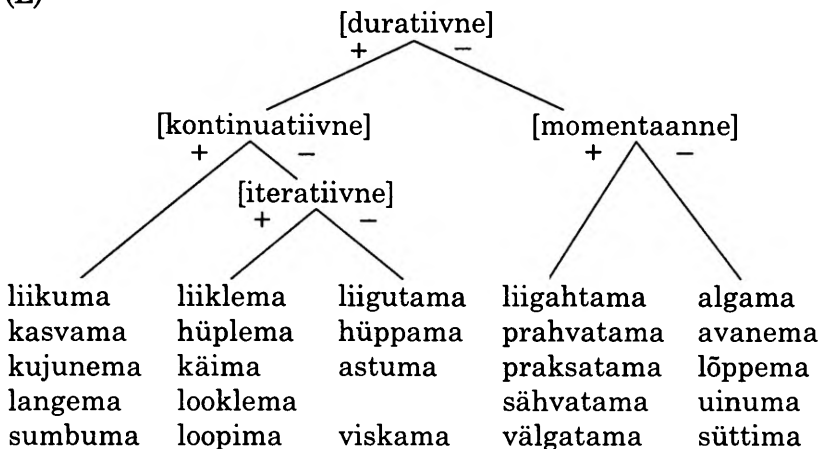
Kuivõrd minu meelest kasutatakse staatilisi, st tunnusjoonega [–dünaamiline] verbe seisundeid kirjeldades, siis saab vastandus [±duratiivne] kujuneda oluliseks alles [+dünaamiliste] verbide korral, mis esinevad tegevust või protsessi tähistavais lauseis. Seega on need semantilised tunnusjooned omavahel seotud skeemi (K) kohaselt.

Üks võimalus oleks muidugi öelda et [–duratiivsed] verbid ongi momentaansed. Mulle näib siiski ontoloogiliselt põhjendatud väita et need verbid jagunevad veel vähemalt kaheks rühmaks semantilise tunnusjoone [±momentaanne] (= [±punktuaalne]) järgi. Võibolla oleks põhjust liigitada [+duratiivne] verbid nt tunnuse [±kontinuaatiivne] järgi ja mittekontinuaatiivsed omakorda nt tunnust [±iteratiivne] mööda iteratiivseiks ja semifaktiivseiks, nagu skeemil (L).

Selline edasine eristamine ei näi siiski olevat relevantne subjektfraasi vormi suhtes. Oluline on vaid vahe [+duratiivne] ja [–duratiivne] verbide vahel. Ja ka üldisemalt on kahtlane, kas kõik need vastandused kuuluvad ikka keele struktuuris ühele ja samale tasandile, st kas need ikka on kõik semantilised tunnusjooned.

(L)

5.1.2.

Semantilised tunnused ja tegevuslaad

Semantilised tunnused on verbile seesmiselt omased, primaarsed tähenduselemendid mis mõjutavad lause vormistumist teatava malli kohaselt. Ühe ja sama mallistruktuuri raames võib aga isegi üks ja sama lause tähistada mõneti erisuguseid situatsioone. Nii osutab Kangasmaa-Minn (1978:19) soome keele osas tõigale et “mikä verbi tahansa voi esiintyä iteratiivisessa ilmauksessa, momentaaninen yhtä hyvin kuin duratiivinenkin: *Apina tappoi täitä turkistaan. Ihmisiä kuoli nälkään. Pekka piti luentoja yliopistossa. Isä iski naulat seinään. [---] Isä ajoi hevoset talliin tai Isä ajoi hevostia talliin* voivat kumpainenkin edustaa sekä semelfaktiivista että iteratiivista prosessia. Mikään ei ilmaise, ajettiinko määräinen tai epämääräinen luku hevosia talliin yhdellä kertaa vai erikseen.” Larjavaara (1991:393) juhib tähelepanu soome “kognitiiv(-pertseptiiv)seile” verbidele nagu *nähdä, kuulla, tietää, muistaa*, väites: “Kullakin noista kognitiivisista ver-

beistä on ikään kuin kaksi merkitystä: punktuaalinen ja duratiivinen. Voisi suorastaan sanoa, että kuhunkin lekseemiin sisältyy punktuaaliverbi ja duratiiviverbi.”

Niisamuti saab kaheti tõlgendada eesti keele eksistentsiaal-lauseid nagu (25.1.).

(25.1.)a. Torudes tekib aur. Torudes tekkis auru.

b. Taevas sähvatasid raketid.

Taevas sähvatas rakette.

Ilma kontekstita või konsituatsioonita on võimatu väita, kas laused (25.1.) kirjeldavad ühekordset (semelfaktiivset) või korduvat (iteratiivset) protsessi, olgu verb siis punktuaalne (a) või momentaanne (b). Isegi [–dünaamiliste] predikaatverbide korral, nagu lauseis (26) on situatsioone – st seisundeid! – võimalik tõlgendada kas semelfaktiivseina või iteratiivseina.

(26) Õhus olid lennukid. Õhus oli lennukeid.

Ukse taga seisid valvurid. Ukse taga seisid valvureid.

Kõik see viib mõttele et siin on tegemist kahe erineva, kuigi vastastikku teineteist mõjutava nähtusega, mida tulekski kirjeldada kahe erineva kategooria abil: semantilised tunnusjooned ja tegevuslaad. Kirjelduse selguse huvides peaks püüdma hoiduda kategooriatevahelist piiriala hägustavaist terminest nagu “verbide leksikaal-semantilised tegevuslaadid”, vt Larjavaara (1991:376): “Aspektilla on läheiset ja osin sekoittuneet suhteet yhtäältä tempuksiin ja toisaalta verbien leksikaalis-semanttisiin tekemislaatuihin.” Kategooriat mille väljendusteks on kontinuatiivsus, iteratiivsus, momentaansus ja punktuaalsus, on sageli märgitud saksakeelse terminiga *Aktionsart*. Nõustun Lyonsiga (1977:706) et see on ebasobiv termin mis on põhjustanud palju segadust, aga ma pole sugugi kindel et tema pakutud termin *aspektiline iseloom* (*aspectual character*) kuigivõrd parem oleks: “The aspectual character of a verb, or more simply its character, will be that part of its

meaning whereby it (normally) denotes one kind of situation rather than another.” Jackendoffil (1990:118-123) on “iseloome” (*Character*) üks kolmest superkategorias – “paiknemise” (*Location*) ja “omamise” (*Possession*) kõrval – mille abil ta kirjeldab mõisteliselt “materiaalseid verbe” (*the verbs of material composition*). Larsson (1983:25 jm) eristab tuletussüsteemist lähtuvalt ja sarnaselt Dressleriga (1968) ühelt poolt tegevuslaadi (*Aktionsart*) kui tuletusliiteis avalduvat verbitüvede teisendatud tähendust ja teisalt verbi iseloomu (*Verbalcharakter*) kui niisuguseid semantilisi omadusi, millel puudub vormiline väljendus.

Eesti lingvistikas on *tegevuslaadi* defineetitud leksikaalse kategooriana mis “iseloomestab tegevuse tüüpilist kulgu ja struktureeritust ajas” (EKG II 1993:22). Tegevuslaadis öeldakse avalduvat põhiopositsioonidena “dünaamiline/staatiline ja duratiivne (kestev)/momentaanne (mittekestev)”, ent see hõlmavat lisaks “kitsamaid tunnuseid” iteratiivne (korduv), kontinuatiivne (pidev), semelfaktiivne (ühelikordne) ja progressiivne (jätkuv). Agentiivsust ja aspekti käsitatakse “predikaadi ja kogu lause” oluliste tähenduskategooriatena (EKG II id.).

Minu arvates saame keele struktuurist selgema pildi siis, kui püüame seda kirjeldades erinevaid kihte ja tasandeid nii selgelt kui võimalik lahus hoida. Seepärast leian et nii nagu substantiivide semantilised tunnusjooned (vt ptk 3.), kuuluvad verbigi semantilised tunnusjooned sõnatasandile. Nendeks on eelkõige [\pm dünaamiline] ja [\pm duratiivne], võibolla ka [\pm kvantifitseeriv] või [\pm eksistentsiaalne], nagu eespool osutatud. Et need on tõepoolest verbi(tüve)le seesmiselt omased – enam-vähem samuti nagu Larssoni (1983:25) käsitluses verbi iseloome – nähtub lauseid (27) vaadeldes. Kõigis neis *a*-lauseis on verbil *jooksma* semantilised tunnusjooned [$+$ dünaamiline, $+$ duratiivne]. Samuti on verbil *sööstma* kõigis *b*-lauseis semantilised tunnusjooned [$+$ dünaamiline, $-$ duratiivne] ja verbil *seisma* kõigis *c*-lauseis semantiline tunnusjoon [$-$ dünaamiline]. Lisaks lauseile (27.1) kus need finitvormis verbid toimivad predikaatverbifraasina, iseloomeustavad üha needsamad seman-

tilised tunnused vaadeldavaid sõnu ka sisestatud tarindeis, olgugi nad vormiliselt muutunud infinitivatsiooni (27.2) või nominalisatsiooni (27.3) käigus.

- (27.1)a. Õues jooksevad lapsed. Õues jookseb lapsi.
 - b. Üle katuste söötsid lennukid.
Üle katuste sööstis lennukeid.
 - c. Aia ääres seisavad vanemad.
Aia ääres seisab vanemaid.

- (27.2)a. Lapsed tahavad õues joosta.
Lapsed tulid jooksmast koju.
 - b. Lennukid mürisesid ilma taevasse sööstmata.
 - c. Vanemad vestlesid aia ääres seistes.

- (27.3)a. Vanemad vaatasid meelsasti laste jooksmist.
 - b. Lennukite taevasse sööstmine ~ taevassesööst tekitas kõrvulukustavat müra.
 - c. Aia ääres seismine väsitab vanemad ära.

Seda kuidas situatsioonide põhitüübid – tegevused, protsessid ja seisundid – on struktureeritud ajas, saab kirjeldada progressiivsuse, semifaktiivsuse jms mõistete abil. Ent neid nähtusi pole otstarbekas nimetada tegevuslaadiks, kuivõrd lisaks tegevusele ilmnevad need ka protsessides ja seisundeis. Mulle tundub sobivamana termin *situatsiooni kulg* – siin pole ju tegu verbi sisemiste omadustega, vaid lausetasandil morfosüntaktiliste vahendite kaudu predikaatverbifraasis avalduva nähtusega. Kui võrrelda näidete (25) a-lauseid, on ilmne et kõik kolm tähistavad sama situatsiooni, kuid selle situatsiooni kulg on erinev: variandis (25.1.) avalduv primaarne tõlgendus on nähtavasti kontinuatiivne, variandis (25.2.) semifaktiivne ja variandis (25.3.) progressiivne.

- (25.2.)a. Torudes hakkas tekkima aur / auru.
- (25.3.)a. Torudes oli tekkimas aur / ?auru.

5.2. Aspekt

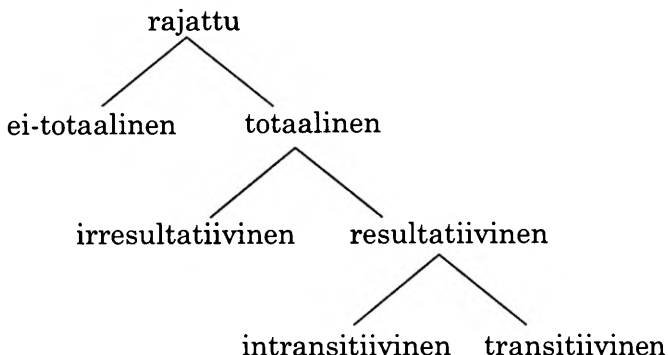
Aspekt on kategooria mis on tihedalt seotud verbi semantilisete tunnusoontega ja situatsiooni kuluga, kuid mis on läänemeresoome keelte kirjeldusse toodud niisuguste keelte grammatikaist nagu vene keel, kus aspektilisus avaldub regulaarselt verbi morfoloogilistes vormides. Seetõttu on mõneti mõistetav, miks eesti ja soome keeleski on aspekti püütud eelkõige siduda verbi omadustega. Sellest on kahjuks tulenenud suur segadus soome-ugri aspektinduse terminoloogias, millele vaid vähesed on tähelepanu juhtinud, nt Larsson (1984:99): "Research on aspects is characterized by, among other things, a notorious confusion in terminology. There are different definitions of the term "aspect"; some scholars make use only of "aspects" (e.g. Comrie 1976: esp. 41), others work with a varying amount of "Aktionsarten" as well, and others still distinguish not only "aspects" and "Aktionsarten" but also "the fundamental actional character of the verb" (Josephson 1972: 31). Also the designations of the different "aspects" and "Aktionsarten" show a considerable variation. The term "resultative", for example, has another meaning in Finnish than it has in Lithuanian grammar. Furthermore, the description of the aspectual system of one language can influence the descriptions of another; the description of Russian has, for instance, influenced that of Mordvin, which is certainly not surprising."

Käesoleva peatüki eesmärk pole siiski anda ülevaadet kõigest aspekti uurimisel tehtust, veel vähem mõne uue aspektiteooria loomine. Vaatlen ainult mõningaid aspektikirjelduste käigus tehtud tähelepanekuid ja suundumusi, mis minu meelest võiksid olla olulised eesti keele subjektfraasi käändevahelduse seisukohast.

Vene aspektoloogia mõju on rohkem või vähem tunda mitmes soome keele kirjeldustes. Nii lähtub Larjavaara (1991:374-376) vene keele aspekti jaoks tähtsaist piiritletusest ja totaal-

susest ning leiab soome keele aspekti olevat mitmeastmelise skeemi (M) kohaselt.

(M; Larjavaara 1991: 376))

Tommola (1986) on võrrelnud soome ja vene keele aspekti. Tema tähelepanu keskpunktis on objektifraasi käändevormid kui soome keele aspektisuhete kõige olulisem väljund, kuid ta on pööranud ka tähelepanu “kvantitatiivseile objektoididele”, kohakäänetele ja kohaadverbidele, samuti “iseloomulikele tegevuslaadidele” mis tema arvates väljenduvad momentaan- ja frekventatiivverbides. Ta väidab et soome keele akusatiivobjekt toimib spetsiifilise resultatiivsuse väljendajana, kuid vene keele perfektiiivne aspekt sõltub semantilistest tunnustest nagu totaalsus ja piiritletus. Kangasmaa-Minn (1978, 1993) on pidanud aspekti soome keele verbide sisemiseks, peidetud omaduseks. Nii tema kui teiste soome lingvistide aspektikäsitlused tunduvad siiski vastuolulised. Kuigi juba Soome Grammatikakomisjoni otsuses (Kielioppikomitean mietintö 1915) märgiti et aspektilisust väljendatakse soome keeles peamiselt objekti käändevormiga ja Saxén (1916) juhtis tähelepanu tõigale et soome keele verbil puudub aspektikategooria, käsitletakse aspektilisust tihtipeale ikkagi nimelt verbi omadusena.

Teisalt on väidetud sedagi et aspekt avaldub keele erinevais kihtides ja tasandeil paljude kategooriate kaudu. Ma ei pea siiski heaks Kangasmaa-Minni (1993) lahendust, mille kohaselt aspekt oleks justkui kõikehõlmav nähtus, jaotudes semantiliseks, morfoloogiliseks, süntaktiliseks ja pragmaatiliseks aspektiks. Samuti pole ma veendunud Larjavaara (1991) käsitluse paikapidavuses, kus isegi transitiivsust peetakse aspekti allkategoriaiks, ega usu ka Hopperi & Thompsoni (1980) hüpoteesisse mille kohaselt aspekt kui vastanduse lõpetatud – lõpetamata (*telic* – *atelic*) väljendus on kõigest transitiivsuse allkategoria.

Minu arvates on kõige tõhusam viis kirjeldada soome ja eesti keele aspekti Dressleri (1968) ja Larssoni (1983) kasutatav, mille kohaselt aspekt on konteksti ilminguid. Täpsustaksin seda siiski mõnevõrra: aspekti tuleks vaadelda situatsiooni omadusena mis lisaks tekstitasandile võib ilmned lausetasandilgi. Seda täpsustust arvestades on võimalik nõustuda EKG II (1993:24) eesti keele aspekti definitsiooniga: “aspekt on lauses väljenduv suhe situatsiooni kulgemise ja vaatluspunkti vahel. Aspekti seisukohalt jagunevad situatsioonid piiritlemata (imperfektiivseteks) ja piiritletud (perfektiivseteks) situatsioonideks. Piiritlemata on situatsioon juhul, kui kujuteldav vaatluspunkt jääb situatsiooni kulu sisse. [--] Piiritletud on situatsioon siis, kui kujuteldav vaatluspunkt jääb situatsioonist väljapoole.” Sellega saab üksnes nõustuda. Raske on nõustuda edasise selgitusega milles ikkagi kummitab nn verbi aspektilisus millele osutasin eespool soome keele käsitlustega seoses: “Lausega väljendatud situatsiooni primaarne aspekt sõltub eelkõige verbi aspektist, s.o verbiga väljendatava situatsioonitüübi piiritletavusest/mittepiiritletavusest (verbi aspekt on seega võimalus, lause aspekt tegelikkus) ning situatsiooni kestuslikkusest” (EKG II 1993:24). Situatsiooni kestuslikkus ning piiritletavus on muidugi aspektisuhete kujunemisel olulisi tegureid, ent piiritletavus pole mingi “verbi aspekti” omadus, vaid oleneb *per definitionem* vaatluspunkti paiknemisest situatsiooni suhtes! Situatsiooni kestuslikkus aga

on määratletav verbi semantiliste tunnusoontena ([±duraatiivne]), mida tuleb kirjelduse selguse huvides nii kindlalt kui võimalik eristada ühelt poolt situatsiooni kulust ja teisalt aspektist.

Eesti (samuti soome) keele aspekti vormistamisvõimalusena on pea eranditult käsitletud objektifraasi vormistikku (vt nt Rajandi & Metslang 1979). Siiski on üksikuid teadlasi kes on tõmmanud paralleele subjektifraasi käändevaheldusega, soome keele osas nt Kangasmaa-Minn (1978:17): “Olosija ja partiaalinen subjekti/objekti näyttävät viittaavan jatkuvaan aspektiin, muutossijat ja totaalinen subjekti/objekti taas jatkumattomaan.” Eesti keele suhtes on Rajandi (1969) juhtinud tähelepanu sellele, et aspektitähendus võib avalduda subjektifraasiski: “Subjekti- ja objektitunnuse kuju sõltub täiesti automaatselt sellest, ja ainult sellest, milline verbi aspekti, kõneviisi jne. ning nominaalfraasi speetsiese, isiku, arvu alakategooriate kombinatsioon on fraasistruktuuris valitud. [---] Näiteks verbi tegevuse lõpetatuse / lõpetamatuse efekti võib täheldada ka subjektilise opositsiooniga lauseis, nagu:

[28]

- (1) Tantsijanna ümbert pudenesid loorid / pudenes loore.
- (2) Puudelt langesid lehed / langes lehti ,

mis pole mitte päris võrdsed selliste opositsioonidega nagu

- (3) Laual olid lilled ja joogid / ...oli lilli ja jookke.”

Millistel tingimustel on siis aspekti väljendamine subjektifraasi vormi abil võimalik? Eeltoodud tsitaadi näidete põhjalgi on eelkõige ilmne, et aspekti erinevus ei saa avalduda [-dünaamiline] verbiga eksistentsiaallauseis [28 (3)], vaid ainult [+dünaamiline] verbiga eksistentsiaallauseis [28 (1)–(2)]. Samuti ei ilmne mingit aspektierinevust lauseis nagu (29), st semantilise tunnusoonega [-duratiivne] verbide puhul.

- (29) a. Akvaariumis välgatasid kuldkalad.
Akvaariumis välgatas kuldkalu.
b. Tänavail süttisid lambid. Tänavail süttis lampe.

Näiteis (28)–(29) ainukesed laused milles aspekti positsioon tuleb kõne alla, on verbidega *pudenema* ja *langema*, mis on semantiliselt tunnusega [+duratiivne]. Lauseis [28 (1)–(2)] väljendab partitiivsubjekt piiritlemata e imperfektiivset aspekti ja nominatiivsubjekt piiritletud e perfektiivset aspekti nõo koostöös verbi duratiivsusega ja situatsiooni mittekontinuatiivsusega – vrd lausetega (30), milles aspekti positsiooni ei leidu. Lauseis (30) on verbidel küll semantiline tunnusjoon [+duratiivne], ent situatsioon kontinuatiivne.

- (30) Tantsijanna ümber lehvisid / ilutsesid loorid.
Tantsijanna ümber lehvis / ilutses loore.

Ühtlasi kannab nominatiivne subjekt fraas lauseis [28 (1)–(2)] koguhulga tähendust, partitiivne subjekt fraas ebamäärase hulga tähendust. Lauseis (29)–(30) jääb nii nominatiivse kui ka partitiivse subjekt fraasi korral kvantifitseeriv tähendus lausetasandil lahtiseks, määramatuks, ebaoluliseks. Seega on subjekt fraasi käändevormi abil kvantifikatsiooni võimalik kajastada üksnes aspekti positsiooniga eksistentsiaallauseis. Kvantifikatiivsuse pragmaatilistest tingimustest vt ptk 6.1.2

5.2.1. Aspekt ja aeg

Aspekt ja aeg on omavahel tihedalt põimunud. Seda on nenditud paljudes sünkroonilistes ja diakroonilisteski uurimustes. Dahli (1985, 1989) järgi on võimalik mitmeis keeltes tuvastada erilisi aja-aspekti grammeeme. Kuigi käesoleva töö eesmärgiseade on puhtalt sünkrooniline, ei pääse diakroonilistest protsessidest üle ega ümber niivõrd, kuivõrd need mõjutavad eesti

keele struktuuri praegust seisust. Verbitarindi ajatähenduste kujunemist väga erinevais keeltes ja keelkondades võrrelnud, tõdeb Metslang (1993:207–208): “On peetud üldiseks seaduspärasuseks, et aspekti kategooria eelneb aja kategooriale ning aspekti väljendamise vahendid reinterpreteeritakse aja kategooria kujunemise käigus aja väljendamise vahenditeks. Kõigepealt hakati siis vormistama lõpetatud ja kestva tegevuse opositsiooni, alles seejärel aja liigendamist. Nii on ka resultatiivi kujunemine perfektiks, aspektitähendusega tarindi kujunemine ajasuhteid väljendavaks tarindiks (Bybee ja Dahl 1989: 67 – 70; Dik 1987: 75; Maslov 1988) olnud nii tähendusnihe kui kasutuse üldistumine.” Ning oma doktoriväitekirjas märgib Metslang (1994:19) kokkuvõtlikult: “The temporal meaning of the predicate is composed of the localizing relations (anteriority, posteriority, simultaneity) of E [point of event], R [point of reference] and S [point of speech], while the aspectual meaning depends on whether R is inclusive or exclusive of E. Aspect, such as is manifested in Estonian and Finnish, is connected with tense as follows: inclusion requires that R and E be simultaneous while E should go on, whereas exclusion means their difference in time.”

Perfektiiivne ja imperfektiiivne aspekt kannavad erinevate ajavormide korral mõneti erinevaid (lisa)tähendusi. Kõige puhkamal kujul eristuvad need aspektipoolused vastavalt nominatiiv- ja partitiivsubjektina eksistentsiaallauseis milles [+duratiivne] öeldisverb on lihtminevikus, nagu [28 (1)–(2)]. Vaadeldagem aga juhtumeid (31)–(32).

- (31) a. Puudelt langevad lehed.
 b. Puudelt langeb lehti.
- (32) a. Puudelt on langemas lehed.
 b. Puudelt on langemas lehti.

Predikaatverbi preesensivormi korral väljendab partitiivsubjektiga lause (31b) küll imperfektiiivset aspekti, nominatiiv-

subjektiga variant (31a) aga on kontekstivabalt aspekti suhtes määramata. Olevikulises kontekstis saab ka (31a) piiritlemata situatsiooni tähenduse, nt *Vaatan aknast välja. Puudelt langevad lehed*. Tulevikulises kontekstis aga on lausega (31a) tähistatav situatsioon piiritletud, nt *Praegu on suur suvi, aga peagi saabub sügis ja puudelt langevad lehed*.

Progressiivset e jätkuvat protsessi märkivais lauseis (32) on kontekst igal juhul olevikuline ja mõlemad variandid primaarselt imperfektiivsed. Nominatiivse subjektfraasiga lause (32a) võib aga lisaks saada intseptuaalse tähenduse (vrd sm *Lehded ovat lankeamaisillaan*). Kvantifikatsiooni seisukohalt ei erine lausete (31)–(32) nominatiivsubjektilised ja partitiivsubjektilised variandid oleviku kontekstis teineteisest – referendi kvantiteet jääb määramatuks. Üksnes tuleviku kontekstis lauset (31a) on võimalik tõlgendada kvantifitseeriva lisätähendusega nii, et selle nominatiivne subjektfraas viitab ühtlasi referendi koguhulgale. Ses suhtes sarnaneb (31a) imperfektse verbiga lausele [28 (2)].

Mineviku liitaegade puhul, nagu lauseis (33)–(34), on aja ja tegevuse / protsessi suhted teistsugused. Nagu üldiselt täheldatud on üks perfekt kasutusviise oleviku seisundi tähistamine minevikus teostunud sündmuse resultaadina.

- (33) a. Puudelt on langenud lehed.
- b. Puudelt on langenud lehti.

- (34) a. Puudelt olid langenud lehed.
- b. Puudelt oli langenud lehti.

Siin on aspekt primaarselt alati perfektiiivne, millega nominatiivsubjektilistes a-variantides võib kaasneda kvantifitseeriv koguhulga tähendus (vt ptk 6.2.2). Nii nagu preesensis, on ka preteeritumis progressiivse situatsiooni korral (35) mõlemad variandid primaarselt imperfektiivsed, väljendades minevikulises kontekstis protsessi või tegevuse samaaegsust mõne teise protsessiga / tegevusega; ent nominatiivse subjektfraasiga

lause (35a) võib lisaks saada intseptuaalse tähenduse samuti nagu (32a) puhul. Referendi kvantiteet jääb määramatuks.

- (35) a. Puudelt olid langemas lehed.
- b. Puudelt oli langemas lehti.

5.2.2. Kulg ja tagajärg

Tegevuse või protsessi resultaadi keelendamine on olnud üks aspektikirjelduste põhilisi huvikeskmeid nii soome kui eesti lingvistikas. Läänemeresoome aspektiga seoses kõneldakse sageli vastandpaaridest 'resultatiivsus – irresultatiivsus' ja 'terminatiivsus – kursiivsus' Mõnikord on eelistatud 'kursiivsuse' asemel selles seoses 'duratiivsust' (nt Heinämäki 1984) ning mõnikord on peetud vajalikuks sisse tuua mõiste 'kvaasirelative' (Itkonen 1976). Eesti keele osas kasutatakse neid termineid vähemalt niisama mitmel erineval moel. Näiteks Ustali (1981) perfektikäsitlusest, milles termineid *kursiivsus* ja *terminatiivsus* kasutatakse terminite *irresultatiivsus* ja *resultatiivsus* sünonüümidenä, distantseerub Pihlak (1985:149) põhjendusega: "Terminatiivsus ja resultatiivsus ei ole siiski ekvivalentsed mõisted, sest terminatiivsed verbid võivad olla irresultatiivsed (näit. ühekordset tegevust väljendavad verbid *haugatama*, *karjatama* jne.)" Pihlaku (1985:149-150) meelest on "kursiivsus ja terminatiivsus (teiste sõnadega: tegevuse suunitlematus/suunitletus sisemise piiri saavutamiseks) aspektuaalsuse põhimõisted" ning ta eeldab et "eesti keeles on olemas 1) terminatiivsed perfektiivselt kasutatud verbid, 2) terminatiivsed imperfektiivselt kasutatud verbid, 3) kursiivsed (e. irresultatiivsed) verbid."

Üksmeel näib nii soome kui eesti keele osas valitsevat vaid väga üldises plaanis ses suhtes, et kuskil on mingisugune piir ja et millegi piirini jõudmine või mittejõudmine on see, mida keel mingis "aspektis" vormistab. Eesti keelt kirjeldades on

näiteks väidetud: “Piir, millega tegevus võib ammenduda, on tegevusobjekti või -subjekti a) seisundi muutus, b) tema asukohta muutus, c) tegevuse lõppaeg. Tegevust, mis saavutab seisundipiiri, nimetatakse resultatiivseks; ajapiirini jõudnud tegevust aga perfektiivseks kitsamas tähenduses” (EKG II 1993:25). Terminid nagu “perfektiivne kitsamas tähenduses” ei aita just selgust luua. Pigem võiks ajapiirini jõudnud tegevust tähistada termin *terminatiivne*.

Tulgem nüüd tagasi Kangasmaa-Minni (1978:19) näite juurde *Isä ajoi hevosest talliin / Isä ajoi hevosiä talliin*. Peatükis 5.1.2. püüdsin lahti mõtestada, mida saab verbi semantiliste tunnuste ja situatsiooni kulu kohta õigupoolest järeldada tähelepanekust “Mikään ei ilmaise, ajettiin ko määräinen tai epämääräinen luku hevosiä talliin yhdellä kertaa vai erikseen.” Ent sellele järgneb Kangasmaa-Minnil vahetult teinegi mõttekäik: “Jälkimmäisen esimerkin osalta myös aspekti on kaksiselitteinen: epämääräinen hevosejoukko joko ajettiin perille saakka tai sitä oltiin paraikaa ajamassa.” Jätkem siin kõrvale küsimus, kas ja kuidas sellest kontekstivabast lausest selgub et tegu on ebamäärase hobuhulgaga, ning keskendugem väitele et lause jätab lahtiseks, kas hobused jõudsid kohale või olid alles teel. Kahtlemata on need kaks erinevat tõlgendusvõimalust kuidagi seotud ajaga, täpselt samuti nagu eesti eksistentsiaallauseis (36b) ja (37b).

- (36) a. Saali astusid külalised.
b. Saali astus külalisi.

- (37) a. Laudlinale valgus vein.
b. Laudlinale valgus veini.

Ajaga seotus viib mõtted eelkõige selle kulgemisele, kuid mõnikord “saab aeg otsa” või koguni “aeg jääb seisma” On kognitiivselt paratamatu, et ajast ja ajas toimuvast rääkimiseks peame aega kuidagi struktureerima; niisugune aja otsasaamine pole midagi muud kui mingi piirini jõudmine – üks situat-

sioon lõpeb ja teine algab. Pelgalt kontekstivabade lausete *Isä ajoi hevostia talliin* ning (36b) ja (37b) põhjal jääb lahtiseks, kas situatsioonid on kontinuatiivsed, progressiivsed või koguni terminatiivsed. Ajas lõppenud tegevus või protsess on terminatiivne, mis võib kajastuda kontekstivabas nominatiivsubjekttilises lauses nagu (36a) ja (37a) ning nominatiivobjekttilises lauses *Isä ajoi hevostet talliin*. Ent see ei pruugi üksikust lausest selguda, nagu nähtub variantidest (38a) ja (39a), vaid terminatiivse tõlgenduse saab niisugustele lausetele anda alles kontekst. Küllaldaseks võib osutada mingi markeeritud ajavormi kasutamine, nagu imperfekt lauseis (36a)–(37a), kus see koos nominatiivsubjektiga tekitabki terminatiivsuse tähenduse.

- (38) a. Saali astuvad külalised.
- b. Saali astub külalisi.

- (39) a. Laudlinale valgub vein.
- b. Laudlinale valgub veini.

Ajas lõppenud ehk terminatiivne võib olla ka seisund nagu nt (40) või (41).

- (40) a. Laual seisid lilled ja joogid.
- b. Laual seisis lilli ja jooke.

- (41) a. Vannis oli vesi.
- b. Vannis oli vett.

Juba seegi näitab et terminatiivsus ei ole aspekti ilming, sest kuivõrd seisund ei “kulge”, vaid lihtsalt “on olemas”, siis ei saa ka rääkida suhtest vaatluspunkti ja situatsiooni kulgemise vahel. Seisund on muutumatult olemas, nagu näiteis (42a-b), (43a-b), kuni ükskord aeg otsa saab ja seda seisundit enam pole, mida väljendavad laused (42c)–(43c); eitus leiab põhjalikumalt käsitlemist peatükis 6.3

- (42) a. Laual seisavad lilled ja joogid.
 b. Laual seisab lilli ja jooke.
 c. Laual ei seisa lilli ja jooke.
- (43) a. Vannis on vesi.
 b. Vannis on vett.
 c. Vannis ei ole vett.

Tegevus ja protsess seevastu on muutumise viisid, mille tagajärjel tekib mingi uus seisund – nt nii (36) kui ka (38) resulteeruvad situatsioonis (44), niihästi (37) kui ka (39) tagajärjeks on olukord (45).

- (44) Külalised on saali astunud. ≈ Külalised on saalis.
 ≈ Saal on külalisi täis. ≈ Saalis on külalised / külalisi.
- (45) Vein on laudlinale valgunud. ≈ Vein on laudlinal.
 ≈ Laudlina on veinine. ≈ Laudlinal on vein / veini.

Resultatiivsus ja terminatiivsus osutavad mõlemad situatsioonide ülemineku- või lõppfaasi – vrd (46). Resultatiivne on alati ka terminatiivne, kuid vastupidine ei kehti. Terminatiivne tegevus või protsess on küll resultatiivne, aga terminatiivne seisund on irresultatiivne.

- (46) a. Külalised hakkavad saali astuma. →
 K. on saali astumas. → K. on saali astunud.
- b. Vein hakkas linale valguma →
 V. oli linale valgumas → V. lakkas linale valgumast.

Tommola (1986:225-233) on käsitlenud lausete (46) sarnaseid soome keele konstruktsioone puhtalt aspektiliste funktsioonidena: ingressiivsus, progressiivsus ja finiitsus. Ehk piisab siiski, kui pidada neid lihtsalt faasilisuse ilminguiks?

6.

Tekstisemantilised ja pragmaatilised mõjurid

Eksistentsiaallause tarvitamine on juba iseenesest tekstistrateegiline valik, olgu jutu alustuseks või suhtlusakti käigus mõne uue situatsiooni sissetoomiseks. Eelmistes peatükkides olid vaatluse all subjektfraasi vormi mõjutavad kesksed variaablid omaette, niipalju kui neid muudest keelesüsteemi ja kasutuse teguritest isoleerida üldse õnnestus. Järgnevas käsitlen nende variaablite koeksistentsi ning võimalikku muutumist laiemais situatsiooni- ja kontekstiseostes.

6.1

Tekstistrateegia: situatsiooni komponendid

Vaadelnud kuidas subjektfraasi vormile võivad mõju avaldada niihästi subjektfraasi enese semantilised ja süntaktilised omadused (ptk 3. ja 4.) kui ka predikaatverbis ja verbifraasis väljenduv situatsioonituuma tähendus (ptk 5.), on aeg pöörata tähelepanu eksistentsiaallausega tähistatava situatsiooni ülejäänud, enamasti sirkonstantseile komponentidele.

6.1.1

Lokaatorfraaside mõju

Üks peamisi, alati eksistentsiaallausega tähistatavas situatsioonis leiduvaid komponente on [LOC], mis konkreetsetes lauses mõnikord jääb üldse sõnastamata, enamasti aga avaldub väga erinevate adverbiaalfraasidena – nendeks võivad olla lokaal-, habitiiiv- või temporaaladverbiaalfraasid (vt ka ptk 2.3 ja 5.1).

Prototüüpses eksistentsiaallauses on neil kõigil üks ja seesama ülesanne – identifitseerida lokaliteet (vt ptk 2.2), ning alati pole tarvidust nende täpset liiki nimetada. Seepärast kasutan edaspidi nende ühise nimetajana terminit *lokaatorfraas*. Lokaatorfraas on niisiis taustpragmaatikale viitava semantikaikihi mõistena märksa laiem kui süntaktilis-semantiline “lokatiivne määrus” (vt EKG 1993:61 jj).

Peatükis 4.1.2 juhtisin tähelepanu võimalusele et mõlemad subjektfraasi vormid osutuvad ilma determinaatorita kasutamiskõlbmatuks, kuivõrd pole mõtet väita millegi olemasolu antud kohas, kui see on niikuinii teada. Just seetõttu on laused (1) vastuvõetamatud, laused (2) aga täiesti tavalised.

- (1) a. #Jões on vesi.
b. #Jões on vett.

- (2) a. Klaasis on vesi.
b. Klaasis on vett.

Juhtudel nagu (1), mil pragmaatilised tingimused tõkestavad mõne nimisõna esinemise eksistentsiaallause ainusõnalise subjektfraasina, võib determinaatori lisamine muuta nominatiivsubjekti siiski võimalikuks, nagu (3a). Lauseist (2) on determinaatoriga variandid (4) mõlema käändevormi korral võimalikud.

- (3) a. Jões on külm ~ puhas ~ joodav vesi.
b. #Jões on külma ~ puhast ~ joodavat vett.

- (4) a. Klaasis on külm ~ puhas ~ joodav vesi.
b. Klaasis on külma ~ puhast ~ joodavat vett.

Lokaatorfraasi semantiline väli mõjutab järelikult subjektfraasi semantilise välja kaudu subjektfraasi vormistamise võimusi. Selline seos kahe semantilise välja vahel põhineb muudugi pragmaatilistel teguritel, sh reaalse maailma üksuste vahe-

kordadel ning sellel kuidas sõnumi saatja ja vastuvõtja tõlgendavad lausega tähistatavat situatsiooni. Nominatiivse subjektfraasiga, (3a) taolised laused defineerivad liiki, olles parafraaseritavad predikatiivlause abil: *Jõe vesi on külm ~ puhas ~ joodav*. Ka lause (4a) saab otse ümber kujundada predikatiivlauseks *Vesi klaasis / Klaasis olev vesi on külm ~ puhas ~ joodav*. Seevastu lausest (4b) pole samasugune otsetransformatsioon vastuvõetav: **Vett klaasis on külma ~ puhast ~ joodavat*. Lause (4b) täpsem parafraas on tekst *Klaasis on vett. See (vesi) on külm ~ puhas ~ joodav*. Seega on (4a) sarnaselt lausega (3a) kasutatav eelkõige liigi defineerimiseks, lause (4b) aga primaarselt referendi esitlemiseks, millega möödamines kaasneb iseloomustus. Teisisõnu: nominatiiv osutab et eksistentsiaallause pragmaatilis-semantiline dominant ehk **fookus** on determinaatore, partitiivi korral domineerib substantiivne fraasituum. See näib osutavat, et eksistentsiaallause subjektfraasi markeerimata vorm on eesti keeles partitiiv, markeeritud vorm nominatiiv, kuid kontrast ei avaldu pelga fraasituumah puhul, vaid alles determinaatore olemasolu korral. See kontrast võib veelgi tugevneda sobivas kontekstis.

Muidugi võib ette tulla pragmaatiliselt erandlikke tingimusi ja sel juhul saab ka tavaliselt vastuvõetamatuid lauseid nagu (1) kasutada, tähistamaks neid erandlikke tingimusi. Näiteks kui on tegu väikese jõega mis on kuumal suvel ära kuivanud, ning ühel heal päeval avastame, et vesi on jõesängis tagasi, saame sellest loomulikult niimoodi teatada. Aga seda pole võimalik keelereeglina formuleerida, nii nagu ei saa ette näha kõikvõimalikke erandlikke situatsioone. Küll on keelesüsteem valmis ebatavalisi või kujuteldavaid situatsioonegi kirjeldama.

Soome eksistentsiaallausete subjektfraasi käände vormistumist on markeerituse kaudu defineerinud Vähämäki (1984:404): "I postulate a major distinction between definite NPs, including generic NPs, and indefinite NPs: definite NPs are unmarkedly always in the nominative case, while indefinite NPs are unmarkedly either in the nominative or the partitive

case. The unmarked syntagmatic case marking depends on the semantic properties of the underlying predicate system.” Kui võrd Vähämäki kasutab terminit *definiitsus* minust erinevalt (vt 6.2.1; tal on see kohati samastatud *spetsiifilisusega*), siis pole ka markeerituse mõiste kasutamine päris hästi võrreldav. Siiski tundub mulle et Vähämäki määratlus, mille kohaselt markeerimata vorm saab olla nii nominatiiv kui partitiiv, on liiga üldine. Ilmselt pole siin eelnevalt arvestatud subjektsubstantiivi semantilisi omadusi, mida näibki osutavat toodud tsitaadi viimane lause. Minu meelest pole siiski mõttekas rääkida süntagmaatilisest markeerimatusest näiteks [-totaalne] või [+totaalne] või [+kogum] nimisõnade puhul, kui võrd nende vormivõimalus on determineeritud nimelt vastava semantilise tunnusega; süntagmaatilise markeerituse / markeerimatuse üle saab nähtavasti otsustada ikkagi ainult nende subjektfraaside põhjal kus mõlemad vormivariandid on semantiliselt võimalikud.

Lokaatorfraasi ja subjektfraasi referendi vahelise pragmaatilise suhte tüüpjuhtumeid on lahutamatu omanduse suhe, mis avaldub nt lauseis (5a)–(6a) ning mis ühtlasi teeb mõttetuks partitiivsubjektiga laused (5b)–(6b). Samasugune suhe valitseb isegi lauses (7:187).

- (5) a. Haidel on suured hambad.
b. *Haidel on suuri hambaid.
- (6) a. Inimestel on juuksed.
b. *Inimestel on juukseid.
- (7) Juuksed olid ikka ja alati olnud sünged asjad, interpreteeri siis kuidas tahad. (187.) Kreeka mütoloogiast teame gorgoone, kel olid juuste asemel *maod*. (SCLOMB-B)

Omaette lahutamatu omanduse liik on selline, mis avaldub valdajamäärusena toimiva lokaatorfraasi ja parameetersõnast

tuumaga subjektfraasi vahel, nagu lauseis (8)–(9). Parameetersõnad (vt Õim 1971:153 jj) on substantiivid millega tähistatakse mingi referendi parameetrit, kuid neid üksinda ei saa kunagi kasutada väitvalt, ilma et osutataks mingile vastava parameetri väärtusele (**Raulil on iseloom.* **Esemel oli kuju.*).

- (8) a. Raulil on rahulik iseloom.
b. *Raulil on rahulikku iseloomu.

- (9) a. Esemel oli sigaritaoline kuju.
b. *Esemel oli sigaritaolist kuju.

Neil subjektfraasidel on partitiivne vorm täiesti välistatud juba seetõttu, et parameetersõnad kuuluvad käesolevas töös esitatud subkategoriseeringu järgi semantilise tunnusega [+totaalne] substantiivide hulka (vt ptk 3.3).

6.1.2 Muude adverbiaalide mõju

Lahutamatu omanduse suhe on üldjuhul absoluutne, nagu näiteks geneerilises lauses (10a). Teatud tingimustel on seda siiski võimalik relativeerida. Lauses (10c) leiduv ajamäärusfraas *veel* osutab et siin on tegu situatsiooniga millele järgnevas situatsioonis lindudel enam sulgi seljas pole. Pragmaatiliselt implitseerib see, et tegemist on kas surnud lindudega kes tahetakse paljaks kitkuda või siis mõne erilise linnuliigiga kes mingil (aasta)ajal heidab suled seljast. Tänu sellisele implikatsioonile osutub nominatiivsubjekti kõrval võimalikuks ka partitiivsubjekt, mida saab tõlgendada kvantifitseerivalt 'vähemalt muist sulgi on seljas' Lause (10b) on vahepealne, mis olenevalt diskursuses või kontekstis toimivaist pragmaatilistest seostest võib leida kasutamist kas (10a) või (10c) tähenduses.

- (10) a. Lindudel on suled / *sulgi.
b. Lindudel on suled / *sulgi seljas.
c. Lindudel on veel suled / sulgi seljas.

6.2 Situatsioon ja kontekst

Üksikute kontekstivabade lausete abil suheldakse ju äärmiselt harva. Enamasti kuulub iga lause mingisse, olgu või lühikesse teksti, mistõttu lause tähendus võib suuremal või vähemal määral sõltuda kontekstist. Peatükis 4.1.2 osutasin võimalusele et pragmaatilised tingimused määravad subjektfraasi käände, juhul kui fraasituumaks oleva nimisõna referent on antud lokaliteedis niivõrd tavaline et selle esitlemine eksistentsiaallause abil osutub mõttetuks – nagu lause (11a) igaühe jaoks kes teab et ülikoolis peetakse loenguid. Seevastu partitiivsubjektiga lause (11b) on mõttekas säärases kontekstis, mis kasvõi implitsiitselt teatab et lisaks loenguile on ülikoolis veel muudki. Sedasama infot saab muidugi edastada ka eksplitsiitselt, loetelu abil, nt (11c).

- (11) a. *Ülikoolis on loengud.
b. Ülikoolis on loenguid.
c. Ülikoolis on loenguid, seminare, väitekirjade kaitsmist ja isegi kontserte.

Ka modaalsete tähenduste lisandumine kontekstis võib vaba variatsiooni võimalusi piirata. Näiteks tekstis (12) tingib fraasimodaal *ainult* lauses (264.) nominatiivsubjekti.

- (12) Siingi on midagi enne olnud, ehkki seda ei usu, kui aknast välja vaatad. Maurer ise oli siin lapsena mänginud ja siis ei olnud küll midagi. (264.) Olid ainult **luited**. Aga meri oli siis juba ammu kaugele taganenud. (SCLOMB-B)

6.2.1 Definiitsus ja identifitseeritavus

Definiitsust on mõistetud mitmeti. Eesti lingvistide hulgas on olnud neid, kelle käsitluses definiitsus e määratus on kõikehõlmava kvantifikatsiooni ilminguid: “Kui jutt on tervikust või selle määratud osast, siis on alus määratud. Näiteks lauses *Inimesed on surelikud* väljendab alus *inimesed* tervikut, hõlmates kõiki inimesi, kes iganes on elanud või kes praegu elavad. Lauses *Meie pere inimesed sõidavad suvel Hiiu maale* on kõne all terviku (kõikide inimeste) määratud osa (see kindel osa inimestest, kes kuuluvad meie perekonda). Järelikult on mõlemas esitatud lauses alus määratud. Määratud alus on alati nimetavas. Kui alus märgib terviku ebamäärast osa, siis on ta määramata. Näiteks lauses *Inimesi sõitis maale* märgib alus terviku (inimeste) ebamäärast osa (mingit hulka inimesi), olles määramata. Sisult jaatavate eksistentsiaallausete jaotatav alus on osastavas, kui ta on määramata.” (ELP 1974:69) Selline arusaam on minu arvates suuresti tingitud terminitest **täisalus** ja **osaalus** tulenevate konnotatsioonide mõjust.

Definiitsusega seostatakse nii eesti kui ka soome lingvistikas enamasti mõisteid nagu referent, identifitseeritavus, spetsiifilisus. Nende mõistete ala on aga eri käsitlustes rohkem või vähem erisugune. Eeltsiteeritust erinevalt on hilisemais käsitlustes definiitsuse-indefiniitsuse eestikeelse vastena kasutusel terminid **tuntus** – **tundmatus**, seega selgelt lause teatstruktuuriga seostuv mõistesisu: “Referend tuntuse ehk definiitsuse ja tundmatuse ehk indefiniitsuse all mõeldakse seda, kas referent on (kõneleja arvates) kuulaja poolt identifitseeritav või mitte” (EKG 1993:194). See on minu arvates õnnestunud lahendus. Umbes samasuunalisi mõttekäike on esitatud uuemas soome lingvistikas: “Kun tarkastelen määräisyyden ja epämääräisyyden eroa ja sen mahdollista ilmenemistä suomessa, kysymys on NP:n tarkoitteen tai potentiaalisen tarkoitteen yksiselitteisestä tunnistettavuudesta kontekstissa. [...] Toisena, definiittisyydestä periaatteessa irrallisena

dimensiona työssäni on **referenssi**, karkeasti sanoen suhde puhujan käyttämän ilmauksen ja sitä kielen ulkopuolella (todellisessa ja/tai mahdollisissa maailmoissa) vastaavan entiteetin välillä” (Vilkuna 1992:3).

Siiski tekitab mõnel puhul kahtlusi definiitsuse ja spetsiifilisuse vahekordade käsitlus: “Spesifisyys ja epäspesifisyys (ja referentiaalisuus ja epäreferentiaalisuus) ovat lauseen loogisen rakenteen ominaisuuksia. Niissä on kyse lausuman suhteesta kielenulkoiseen maailmaan. Definiittisyys ja epädefiniittisyys puolestaan ovat lausekkeiden kommunikatiivisia piirteitä: ne kytkeytyvät intentioihin, joita toteuttaakseen puhuja tarjoaa viittauksensa kuulijalle. Viittaus on definiittinen, jos puhuja koettaa saada sen avulla kuulijan tunnistamaan referentin tai ainakin paikantamaan sen ainoaksi jossain tunnistettavassa kontekstissa. [...] Definiittiset lausekkeet ovat aina spesifisiä. Mutta kaikki spesifiset lausekkeet eivät ole välttämättä definiittisiä; [...] ...spesifisyys on definiittisyydestä riippumaton ilmiö, ja sitä on kyettävä tarkkailemaan artikkelien käyttelyn tai muiden definiittisyyden ilmaisemiskeinojen läpi” (Larjavaara 1988:473). Mulle tundub et Larjavaara nägemus – mis küll suuresti põhineb Lyonsi omale (1977:177-193) – püüab olla loogikakeskne, ent ei määratle keskseid mõisteid piisavalt selgelt.

Enam-vähem samasugust lähenemist rakendab Vilkuna (1992:82): “Tarvitaan siis kaksi itsenäistä distinktiota: (in)definiittisyys, jossa on kysymys potentiaalisen tarkoitteen ainutkertaisuudesta kuulijalle (olipa puhe olemassa olevasta tarkoitteesta tai ei), ja (epä)spesifisyys, jossa on kysymys siitä, viitataanko erityiseen tarkoitteeseen vai ei.”

Referent ei saa minu meelest olla ainukordne, olemata spetsiifiline; vähemalt mitte eksistentsiaallause subjektfraasi referent. Kui siin üldse on võimalik mingit vahet teha, siis ainult eristades kõneleja ja kuulaja vaatenurka: üks ja seesama referent võib olla saatja seisukohast spetsiifiline, vastuvõtja seisukohast – saatja arvates – indefiniitne. Saatja lähtub ju situatsiooni(de)st mida ta asub lause(te)ga kirjeldama, vastu-

võtja peab lähtuma lauseist ja lausetevahelistest seoseist tekstis. Ent mõlemad toetuvad seejuures pragmaatilisele taustale. Lausega (2) = (13.1) viitab kõneleja spetsiifilisele, nimetatud klaasis olevale veele, ning seeläbi saab *vesi / vett* diskursuses või kontekstis kuulaja jaoks definiitseks. Ses suhtes olen ühel meelel Vähämäki (1984:203) määratlusega: “specificity is uniqueness of identity of referent (set), which is by no means confined to an empirically, i.e., extralinguistically, verifiable identity: the referent is established in the UD [Universe of Discourse] only, and when established in the UD, it is specific.” Kord juba diskursuse raames identifitseeritud, on ‘klaasis olev vesi’ ka kuulaja jaoks referentsiaalselt spetsiifiline, kontekstuaalselt definiitne, ning kõneleja võib jätkata teksti nt lausega (13.2). Selles peitubki õieti seletus, miks eksistentsiaallauseid kasutatakse teksti(lõigu) sissejuhatusesks.

(13.1) Klaasis on vesi / vett.

(13.2) See (vesi) on külm ~ puhas ~ joodav

Minitekstis (13) leidub ka kinnitus Vähämäki (1984:90-91) väitele, et identsus on seotud koreferentsiaalsusega (kas just rajaneb sellel, on iseküsimus): “In this study identity is seen as a property of a linguistic expression that purportedly names one unique referent. Identity is thus based on coreference; it is a property of linguistic expression that corefers, i.e., refers to the same one referent to which some other expression also refers.

Indefiniteness, defined in my theory as a property of arguments or clusters that are not governed by the coreference / definiteness marker *q*, will thus need to be represented by embedded one- or two-place predications.” (Vähämäki 1984:91)

Seega indefiniitsus on identsuse puudumine, identifitseerimatus. Ent siingi on minu meelest oluline pidevalt meeles pidada et opereeritakse kahe erineva kirjeldusvinkliga: indefiniitsus on pragmaatilisel taustal väljenduv lause teatestruktuuri kuuluva üksuse omadus, olgugi et see tuleneb semanti-

kakihis toimuvast identifitseerimisoperatsioonist, mille käigus referendile antakse keeleline väljendus. Ühel juhul kirjeldatakse lauset kui kommunikatsiooniüksust, teisel juhul kui keelesüsteemi struktuurset osa. Teatestruktuuri võib muidugi kirjeldada loogika termineis, nagu kohati teeb Vähämäki (1984), aga selline metoodika näib mulle olevat õigustatud pigem rakendusliku eesmärgiga uurimuses, näiteks tehisintellekti osasüsteemide loomisel. Käesolevas töös eelistan ma üldteoreetilisema suunilusega metakeelset kirjeldusaparaati, mis on pealegi hõlpsamini kasutatav keeleõpetuses. Seepärast ei räägi ma mitte argumendist, vaid **teemast**, mitte predikaadist, vaid **reemast**. See on pealegi kasulik seetõttu, et jätab termini **predikaat** ühemõtteliselt vabaks süntaksikihi kirjelduse tarvis.

Vähämäki teooriat ei tee just selgemaks tendents kasutada ühe ja sama mõiste jaoks mitut erinevat terminit või ühtesid ja samu termineid eri tasandil: "Given our direct representation of topic-comment structure in PN [predication] structure, the terms *topic* and *comment* are dispensable. We shall, however, retain them for the purpose of having convenient names for the syntactic constituents that map over from A1 and P1 respectively" (Vähämäki 1984:444). "While *topic* and *comment* are directly represented in *semantic structure*, *theme* and *rheme* are only textual adaptations of *syntactic structures*. Implicit in this distinction is that thematic adjustments do not affect PN structure. Theme and rheme pertain to various perspectives in relation to situational context, textual context, or other psychologically salient factors. Thus theme doesn't affect what the sentence formally (structurally) talks about. Topic-comment is a property of semantic structure; theme-rheme pertains to syntax only" (Vähämäki 1984:445).

Kui nüüd **topic** ja **comment** on semantilise struktuuri nähtused, siis poleks neid mõtet määratleda süntaktiliste funktsioonide kaudu: "only subjects and objects are seen in this study as topics. Topics are thus recognized only in NPs that are marked with syntactic cases" (Vähämäki 1984:444).

Süntaksikihi puhul on minu arusaamist mööda ikkagi mõtet rääkida ainult fraasidest ja nendevahelistest ning -sises- test funktsionaalseist ning vormiseoseist. Iseasi on see et süntaksikihi üksustel, st fraasidel, on seosed ühelt poolt semantika- kihiga, teiselt poolt kommunikatiivsusega ja pragmaatika- kaga. Minu arvates on otstarbekas määratleda asjaomased mõisted järgmiselt. **Identifitseeritavus** on lausega tähistatavast situatsioonist või diskursusest tulenev, semantiline NFi omadus – seega referentsiaalne, referents võib olla kas spetsiifiline või mittespetsiifiline); **definiitsus** on kontekstist tulenev. kommunikatiivne NFi omadus (seega kohesiivne, nt anafooriline). Teemal ja reemal kui teatestruktuuri komponentidel pole süntaksiga muud ühist kui lineaarsus.

Peatükis 4. viitasin võimalusele väljendada tekstijärjendis (14) avalduvat definiitsust kompaktsemal kujul eksistentsiaallause subjektfraasis leksikaalselt, determinaatoriga (15).

- (14.1) Öösel oli tuul / tuult. (14.2) See (tuul) oli vinge.
 (15) Öösel oli vinge tuul / *vinget tuult.

Mõlemal juhul rajaneb keeleüksuse kommunikatiivne definiitsus just nimelt referentsiaalsel identifitseeritavusel, antud juhul identifitseeritakse tuule liik. Et prototüüpne, lause teemas paiknev. identifitseeritud subjektfraas on nimetavali- ne (14.2), siis on ootuspärane et eksistentsiaallause subjekt- fraasiski, vaatamata selle remaatilisusele, toob identiteedi määratlemine kaasa nominatiivse vormi valiku (15). See keh- tib niihästi [-loendatav, -kogum] nimisõnade suhtes lauseis (15) ja (16:771) kui ka [+loendatav] substantiivide puhul, nagu tekstides (17a-b).

- (16) // Varjupaiga leiab ta endale kähku – ronib akna- lauale kardina taha, lihava aaloe kõrvale. Televiisor tõstab pidulikult häält. (771.) Ühele punasele vaa- sile langeb *tänavalaterna valgus*, selle värv meenu- tab külma novembriloojangut. (SCLOMB-I)

- (17) a. Nende meeste olemasolu peaks Lion tõsiselt arvesse võtma ja selle üle järele mõtlema, kuid selle asemel jutustab ta Warholi elulugu, kirjeldab Henry Moore'i kujusid ja tunnistab üles, mis talle on räägitud Ameerika valgusest. "Seal on valgus kollane. (488.) Seal on *kollased varjud*. Ära arva, et nad on sinised!" hoiatab ta. Ta ütleb, et mõtleb kogu aeg Moore'i kujude peale ja et eriti piinavad teda nende kujude varjud. "Nende varjud töötavad! Need töötavad kujude kasuks!" (SCLOMB-I)
- b. // (710.) Siinsamas kõrval seisavad *kohvid ja portfelligid*, looklevad *vööd ja rihmad*, ripuvad *püksitraksid, piitsapiud ja suukorvid*. Kõiki neid asju ei oleks mõtet üles lugeda, kui eestlased ja sealhulgas ka tema ei näeks neid esimest korda nii suurel hulgal koos. Maa, kust nad pärit on, peab küll vaene olema, kui isegi poola kõvade ninadega kingad ja krobelised kohvid neile luksuse ja külluse mulje jätavad! // (713.) Letiklaasi all lebavad *kindad*. (714.) *Lehvikutena paigutatud kindad ja hooletult visatud, otsekui nähtamatust käest võetud kindad*. Selles kummitustega täidetud röskes kaubamajas on üllatav näha kindaid, millega raudteejaamas ja lennuväljal viibatakse, mida unustatakse küll kohvikutesse, küll taksodesse – äraleierdatud, sentimentaal-seid, ajatuid, raudse eesriide taguseid, eilse maailma kindaid. (SCLOMB-I)

Lauses (17a:488) identifitseeritakse subjektfraasi referent samuti nagu lauses (15) liigikuuluvuse kaudu omadussõnalise determinaaatori abil. Tekstis (17b) on lausete (710.) ja (713.)–(714.) subjektfraasi referendid identifitseeritud kui eelnevas kontekstis diskursusesse toodud kaubamaja nahaosakonnas paiknevad esemed.

Kõige selgem identifitseerimise vahend on muidugi identifikaatorid (vt ptk 4.2). Mittespetsiifilist referentsi osutavad indefinaatorid *keegi, mingi(sugune), üks, mõningane, mõni, muu, teine, miski*. Need on tüüpilised lekseemid mille abil osutatakse igasuguse presupositsiooni puudumist: teate saatja ei eelda mitte millegi olemasolu antud lokaliteedis. Seepärast võib öelda et neid sisaldavate subjektfraasidega eksistentsiaallaused on kõige prototüüpsemad. Lausetega nagu (18) ei tehta midagi muud kui tuuakse diskursusesse uus referent, või õigemini – terve uus situatsioon.

- (18) a. Majas on mingi(suguse)d mehed / mingeid _
mingisuguseid mehi.
b. Laua all on mingi imelik aine / mingit
imelikku ainet.

Indefinaatoreid sisaldav subjektfraas on käändevormi suhtes täiesti indifirentne, kuivõrd nii partitiivi kui ka nominatiivi korral hoolitseb identifitseerimise eest indefinaatorlekseem. Veelgi enam, nagu nägime jaotises 4.2.1, võib indefinaatori lisandudes nominatiivi kasutada isegi nimisõnast, mille semantilised omadused muidu salliksid üksnes partitiivi.

Spetsiifilise referentsi leksikaalseks väljendamiseks on eesti keeles olemas spetsifikaatorid (vt 4.2.2), mille mõju on selgelt nominatiivistav, nagu lauseis (19).

- (19) a. Sel seigal on oma tähtsus / *oma tähtsust
- b. (810.) Olgugi et ema ja poja vahel paistavad valitsevat *omad kokkulepped* ja *omad mängureeglid*, on silmapilk selge, et kui ema ka mõnikord võitma peaks, siis poja armust. (SCLOMB-I)
- c. “Pool leisikat punast lõhet,” lausus ta.
(1562.) “Poisikesed neid juba kätte ei saa, nende tarvis peavad olema *omad püüdjad*.” (SCLOMB-H)

- d. Mooseselt uuris Konsta laanepüü- ja metsisepesakondade asukohti. (2967.) Too andis juhatust vastumeelselt, sest tal olid sügiseks *omad jahiplaanid*. (SCLOMB-H)
- e. (2336.) “Kui ma ainult taipaksin, kust kohast tulevad *niisugused lontrused nagu sina ja Lif!*” (SCLOMB-R)
- f. Elukutse poolest, arvan ma, on ta kingsepp, aga see ei tähenda midagi, sest ta on iga asja peale meister. Tore, kui oled ta sõber. Me oleme seda, Kropp ja mina, ka Haie Westhus kuulub pooleldi meie kampa, ehkki ta, tõsi küll, on rohkem täidesaatev organ, keda Kat käsutab, kui mõni asi ette tuleb võtta, kus läheb tarvis tugevaid rusikaid. (560.) Selle arvel on Haiel siis ka *omad eelised*. (SCLOMB-W)

Seepärast polegi midagi imelikku selles, et nominatiivset subjektfraasi võidakse tajuda psühholoogiliselt rohkem spetsiifilisena ja seetõttu tihti ka definiitsena.

6.2.2 Identifitseeritavus ja kvantifikatsioon

Eelmises jaotises olid kõne all eksistentsiaallused mille subjektfraasi referent on identifitseeritud kvalitatiivselt ning milles seetõttu eelistatakse nominatiivset vormi. Referenti saab aga identifitseerida ka kvantitatiivselt. Kvantumi väljendamise peamised vahendid on leksikaalsemantiselt kvantorid (vt ptk 4.3) ja morfosüntaktiliselt mitmus (vt ptk 3.5). Nagu juba eespool täheldatud, käituvad mitmuslikud [+loendatav, +üksik] substantiivid, nagu lauses (21), subjektfraasi käändevalikul samuti nagu semantilise tunnusjoonega [-loendatav,

–kogum] nimisõnad – vrd (20). Mõlemal juhul on siiski tegu üksnes lokaliteedi kaudu identifitseeritava hulgaga mille erinevais käändevormides ei kajastu mingit kvantiteedi erinevust. Ühe või teise vormi valik sõltub tekstistrateegilistest kaalutlustest.

- (20) Kolvis on elavhõbe / elavhõbedat.
- (21) Eesriide taga on inimesed / inimesi.

Soome keele osas on Terho Itkonen (1976) proovinud nominatiivi ja partitiivi erinevust selgitada mõistepaariga “ülejääki eitav hulk – ülejääki lubav hulk” (*ylijäämän kieltävä paljous – ylijäämää salliva paljous*). Selle, samuti “jaotatavusest” lähtuva tõlgenduse kohaselt tingib ülejääki eitav hulk ühemõtteliselt nominatiivse vormi (*Tuossa on juusto*), teine tähenduspoolus jätab lahtiseks, kas ülejääki on või ei ole – ning see ebamäärasus tingib partitiivse vormi (*Tuossa on juustoa*). Hiljem on neidsamu mõisteid käsitletud terminite **suletud kvantifikatsioon** ja **avatud kvantifikatsioon** abil (vt nt Larjavaara 1988). Seegi lähenemisviis tundub kvantifikatsiooni ületähtsustavat, vähemalt kui püüda seda eesti keele materjalile rakendada. Sedalaadi vahetegemine võib ju kõne alla tulla mingis erilises situatsioonis või kontekstis kus subjektieseme kogus on tõesti määratletud, ent see on pigem erand kui reegel.

Kannus olev vesi (13), kolvis leiduv elavhõbe (20) ja eesriide taga viibivad inimesed (21) on eesti keeles kvantitatiivselt spetsifitseerimata nii nominatiivi kui ka partitiivi korral. See tähendab et niisugusele referendile kvantitatiivse tõlgenduse andmine sõltub vastuvõtja suvast. Tekstis (22) on lause (1396.) partitiivset subjektfraasi võimalik tõlgendada kas kvalitatiivselt (23a), kvantitatiivselt (23b), või mõlemat korraga (23c).

- (22) Aega on tal praegu ülearugi. Elutoas on ta juba jõudnud vaadata kõigisse sahtlitesse, mis lukus ei ole. (1396.) Lukus olevate sahtlite sisu kohta on tal aga

tekkinud *oletusi ning kahtlusi, mis kriitikat ei kannata*. Sellepärast ei ole mõtet neid korrata. (1398.) Loomulikult ei oska ta ette kujutada lukus olevate sahtlite tegelikku sisu, mille hulka kuulub isegi *hõbeasju* – vanaisa paberinuga ja toorakilp, kaua puu-
hastamata, mustad kui raud. (SCLOMB-I)

- (23a) ...niisuguseid oletusi ning kahtlusi, mis kriitikat ei kannata.
- (23b) ...mõningaid oletusi ning kahtlusi, mis kriitikat ei kannata.
- (23c) ...mõningaid niisuguseid oletusi ning kahtlusi, mis kriitikat ei kannata.

Lause (22:1398.) subjektfraas *hõbeasju* on aga oma partitiivsusest hoolimata kvantitatiivselt selgelt spetsiifiline, hõlmates nimelt kaks asja: paberinuga + toorakilp. Pole ka mingit vajadust oletada et tekstis (24) lauses (104) või tekstis (25) lauses (246) tahetaks nominatiivsubjektidega väljendada mingit tervikut, koguhulka või ülejääki eitavat hulka.

- (24) Paneelhooned olid kaunis suured, kuid Eero nõustus täiesti prantsuse filosoofi Gaston Bachelard'iga, et need majad on küll suured, aga ei saa öelda, et nad oleksid kõrged, sest neil puudub vertikaalne mõõde, üks tähtsamaid asju, mis majast üldse maja teeb. (104.) Neil pole nimelt keldrit, kus roomaksid *rotid, maod, draakonid ja muud süvapsühholoogilised ning ktoonilised olendid*. (SCLOMB-B)
- (25) Aknast välja vaadates nägi arhitekt Maurer eemal Mustamäe nõlva, endist merekallast. Nüüd ammu tuule- ja meresetetega kaetud, ikka toosama paekallas, mis Põhja-Eestis mitmel pool on näha. (246.) Mustamäe mägedel kasvavad *männid*. Ja et need eemalt sinised paistavad, siis on neid mägesid varem

ka Sinisteks hüütud. Nüüd nimetatakse tervet linnaosa Mustamäeks, ehkki täpsem oleks öelda «Mustamäe-alune». Merepõhi hakkas siin veest tõusma litoriina ajal ja limnea perioodil oli ta juba kuiv. (SCLOMB-B)

Kahe käändevormi erinevus peitub minu meelest tekstistrateegiliselt üsna väheolulises valikus: nominatiivil on tendents identifitseerida klassi, partitiivil klassi liikmeid. Ehk nagu ütleb Vähämäki (1984:192): “The two prominent gestaltungs, class and attribute, are actually identical in reference.” Olen Vähämäkiga (1984:73-75) samal arvamusel selleski suhtes, et klassi on mõttekas vaadelda hulgateoreetiliselt. Sel juhul saab öelda et nominatiiv identifitseerib omaduste kaudu (*equality*), partitiiv kvantiteedi kaudu (*equivalence*). Identifitseerimisel ei lähtuta aga mitte mingist absoluutsest hulgast; nt lause (21) puhul ei ole subjektfraasi *inimesed* referent mingi absoluutne “tervik”, “hõlmates kõiki inimesi, kes iganes on elanud või kes praegu elavad” (ELP 1974:69), vaid referents kasutab tunnuslikku samasust: lause (21) *inimesed* identifitseerib referendi kui hulga, millel on klassile ‘inimesed’ tunnuslikud omadused, partitiivne *inimesi* identifitseerib referendi inimeste klassi kuuluvate üksustena, st hulga liikmetena. Klassi-identifikatsioon on eriti ilmne lauses (251.) tekstis (26).

(26) // Kes siin vanasti elasid? (251.) Maurer polnud ajaloos tugev, aga nii palju ta ometi teadis, et juba preboreaalsel ajajärgul (kaheksandal aastatuhandel enne meie ajaarvamist) elasid siin *inimesed*, kuid nendest ei tea keegi midagi täpset. (SCLOMB-B)

Hulga liikmeid ei pruugi tingimata käsitada diskreetsete üksustena, vaid samahästi võib neid pidada osahulkadeks. Esimene liigendusvõimalus on küll (keele)psühholoogiliselt oma sem [+loendatav] nimisõnadele, teine [-loendatav] substantiividele. Et need kaks talitusviisi on ikkagi ühe ja sama operat-

siooni – referendi identifitseerimise – alternatiivsed teed, siis ongi mõistetav, miks sageli on nominatiivsubjekt ja partitiivsubjekt ühtviisi võimalikud, ilma et saatja peaks teadlikult ühe või teise kasuks otsustama või et vastuvõtja tarvitseks mingit erilist tähenduslikku vahet tajuda. Ülimalt on siin nähtavasti tegemist saatja poolautomaatse, alateadliku tekstistrateegilise valikuga, mis osalt põhineb tema maailmapildi taustal toimivail individuaalseil mõtlemissstruktuuridel. Lauseis (24:104) ja (25:246) võib samahästi kasutada partitiivset subjektfraasi, ilma et nende lausete tähendus kuidagi viisi muutuks, kõige vähem subjektfraasi referendi kvantiteedi osas. Samuti saaks lauseis (27:1491), (28:2101) ja (28:2103) ilma nende sisu muutmata vabalt kasutada nominatiivset subjektfraasi.

(27) // Jälle jagunevad eestlased erutatud leerideks, kusjuures ühed kinnitavad: “Meie oleme ju eestlased! Meie pole midagi teinud,” teised, pikatoimelisemad, aga imestavad: “Vaata, kus kuradid! Vaata, mis julgavad ütelda,” (1491.) ja nende häälest kostab *salajast kahjurõmu*. (SCLOMB-I)

(28) // (2101.) Laual vedeleb *luitunud pappkaustu, liimitopse, kirjaklambreid ja karamellkompvekke*. Pappkaustu on surutud ka riiulitesse ja topitud irvakil ustega kappidesse. (2103.) Kaustadest ja kappidest tõuseb *kibedat ning kurba tolmulõhna*. Kulunud lainetava linoleumiga kaetud põrand on täis tuletikke. Nähtavasti on keegi lahtise tikutoosi käest maha pillanud, tikke üles korjata pole aga viitsinud. (SCLOMB-I)

Eespool mainisin et nimetava ja osastava opositsiooni saab siiski mõnikord kasutada kvantifikatsioonisuhete väljendamiseks – nimelt siis kui staatilise eksistentsiaallause subjektfraasis leidub mõni omadussõnaline determinaat (vt ptk 4.1.2) või

kui dünaamilises eksistentsiaallauses ilmneb aspektiopositsioon (vt ptk 5.2). Need on siiski üksnes vajalikud eeldused, mille olemasolul partitiivne subjektfraas võib kanda ebamäärase (osa)hulga tähendust, nominatiivne subjektfraas koguhulga tähendust. Kas need võimalused realiseeruvad, sõltub paljuski pragmaatilistest tingimustest. Näiteks eksistentsiaallausel (29) on tähendus 'vähemalt muist on niisugused' küll esimese kahe subjektfraasi puhul, kuid mitte viimase puhul – elavhõbedaühendid on teatavasti kõik mürgised.

(29) Jões on väikseid kalu / suuri kive / mürgiseid elavhõbedaühendeid.

Igal juhul on siin tegemist põhimõtteliselt samalaadse liigi identifitseerimisega nagu juhtudel (15)–(17).

Kvantifikatsiooni on püütud varem selgitada 'speetsiese' mõiste abil nii soome (*spesies*) kui ka eesti keele osas. Selle mõiste juurutas Noreen (1904), ning soome keele kirjeldamisel rakendas seda töödeldud kujul Siro (1957), kes tegi vahet ühelt poolt kvantitatiivsel speetsiesel, st vastandusel kvantitatiivselt määratud – kvantitatiivselt määramata, ning teisalt notiiivsel speetsiesel, st vastandusel notiiivselt määratud – notiiivselt määramata. Seda kirjeldusviisi omakorda rakendas eesti keelele Rannut (1964). Nagu olen juba varem näidanud (Nemvalts 1976), ei kuulu need kaks speetsiese liiki ühele ja samale kirjeldustasandile, vaid terminiga *notiivne speetsies* tähistatu pole midagi muud kui üks lause infostruktuuri kirjeldamise teid. Seega piisab sel eesmärgil definiitsuse mõiste kasutamisest ning pole mingit vajadust seda mingi ülemmõiste abil kvantifikatsiooniga ühendada. Nagu eespool näidatud, saab kvantifikatsiooni väljendada leksikaalselt ja süntaktiliselt.

Üks pragmaatilisi tingimusi mis mõjutab kvantiteedi või indefiniitsuse väljendamise võimalusi, on omanduse lahutatus või lahutamatuse. Lahutamatu omandust väitvais lauseis nagu (5) *Haidel on suured hambad* jääb see võimalus realisee-

rumata, aga lauseis (30) on see potentsiaal olemas, sest lokaatorfraasi ja subjektfraasi referentide vahel puudub lahutamatu omanduse suhe.

- (30) a. Rannaliival on suured hambad.
- b. Rannaliival on suuri hambaid.

Lokaatorfraasi ja subjektfraasi semantiliste väljade vaheline seos on oluline tähendusvõimaluste realiseerumisel ka aspekti positsiooniga eksistentsiaallauseis. Lauses (31a) on koguhulga tähendus võimalik seetõttu et lisaks situatsiooni dünaamilisusele ja protsessi minevikulisusele (vt 5.2.1) teavad nii saatja kui ka vastuvõtja, et reaalses maailmas on lokaatorfraasi referent olemas just selleks, et olla täidetud subjektfraasi referendiga. Siit järeldub et (31a) edastab muuhulgas tähendust 'kogu vajalik veehulk', ent (31b) saab ebamäärase osahulga tähenduse 'osa vajalikust veest'. Seevastu laused (32) ja (33) jäävad kvantifikatsiooni seisukohalt täiesti määramatuks, kuivõrd vaatamata üldisele sarnasusele situatsiooniga (31) puudub situatsioonides (32) ja (33) lokaatorfraasi ja subjektfraasi referendi vahel vastav pragmaatiline seos.

- (31) a. Basseini tuli vesi.
- b. Basseini tuli vett.

- (32) a. Basseini tuli liiv / lumi.
- b. Basseini tuli liiva / lund.

- (33) a. Basseini tulid hullud / ussid.
- b. Basseini tuli hulle / usse.

Lauseis nagu (31) on lokaatorfraasi ja subjektfraasi referendi vaheline seos sarnane lahutamatu omanduse suhtega, kuid pole niisama tihe ega loomult alaline. Minu arvates on sobiv nimetada seda *tavapärase sisalduvuse* suhteks. Tavapärase sisalduvus valitseb lokaatorfraasi ja subjektfraasi referendi va-

hel ka lauseis (34) – samahästi võib öelda et (geneeriline) pre-supositsioon *Puudel on lehed* kehtib. Seesugune pragmaatiliste tegurite vahekord võimaldabki lausele (34b) anda tõlgenduse 'osa tavapäraselt puudel leiduvaist lehtedest' Kui tavapärase sisalduvuse suhe puudub ehk eele 'Katustel on lehed' ei ole (geneerilisena) tõene, nagu lauseis (35), siis jääb nii nominatiivse kui partitiivse subjektfraasi korral kvantifitseeriv tähendus ühtviisi ebaoluliseks, niisamuti nagu lauseis (32)–(33).

- (34) a. Puudelt langesid lehed.
- b. Puudelt langes lehti.

- (35) a. Katustelt langesid lehed.
- b. Katustelt langes lehti.

Samuti puudub koguhulga tähendus lauseis nagu (36a), (37a) või (38a), kui seda pole just kontekstis antud. Kuigi pragmaatiliselt on eelled 'Seal / Pargis on puud. Puudel on lehed' kindlasti ka lause (36) ja võibolla isegi (37) puhul mõeldavad, siis pole ometi kummaski ei lahutamatu omanduse ega tavapärase sisalduvuse suhet otseselt lause enese moodustajate, lokaatorfraasi ja subjektfraasi vahel.

- (36) a. Pargis langesid lehed.
- b. Pargis langes lehti.

- (37) a. Rohule langesid lehed.
- b. Rohule langes lehti.

- (38) a. Läbi klaaskatuse langesid pirnid.
- b. Läbi klaaskatuse langes pirne.

Sealtsamast pole välistatud osahulga leksikaalse väljendamisega seoses kasutada ka mitte-eksistentsiaalset, tavalist intransitiivlauset selle nominatiivse subjektfraasiga, nagu (39:2700).

- (39) Tore on vaikselt kusagil istuda, näiteks vastasasuva kõrtsi aias kastanite all, keeglimänguraja ligidal. (2700.) *Lehed* langevad lauale ja maha, ainult vähesed, alles esimesed. Mu ees on kruus õlut; jooma oleme kroonus õppinud. (SCLOMB-W)

Jaotises 5.2.1. oli juba põgusalt juttu sellest, kuidas erinevad ajavormid toovad kaasa erinevaid kvantifikatsioonivõimalusi. Äsja käsitletud pragmaatiliste tegurite taustal saab seda pilti täpsustada. Oleviku vormis lauses nagu (40a) annab tuleviku-line kontekst võimaluse pidada nominatiivse subjektfraasi tähenduseks 'kogu tavapäraselt leiduvate lehtede hulk', ent lauses (40b) jätab partitiivne subjektfraas referendi kvantumi lah-tiseks – tähendus 'vähemalt muist tavapäraselt leiduvaist leh-tedest' on vist väga haruldane. Ümberpöörduvalt võib öelda et nominatiivsubjekt kannab seesuguseis lauseis tuleviku tä-hendust. See on eesti keele puhul päris oluline, kuivõrd grammatiline futuurum on eesti keeles seni puudunud. Viimase kümmekonna aasta jooksul on siiski *saama-* ja *hakka-ma-*futuurumi pruuk indoeuroopa keelte mõjul plahvatusli-kult laienenud (vt Nemvalts 1992, Metslang 1993), mistõt-tu pole välistatud et keele struktuur siin peagi nii palju muutub et tuleviku tähenduses jääb kasutusele peamiselt tüüp <*Puudelt saavad langema lehed*>, ja lauset nagu (40a) enam selles tähenduses ei kasutata; siis kaob igasugune kvantifitseeriv tähendusvarjund.

- (40) a. Puudelt langevad lehed.
b. Puudelt langeb lehti.

Mineviku liitaegade puhul, nagu lauseis (41)–(42), on aja ja tegevuse / protsessi suhted teistsugused (vrd (34)–(35) peatükis 5.2.1).

- (41) a. Puudelt on langenud lehed.
b. Puudelt on langenud lehti.

- (42) a. Puudelt olid langenud lehed.
b. Puudelt oli langenud lehti.

Siin on aspekt primaarselt alati perfektiivne, millega nominatiivsubjektilistes variantides võib kaasneda – aga ei tarvitse kaasneda – kvantifitseeriv ‘kogu tavapäraselt leiduva hulga’ tähendus. Partitiivsubjektilised variandid jäävad kvantifikatsiooni seisukohalt määramatuks, kuni neile konteksti või pragmaatiliste tingimuste abil ei anta ebamäärase (osa)hulga tähendust. Referent jääb aga kvantiteedi poolest identifitseerimata lause (43) mõlemas variandis – vrd (36) peatükis 5.2.1 – nagu ka progressiivset situatsiooni märkivas lauses (44:6), kus nominatiivsubjekt tundub vastuvõetamatu, arvatavasti seetõttu et protsessi progressiivsuse periood on temporaaladverbiaaliga *ööd otsa* määratletud.

- (43) a. Puudelt olid langemas lehed.
b. Puudelt oli langemas lehti.

- (44) (6.) Ka õunu oli kasvanud liiga palju: ööd otsa langes *neid* rohtu, konservi- ja mahlatehased ei suutnud sellist saaki vastu võtta ja suured puuviljahunnikud läksid mädanema. (SCLOMB-B)

6.2.3 Definiitsus ja infostruktuur

Nagu juba eespool nimetasin, pole definiitsus minu meelest ei semantilise ega süntaktilise struktuuri nähtus, vaid keele kasutamisel kommunikatsioonis ilmnev nominaalfraaside referatiivne omadus. Definiitsusest saab seega rääkida põhiliselt ainult konteksti ja tekstistrateegia kirjeldamisel. Definiitsus on üks kohesiooni e nidususe loomiseks vajalikke elemente, seega kommunikatiivsuse teenistuses.

Keelt kommunikatsiooniks kasutades on paratamatu esitada lausestruktuur lineaarselt. Eesti (ja soome) keele fraasijärg (“sõnajärg”) on keeletüpoloogiliselt defineeritud kui SVO. Niisuguses sümbolikasutuses on paraku segiläbi süntaktiliste funktsioonidega iseloomustatavad fraasid (S, O) ning sõnaliigid (V). Kirjelduse süsteemsuse huvides tuleks kasutada fraasijärje subjektfraas + predikaatfraas + objektfraas tähistamiseks sümbolijada SPO. Selline fraasijärg iseloomustab siiski ainult transitiivlauseid. Sageli keskendutakse üksnes subjekti ja predikaadi omavahelisele paiknemisele ning tähistatakse kõik muude funktsioonidega fraasid sümboliga X, nii et näiteks “sõnajärg” SVX – õigupoolest fraasijärg SPX – iseloomustab nn normaallauseid, hõlmates transitiivlauseidki. Sellise tähistusviisi taga kummitab nähtavasti binaarne mõtteviis, mille kohaselt lause jaguneb kaheks “pealiikmeks” ja kõik muu on väheoluline. Kui X hõlmab igasuguse funktsiooniga fraase, kaasa arvatud O (= objektfraas), siis ei saa eksistentsiaallauset kuidagi esindada fraasijärg XPS. Eksistentsiaallausete prototüüpne fraasijärg on (pragmaatilistel põhjustel, vt peatükk 2.2) APS, st. adverbiaalfraas + predikaatfraas + subjektfraas. Seda kinnitavad ka statistilised andmed, mille kohaselt lause algul paikneb eesti keeles rohkem kui 70 % ulatuses adverbiaalfraas ning “inversiooni ei saa seletada emfaasiga... suures osas XV*S- ja XVS-tüüpi lausetes” (Tael 1988:11). Taela andmebaasi moodustas argiproosa; eesti ja soome keele ilukirjandusproosa fraasijärje võrdlev statistika näitab muuhulgas, et kõigist XPS lauseist on eksistentsiaallauseid (“E-subjekti” sisaldavaid lauseid) eesti keeles 36,8 %, soome keeles koguni 46,7 % (Huumo 1993:227). Huumo (1993:228) oletab et eksistentsiaallausete suhteliselt väiksem hulk eesti keeles on tingitud eesti keele fraasijärje (Huumol “sõnajärje”) reeglist, mille kohaselt predikaat asub lauses teisel kohal (Tael 1988). See tundub usutav.

Jagan nende lingvistide arvamust (eesti keeleteaduses Õim 1971, 1973a, 1973b; EKG 1993:191-192), kes peavad lause infostruktuuri põhikomponentideks teemat kui ühenduslüli ole-

masoleva teadmise (teate lähtepunkti) ja uue teabe vahel, ning reemat kui lausega teatavat uut infot ennast. Diskursuse seisukohalt vaadates hõlmab teema enamasti saatjale ja vastuvõtjale ühiselt teadaolevat infot, reemasse aga paigutab saatja selle teabe mida ta oletab vastuvõtjal puuduvat. Taela (1988:12) uurimuses leiab see lausa statistiliselt kinnitust: "Mõlemal juhul on subjekti referent eeskätt uus, kuid XV*S-tüübis palju ülekaalukamalt: siin on otseselt tuntud referenti vaid 8 %, XVS-tüübis aga 23%. Samuti on XV*S-tüübis referent palju harvemini määratud." Tüüp XV*S, milles asterisk märgib predikaatverbi obligatoorset positsiooni, vastabki prototüüpsele eksistentsiaallausele APS.

Teema on väga sobiv termin ja ma ei näe mingit vajadust võtta täpselt sama mõiste jaoks paralleelselt kasutusele veel teist terminit, "pragmaatiline subjekt" (EKG 1993:13-14). Küll aga on vajalikud terminid **topik**, millega on minu meelest otsustarbekas tähistada teema tuumosa; ning **fookus**, kui sellega tähistada reema tuumosa.

Eksistentsiaallause teemasse kuuluvad tavaliselt lokaatorfraas ja predikaatfraas – viimane eriti verbi *olema* korral; reemasse paigutub subjektfraas. Tekstis (45) on selline infostruktuur lausel (1934.). Eelmistes peatükkides käsitletud tingimuste kehtides saab seesuguses lauses kasutada vastavalt kas nominatiivsubjekti ja partitiivsubjekti mõlemat või siis ühte neist. Kui niisugune eksistentsiaallause remaatiline subjektfraas leiab teksti edenedes koreferentselt kasutamist mõne järgneva lause teemas, on üksnes nominatiivne vorm võimalik. Sel juhul pole aga enam tegu eksistentsiaallausega, vaid näiteks transitiivlausega, nagu (1936). Tekstistrateegiliselt samas positsioonis on mõeldav ka predikatiivlause (46).

- (45) Asjad aga arenevad omasoodu. Purjus Mees läheb ise kääre tooma ja jääb kaotsi. Ei ilmu ega ilmu nagu oleks haud ta neelanud. Põnevus aga ei kesta kuigi kaua, kohe selgubki, kus Purjus Mees on. (1934.) Vagunikoridorist kostab *sumbunud mõirgeid ja kõva*

prõmmimist. Purjus Mees on tualetti kinni jäänud ning hüüab nüüd raevukalt appi. // (1936.) *Need mõirged ja see prõmmimine* saadavad nüüd kõike, mis vangunis toimub. (SCLOMB-I)

(46) *Need mõirged ja see prõmmimine* on naljakad.

Lause (45:1934.) on neutraaljärjega eksistentsiaallause. Kui kirjanik soovinuks sedasama situatsiooni dramaatilisemalt esitada, olnuks tal võimalik koostada lause (47), milles subjektfraas on topikaliseeritud, ja mida kõnes täiendaks veel kontrastiivrõhk. Tasub tähele panna et subjektfraasi vorm sellest ei muutu, selline lause on topikaaljärjega, st pragmaatiliselt markeeritud eksistentsiaallause.

(47) *Sumbunud mõirgeid ja kõva prõmmimist* kostab vangunikoridorist.

Tekstilõigus (48) on *Tolmused bussid* spetsiifiliselt definiitne eelneva konteksti tõttu; see subjektfraas ei too diskursusesse uut referenti, lause (1442.) ei ole fraasijärjega APS – järelikult pole see eksistentsiaallause ja siin pole partitiivsubjekt mõeldav, kuigi sedasama situatsiooni saaks küll tekstistrateegiliselt sobivas paigas väljendada eksistentsiaallausega (49), milles mõlemad subjektfraasi variandid oleksid mõeldavad. Lauseis (1443.) ja (1444.a-c) see-eest on fraasijärg APS, subjektfraas identifitseerib uue referendi – need on eksistentsiaallauseid, milles kontekstivabalt oleks nii nominatiiv- kui ka partitiivsubjekt ühtviisi võimalik, kuivõrd subjektsubstantiivid on semantilise tunnusoonega [+loendatav]. Isegi teksti (48) sisu muutmata oleks lauseis (1443.) ja (1444.a-b) võimalik praeguse nominatiivsubjekti asemel pruukida partitiivsubjekti, ja vastupidi, st kirjutaja valik on siin peaaegu täiesti vaba. Siiski on tõenäoline, et kirjutaja sulge on siin juhtinud – võibolla alateadlikult – tekstistrateegiline püüd esitada subjektfraasi referenti lauses (1443.) mittespetsiifilisena, sellele näib osu-

tavat muuhulgas partikkel *ka*; lausete (1444.a-b) subjektfraasi referente on ta aga tunnetanud spetsiifilisena: 'nende elumajade õues olevad lilled' ja 'nende majade-õuede juurde kuuluvad titepüksid'. Lauses (1444.c) pole küll siinses kontekstis kuidagi võimalik partitiivsubjekti kasutada, isegi kui subjektfraasi referenti pidada mittespetsiifiliseks; siin tingib nominatiivse vormi koreferentsus transitiivlause (1444.d) kongrueruva subjektfraasiga, kuigi see on ellipsi tõttu tekstist välja jäänud. Ellips omakorda on muidugi võimalik tänu eelneva eksistentsiaallause subjektfraasile mis toimib katafoorilise sidusliikmena.

Kui aga kirjutaja rakendanuks sellist tekstistrateegiat mille käigus lause (1444.d) oleks sisestatud atributiivselt lause (1444.c) subjektfraasisse, poleks olnud mingeid tekstigrammatilisi takistusi ka partitiivsubjekti kasutamisele, nagu näha lausest (50).

- (48) // (1442.) *Tolmused bussid* seisavad platsil rivis. (1443.) Siinsamas kõrval on ka *elumaju*. (1444.) (a) Õuedes õitsevad *päevalilled ja jorjenid*, (b) pesunööridel kuivavad *titepüksid*, (c) palkonitel istuvad *kassid* ja (d) pesevad silmi. Peremees värvib tara. Vaatepilt on lihtne, vähenõudlik ja idülliline. (SCLOMB-I)
- (49) a. Platsil seisavad rivis tolmu**s**ed bussid.
b. Platsil seisab rivis tolmuseid busse.
- (50) a. Palkonitel istuvad silmi pesevad kassid.
b. Palkonitel istub silmi pesevaid kasse.

Lause (50) a- või b- variandi valikul mängiksid lisaks tekstistrateegiale kaasa omadussõnalise determinaa**tori** pakutavad tähendusvarjundid (vt ptk 4.1.2).

Huumo (1993:226-227) statistiline analüüs näitab et predikaatverbi ees paiknevaist subjektfraasidest on eesti keeles üksnes 2,6 % partitiivis (soome keeles 2,1 %), predikaatverbi

järel paiknevaist eesti keeles 13,8 % (soome keeles 16,9 %). Verbi ees asetsevaist subjektfraasidest on Huumo järgi “eksistentsiaalsubjekte” eesti lauseis üldse ainult 3,1 % (sm 2,4 %). Seega leidub ainult väga harva selliseid eksistentsiaallauseid milles partitiivsubjekt oleks lause teemas. Üks põhjusi on nähtavasti see et lause nagu (51) “on arvatavasti enamikule eestlastest vastuvõetamatu”, nagu märgib Sang (1986:92), kes lisab küll samas: “Olukord muutub, kui laiendada lauset täiendite või määrustega. Lause [(52)] on juba täiesti vastuvõetav. Miks see nii on, seda on korrapealt raske seletada.”

(51) #Lilli on peenral.

(52) Lilli on peenral, vaasis ja kasvuhoones.

Et lause (51) on tõepoolest vastuvõetamatu üksnes pragmaatilist laadi põhjustel, seda näitab juba lause (52) võimalikkus. Millistel kontekstidel ja tekstistrateegilistel tingimustel võib atribuutide lisamine muuta (51) taolise lause kasutuskõlblikuks, nähtub muuhulgas lausest (47). Pragmaatilised põhjused mis juhivad meie taju lausete (51) ja (52) aktsepteeritavuse hindamisel, peituvad minu meelest tõigas, millest oli juttu juba eespool (vt ptk 6.2.2). Nimelt identifitseerib partitiivsubjekt mistahes klassi või hulka selle liikmete kaudu, kvantitatiivselt, ning arvatavasti on psühholoogiliselt palju kergem väita et klassi liikmed paiknevad mitmes erinevas kohas kui ühesainsas. Ühes lokaliteedis paiknevat hulka on hõlpsam identifitseerida omaduste kaudu, klassina, ning seetõttu sobibki selleks otstarbeks kõige paremini nominatiivsubjektiga lokaliseerimislause *Lilled on peenral*, ning puudub vajadus lause nagu (51) järele. See kinnitab veelkord, et kvantiteeti ei implitseeri partitiivsubjekti ja nominatiivsubjekti vastandus iseenesest.

6.3 Eitus, kahtlus

Eelnevas on vaadeldud üksnes jaatavaid väitlauseid, ent üks olulisi pragmaatilisi tähendusi on ka eitus. Olen samal seisukohal kui Sang (1986:147-148), et eitust ei saa pidada modaalsuseks: “Jaatus ja eitus iseloomustavad subjekti ja predikaadi või teema ja reema seost ega avalda kõneleja suhtumist sellesse seosesse.” Täpsustaksin seda väidet niipalju, et teema ja reema seos on siin primaarne, see toimib isegi subjektita lauseis.

Predikaatverbi eitava kõneliigiga väljendatav üldeitus tingib eksistentsiaallauses alati partitiivsubjekti. See on niivõrd ilmne nähtus, et kõik eesti keele subjekti käsitlused on selles suhtes põhimõtteliselt üksmeelel. Samuti pole olnud raskusi märgata et erinevalt jaatuslausel ei tarvitse subjektfraasi referent olla “jaotatav”, nagu lauses (53), või “kvantitatiivselt piiritlemata”, nagu lauses (54), võtmaks partitiivi kuju.

(53) Niisugust *meest* pole meil veel olnud.. (EPL 1974:71)

(54) Tal pole ei *õde* ega *venda*. (EKG 1993:45)

Sellise lauspartitiivsuse põhjusi on siiski käsitletud erinevalt ja sellest on tehtud mitmesuguseid järeldusi. Neis käsitlustes kus jaatava eksistentsiaallause subjektfraasi käändevaheldust on peetud peamiselt osa ja terviku vahekorra väljenduseks, on ka eituslause allutatud kõikvõimsale kvantifikatsioonile: “Jaotatav osaalus sisult eitavas või kahtlevas eksistentsiaallausel ei väljenda mitte osa, nagu võiks teoreetiliselt oletada, vaid tervikut, kõiki osi. [--] Nagu ... ilmneb, väljendab osaalus sisult eitavas lauses subjektsõna nimetavaga tähistatud terviku puudumist.” (EPL 1974:71) Teistes käsitlustes kesken-dutakse situatsiooni komponendile: “... alus alati partitiivis siis, kui eksistentsiaallausel eitatakse subjektieseme olemasolu või kaheldakse selles.” (EKG 1993:45) Tõlgendus et eitus väljendab subjektfraasi referendi puudumist võib küll saada toitu

topikaliseeritud subjektfraasiga eksistentsiaallauseist nagu (53), kuid pototüüpseis, neutraalseis eksistentsiaallauseis nagu (55) – (58) on minu meelest asi veidi teisiti.

- (55) a. Linnas ei ole kaost.
- b. Toas pole hubasust

(56) Kaevanduskäigus ei ole talastikku.

- (57) a. Kannus ei ole piima.
- b. Pajas pole kulda.

(58) Eesriide taga pole inimesi.

Eitava eksistentsiaallausega ei teata saatja mitte subjektiese-me puudumist, vaid väidab kogu lausega tähistatava situatsiooni paikapidamatust. Just seetõttu on lisaks lauseile (57)–(58) võimalik ja vajalik partitiivsubjekt isegi lauseis (55) kus subjektsubstantiiv on [+totaalne] ja lauseis (56) milles subjektsubstantiiv on [+kogum], erinevalt vastavaist jaatuslauseist. Ja just sellest tuleneb minu arvates jaatus- ning eituslauseste erinevus tekstistrateegia vaatevinklist, mida on täheldanud ka Sang (1986:148): “Eituse retrospektiivsest seosest jaatusega tuleneb eitavate lauseste suurem kontekstisidusus, nende suurem presuposiitsionaalsus. [–] Enamasti ei sobi eitav lause neutraalse teksti avakäiguks, sest ta apelleerib mingile oletatavale arvamusele või eelnenud ütlusele.”

Siiski, kui eksistentsi eitus peitub juba predikaatverbi semantikas, ei suuda eitav vorm nominatiivsubjekti partitiivseks muuta, nagu lauseis (59).

- (59) a. Tema luulel puudus adressaat.
- b. Tema luulel ei puudunud adressaat / *adressaati.

Sang (1986:94) on osutanud veel ühele olulisele distinktsioonile: “Eksistentsiaalne eitus on laiem kui mitteeksistent-

siaalne ja seepärast sobivad mõlemad kummutama mitteeksistentsiaalsed laused.” Ta toob näiteks laused (60) – (63) ning tõdeb õigesti et mitteeksistentsiaallausele (60) võib vastuväiteks esitada niihästi (62) kui ka (63), ent eksistentsiaallausele (61) saab vastu vaielda üksnes eitava eksistentsiaallausega (63), mitteeksistentsiaalne eituse lause (62) selleks ei sobi.

- (60) Leib on kapis.
- (61) Kapis on leiba.
- (62) Leib ei ole kapis.
- (63) Kapis ei ole leiba.

Miks on see nii? Sanga (1986:94) arvates sellepärast et kõnelejal on “vaba voli eitada nii subjektiga tähistatud eseme (või aine) paiknemist nimetatud kohas kui ka selle eseme (või aine) eksisteerimist üldse” Lause (62) eitab tõepoolest leiva paiknemist nimetatud kohas, kuid lauset (63) ei saa minu meelest kuidagi öelda eitavat “selle eseme (või aine) eksisteerimist üldse” See tähendaks ju et subjektfraasi referenti ei leidu mitte kuskil. Seesugust olukorda saab aga väljendada üksnes lausega (64).

- (64) Leiba ei ole olemas.

Mida sel juhul õieti tähendab, et eksistentsiaalne eitus on laiem kui mitteeksistentsiaalne? Võiks peaaegu uskuda Sanga (1986:95-96) seletust, mille kohaselt “kummalgi juhul on eituse mõjusfäär erineva ulatusega. Mitteeksistentsiaalse eituse korral jääb osa lause sisust eituse alt välja.” Selline eituse fookuseeritus annab Sanga järgi neist lauseist positiivseid implikatsioone, mis osutab et seesuguseis lauseis sisaldub eksistentsieele. Sang kasutab siin kahjuks eelmistest leksiikaalselt erinevaid näitelauseid; parema võrreldavuse huvides olen teisendanud need samu referente sisaldavaiks kui laused (60) – (63) ning ühendanud lause ja selle presupositsiooni noo-

lega mis tähistab implitseerimist; samuti olen sõnastanud eksplitsiitselt implikatsioonid (65b) ja (69).

- (62) Leib ei ole kapis. ⇒ (65a) 'leib on kuskil mujal'
(66) Kapis ei ole leib. ⇒ (67) 'kapis on midagi muud'
(68) Leiba ei ole kapis. ⇒ (65b) 'on mingi leib (kuskil mujal)'
(63) Kapis ei ole leiba. ⇒ (69) 'on üks kapp'

Laused (62) ja (68) rajanevad niisiis enamvähem ühesugusele presupositsioonile (65), lausest (66) kumab läbi eele (67) ja lausest (63) eele (69). Lause (63) ei sisalda vähimatki viidet sellele, kas kapis üldse on midagi, ega ütle midagi leiva olemasolu kohta. Laused (63) ja (68) erinevad temaatiliselt struktuurilt ja seega ühtlasi eituse mõjusfäärilt. Lauses (68) eitatakse lokaliteeti – eituse mõjusfääris on adverbiaalfraas. Siia maani olen ma Sangaga nõus.

Edasi aga ütleb Sang (1986:96) et lauseis nagu (63) "eitatakse otseselt lause subjekti", mis olevatki siin eituse mõjualas. Minu arvates peab see paika ainult pooleldi: subjektfraasi võib lauses (63) pidada eituse mõjusfääris olevaks üksnes formaallineaarsest (süntagmaatilisest) vaatevinklist, kuivõrd subjektfraas paikneb eitava predikaatverbi järel. Lause mille puhul eitus on kommunikatsiooni seisukohast, st semantilis-pragmaatilisel suunatud otse subjektfraasile, on hoopis (66) – nagu pealegi tõendab implikatsioon (67). Lause (63) on ju eksistentsiaallause (61) üldeitav vaste – ka Sanga järgi – aga sellest peaks minu meelest implikatsiooni (69) toel järelduma nimelt see, et semantilis-pragmaatilisel ei eitata siin üksnes üht komponenti, vaid kogu situatsiooni paikapidavust. Niisugust järeldust kinnitab samuti seik et prototüüpsed eksistentsiaallused nagu (61) on tekstistrateegiliselt esitluslused, mis oma puhtaimal kujul ei esitle ainuüksi subjektfraasi referenti, vaid tegelikult kogu situatsiooni. See ongi peamine põhjus, miks eksistentsiaallused sobivad ülihästi teksti alustamiseks. Et siin on tegu just kogu situatsiooni eitamisega nähtub sel-

lestki et olevikuline üldeitav eksistentsiaallause nagu (70b) või (71b) lõpetab lausega (70a) või (71a) kirjeldatava situatsiooni kehtivuse, mida seejärel peab kirjeldama minevikulise lausega (70c) või (71c). Vrd ka pkt 5.2.2.

- (70) a. Laual seisab lilli ja jooke.
- b. Laual ei seisa lilli ja jooke.
- c. Laual seisis lilli ja jooke.

- (71) a. Vannis on vett.
- b. Vannis ei ole vett.
- c. Vannis oli vett.

Võibolla on selle järelduseni jõudmist takistanud eituse vaatlemine rangelt loogilise operaatorina või formaatorina (vt ka Vähämäki 1984:65).

Sel kombel eitavaid ja jaatavaid eksistentsiaallauseid võrreldes pean järeldama et saatja, tahtes esitleda mingit uut situatsiooni võimalikult ilma lisaimplikatsioonideta – või tunnetades alateadlikult sellist vajadust – eelistab partitiivsubjekti, isegi kui nominatiivsubjekt muude tingimuste poolest oleks võimalik, nagu nt (70) ja (71) jaatuslauseis. Partitiivsubjekt annab kindlamini mittespetsiifilise tõlgenduse, nominatiivsubjekt võib olenevalt kontekstist ja diskursusest tekitada rohkem igasuguseid konnotatsioone.

Ainult situatsiooni eitamise, st kogu lauset hõlmava eituse korral ongi mõttekas rääkida üldeitavast eksistentsiaallausest. Seevastu pole minu meelest õigustatud pidada üldeitavaiks niisuguseid eksistentsiaallauseid, milles “partitiivsubjekti nõue langeb ära *mitte ... vaid* vastandava koordineerimise korral” (EKG 1993:158), nagu (72a). Need on õieti sarnased lausetega (66), milles on eksplitseeritud implikatsioon (67). Eriti ilmne peaks see olema võrdluses lausetega nagu (72b).

- (72) a. Peetril *ei ole mitte suvila, vaid mõis*. (EKG 1993:158)
- b. Peetril *on mõis, mitte suvila*. (EKG 1993:159)

Laused nagu (62), (66) (68) ja (72), milles eitatakse ainult ühte situatsiooni komponenti, saavad eeltoodud analüüsi põhjal olla üksnes erieituslaused. Samal põhjusel ei saa ma uskuda väiteid nagu “Erieitus aga, ehkki põhiliselt fraasitasandi eitus, muudab lause, kus ta esineb, automaatselt üldeitavaks. [–] Erieitust sisaldavas üldeitavas lauses maksavad tavalised üldeituse vormipiirangud (partitiivne subjekt, [...])” (EKG 1993:162). Siin käsitletud laused tõestavad igatahes vastupidist. Samuti ei näi klappivat (66) ja (72) taoliste lause-tele viitav väide “Subjektieseme olemasolu ei eitata ka identifitseerivas eksistentsiaallauses, mistõttu sealgi pole osalus vajalik.” (EKG 1993:45) Neis ju nimelt eitatakse ühe referendi olemasolu ja jaatatakse teise leidumist antud lokaliteedis.

Determinaatoreid käsitledes (vt ptk 4.2.1.2) oli muuhulgas juttu sellest et indefinaatori *mingi(sugune)* abil võib eksistentsiaallause äärmisel juhul saada isegi üldeitava sisu. Tõlgendusvõimalused selguvad muidugi kontekstist ja diskursusest, kuid mingit automaatikat selles pole. Kontekstist ja diskursusest sõltub seegi, kas *üks* on spetsifikaator (73b, ‘teatavaid mehi’) või koguni arvkvantor (73c), kui seda tõlgendada samamoodi nagu lauset (74). Eriti selgelt ilmneb determinaatori *üks* olemus arvkvantorina (vt ptk 4.3.1) lauses nagu (75) mis on nimelt erieitav ja ses mõttes sarnane lause-tega nagu (72a). Lausest (72a) erineb lause (75) selle poolest et esimeses rakendub eitus kogu subjektfraasile, teises on aga fokuseeritud determinaatorile.

- (73) a. Majas pole mingit (mingisugust) ~ *üht meest.
 b. Majas pole mingeid (mingisuguseid) ~ ?ühtesid mehi.
 c. Majas pole ühtegi meest.

(74) Ükski mees pole majas.

(75) Majas pole üks mees, vaid mitu.

Näiteist (62) – (69) ilmneb seegi, et nominatiivsubjektiga lauseis on vastandusimplikatsioon alati võimalik, partitiivsubjekti puhul aga tihtipeale mitte. Sang (1986:101) väidab koguni et partitiivsubjektiga laused on vastandamisel täiesti vastuvõetamatud, nagu (76) ja (77).

(76) #Toas ei olnud inimesi, vaid loomi.

(77) #Inimesi ei olnud toas, vaid õues.

Niisuguste eksistentsiaallausete aktsepteeritavus näib siiski sõltuvat kontekstist ja situatsioonist. Kui näiteks tuua sisse ajafaktor, siis on täiesti mõeldavad ka laused nagu (78) ja (79) või (80:3331). Vrd ptk 6.1.2.

(78) Toas ei olnud enam inimesi, vaid ainult loomi.

(79) Inimesi ei olnud enam toas, vaid ainult õues.

(80) // Nad sammusid edasi. Rasmus läks ja kõik haljendavad metsatukad ning aasad, kõik helkivad veed, mida ta nägi, olid tema omad. Samuti oli lugu ka majadega. // Peagi jätsid nad asustatud maakohad selja taha. (3331.) Enam polnud tee ääres *popsitare-sid*, vaid ainult *mets*. (SCLOMB-R)

Adverbiaalfraase vastandavas lauses (77) piisab minu meelest üksnes rõhupartikli või fraasimodaali lisamisest et lause oleks täiesti vastuvõetav nt kujul (81). Partitiivseid subjektifraase saab vastandada ka juhul, kui tuua mängu determinaatoreid, nagu lauses (82).

(81) Inimesi ei olnudki toas, vaid (üksnes) õues.

(82) Toas ei olnud tuttavaid inimesi, vaid seninägematuid loomi.

See kinnitab minu arust veel kord et eksistentsiaallause subjektifraasis kasutatakse partitiivi nimelt mittespetsiifilisuse

väljendamiseks. Pelk substantiivne fraasituum on ju kõige mittespetsiifilisem ja spetsifitseerimata referente on tõepoolest raske vastandada või võrrelda. Niipea kui subjektfraasi referent muudetakse spetsiifiliseks kas determinatori abil – nagu lauses (82) – või kasvõi kaudselt, kirjeldatava situatsiooni ajalis-ruumilistele suhetele viidates – nagu lauses (78) – siis õnnestub vastandusseoste väljendamine suurepäraselt.

Eituslausetega sarnaselt käituvad subjektfraasid kahtlust väljendavais lauseis nagu (83:342.).

- (83) (342.) Lion tunneb seda randa hästi, sest ta on siin käinud ootamas ja vaatamas, kas talle ei ilmu *mõnda märki*. (SCLOMB-I)

Aga isegi kahtleva sisuga lauseis võib näiteks spetsifikaator partitiivsuse üldreegli tühistada, nagu lauses (84:1745).

- (84) “Rabakanadega tuleb mul aga tegemist. Need on sookailurägastikkudes peidus.” Ojasto soovis, et emaseid ja isaseid tuleks lasta võrdselt. Konsta küsis, kuidas neid praegusel aastaajal teineteisest eraldada. (1745.) Kas isastel peaksid vahest veel *oma tundemärgid* olema? Ojastogi tunnistas vahetegemise raskeks. (SCLOMB-H)

Kokkuvõtlikke arutlusi

Eesti keele alusfraasi vorm oleneb niisiis väga mitmesugustest teguritest. Transitiiivlauses saab küll esineda ainult nimetavalus, ent muudes lausetüüpides – eriti eksistentsiaal-lauses – oleneb see, missuguseid käändevahelduse võimaldavaid tähendusi igal konkreetsel juhul väljendatakse, lõppude lõpuks sõnumi saatja kavatsusist ja suhtlejate diskursusemaailmast. Kontekstivabuse lauseis ilmnevaid, prototüüpseid semantilisest ja süntaktilistest teguritest johtuvaid vorme võivad muuta pragmaatilised mõjurid. Nii on juba teate saatja otsus kasutada näiteks KOGEJA väljendamiseks objektfraasi asemel nimelt subjektfraasi – koos selleks sobiva verbiga – suuresti pragmaatiliselt tingitud.

Seega kinnitab käesolev uurimuski arusaama, et alati pole võimalik leida keelenähtuste selgituseks ühte ainuõiget lahendust. Eesti eksistentsiaallause subjektfraasi käändevaheldus on paljudel juhtudel valik vabade alternatiivide vahel: nominatiivne ja partitiivne subjektfraas on siis paralleelvormid just niisamuti nagu näiteks morfoloogias on *te*-mitmus ja *i*-mitmus.

Eesti eksistentsiaallause määratlemisel satuti varem tihti peale surnud ringi: eksistentsiaallauset defineeriti kui osaalusega lauset ja osaalust kui subjekti mis saab esineda üksnes eksistentsiaallauses. Selline olukord tekkis ilmselt kahe kihi, semantika- ja süntaksikihi nähtuste läbisegi käsitlemise tõttu. Määratledes aga eksistentsiaallauset kui semantilis-pragmaatilist lausetüüpi, on täiesti võimalik käsitleda partitiivsubjekti kui sellele lausetüübile iseloomulikku süntaktilist nähtust. Prototüüpsed eksistentsiaallaused on tekstistrateegiliselt esitluslaused mis oma puhtaimal kujul ei esitle ainuüksi subjektfraasi referenti, vaid tegelikult kogu situatsiooni. See ongi peamine põhjus, miks eksistentsiaallaused sobivad ülihästi teksti alustamiseks. Võib ka öelda et eksistentsiaallause peamisi funktsioone on nimelt olemasolueelde sõnastamine.

Saatja, tahtes esitleda mingit uut situatsiooni võimalikult ilma lisaimplikatsioonideta – või tunnetades alateadlikult sellist vajadust – eelistab jaatuslauseis partitiivsubjekti, isegi kui nominatiivsubjekt muude tingimuste poolest oleks võimalik. Partitiivsubjekt annab kindlamini mitespetsiifilise tõlgenduse, nominatiivsubjekt võib olenevalt kontekstist või diskursusest tekitada rohkem igasuguseid konnotatsioone.

Kahekäändelises subjektfraasis saab küll nominatiivi ja partitiivi opositsiooni rakendada kvantifikatsioonisuhete väljendamiseks – ent mitte alati, vaid põhiliselt siis kui fraasis leidub mõni adjektiivne determinaatore. Nominatiivsubjekt osutab et eksistentsiaallause pragmaatilis-semantiline fookus on determinaatore, partitiivi korral on fookuses substantiivne fraasituum. Seega on eesti eksistentsiaallause subjektfraasi markeerimata vorm partitiiv, markeeritud vorm nominatiiv, kuid kontrast ei avaldu pelga fraasituuma puhul, vaid alles determinaatore olemasolu korral. See kontrast võib veelgi tugevneda sobivas kontekstis (vt ptk 6). Teisalt on subjektfraasi käändevormi abil kvantifikatsiooni võimalik kajastada aspektiopositsiooniga eksistentsiaallauseis (vt ptk 5.2). Käesolevast uurimusest nähtub muuhulgas et osa ja terviku opositsioonist saab rääkida üksnes vähestel subjektfraasi käändevaheldusjuhtudel, ning et seal kus ongi tegemist totaalsuse – mittetotaalsuse vastandusega, on see kahte laadi: kas kvalitatiivne või kvantitatiivne. Esimene ilmneb mõningate abstraktsete nimisõnade puhul, olles seotud neile seesmiselt omaste tähendusjoontega, nagu kirjeldatud peatükis 2.3; teine on väljendatav kvantorite abil, nagu nähtub peatükist 4.3.

Kui ohtlik on lasta ebatäpseil termineil juhtida lingvistilisi mõttekäike, ilmneb reljeefselt terminite *osa-* ja *täisalus* (*partiaal-* ja *totaalsubjekt*) mõjust eesti ja kogu läänemere-soome keeleteaduses. Nende terminite ebaadekvaatsusele on aga juba palju varem hoiatavalt tähelepanu juhtinud Rajandi (1977:79, 81-82): "[...] osastav kui süsteemi element tähendab omakorda jälle kas alust või sihitist, mis on siis samuti süsteemi elemendid. 'Osaalus' ja 'osasihitis' aga nähtavasti ei ole süs-

teemi elemendid, vaid sõnastuslikud variandid, mis tähendavad sedasama mis 'osastavas vormistuv alus' ja 'osastavas vormistuv sihitis' Süsteemis on kaks elementi, alus ja osastav, termin 'osaalus' ei lisa elemente juurde. Täissihitis seevastu on süsteemi omaette element. [...] Lingvistidel on kiusatus selliseid tühikuid täita ja süsteemi sümmeetriat suurendada, olematu elemente välja mõeldes üksteisele allutatud tasandeid konfiguratsioonilt sarnasemaks muuta. Niisuguste ilustustena [...] on käibel 'täisalus' 'osaalus' ja 'osasihitis', mis püüavad täita tühikut tegelikult olemasoleva täissihitise kõrval." Tõenäoliselt poleks poleemika osa ja terviku vahekordade üle aastakümneid nii väga vohanud, kui kasutanuksime jätkuvalt Ahrensi (1853) termineid *definitiiv* (= nominatiiv) ja *indefinitiiv* (= partitiiv).

Kvantifikatsiooni väljendamise põhivahendid on ikkagi leksikaalsed, nimelt kvantorid. Kvantoritena on mõttekas käsitleda üksnes niisuguseid sõnu mis determineerivad mingit üksikreferenti või (osa)hulka kvantitatiivselt. Semantiliselt olen jaotanud need neljaks suhteliselt selgepiiriliseks rühmaks – arv-, määra-, osalisus- ja totaalsuskvantorid – kuid pragmaatilise või süntaktilise käitumise järgi rühmitamisel ei lange need piirid sugugi ühte. Süntaktilistelt omadustelt on muist kvantoreid regeerivad, muist kongruueeruvad, üks (*hogu*) hoopis mitteflekteeruv, partiklitaoline. Kvantorite mõju subjektsubstantiivi vormile ning subjektfraasi paiknemisele lauses on sellest tulenevalt vägagi erinev. Loomulikus keeles on küll tavaline et erinevate tasandite vahel ei ole üks-ühest vastavust ja et piirid erinevate kategooriate vahel pole teravad, ent kvantorite puhul näivad need olevat eriliselt ähmased.

Sõna *osa* on viimase paarikümne aasta jooksul teinud läbi huvitava arengu. Ühemõttelise osalisuskvantori kõrvale on tekkinud ja üha enam kasutust leidnud mitmuslik määrakvantor *osad*. Seesugune areng on toimunud ilmselt mitmuslike kongruueeruvate määrakvantorite *paljud*, *mitmed*, *mõned* analoogial. Adjektiiv kongruueerub teatavasti substantiivse fraasituumaga täielikult nii arvus kui käändes,

määrakvantor *palju* ühildub regulaarselt üksnes mitmuses – ent see ei tähenda et *palju* ainsuse paradigmat tuleks pidada määrsõnaks ja mitmuse paradigmat omadussõnaks. Adjektiivsusega on sel seost ainult sedavõrd, et niihästi adjektiivid, indefinaatorid kui ka kvantorid kuuluvad determinaatorite hulka (vt ptk 4).

Sõnasemantika käsitlemisel on käesolevas töös kasutusele võetud semantiline tunnusjoon [\pm üksik] mis võimaldab selgelt eristada morfosüntaktilist mitmust ja semantilist paljust 'mitu'. See näib olevat üks olulisi nimisõnade tunnusjooni [\pm loendatav] ja [\pm konkreetne] kõrval.

Verbi osa eesti keele struktuuris saab selgemaks, kui kirjelduses järjekindlalt eristada erinevaid tasandeid ja kategooriaid, olgugi need omavahel tihedalt läbi põimunud. Sõnasemantilisel on olulised verbi tunnusjooned nagu [\pm dünaamiline] ja [\pm duratiivne]. Seda kuidas situatsioonid on struktureeritud ajas, saab kirjeldada progressiivsuse, semelfaktiivsuse jms mõistete abil. Siin pole küll tegu verbi sisemiste semantiliste omadustega, ent neid nähtusi pole otstarbekas nimetada ka tegevuslaadiks, kuivõrd lisaks tegevusele ilmnevad need protsessides ja seisundeiski. Seetõttu olen võtnud kasutusele termini *situatsiooni kulg* – seesugune ajaline struktureeritus avaldub lausetasandil morfosüntaktiliste vahendite kaudu predikaatverbifraasis (vt ptk 5.1.2).

Kui verbi semantilised tunnusjooned on sõnatasandi ja situatsiooni kulg lausetasandi nähtus, siis aspekti näib olevat põhjendatud vaadelda eelkõige tekstitasandi nähtusena (vt ptk 6) milles väljendub vaatluspunkti ja situatsiooni suhe (vt 5.2.) – kuigi see võib ilmned a lausetasandilgi. Kõik kolm on omavahel tihedas koostoimes, mis teebki nende kirjeldamise äärmiselt komplitseerituks. Partitiivsubjektiga väljendatava piiritlemata aspekti ja nominatiivsubjektiga väljendatava piiritletud aspekti opositsioon saab ilmned ainult koostöös verbi duratiivsusega ja situatsiooni mittekontinuatiiivsusega. Seejuures eristuvad need aspektipoolused kõige puhtamal kujul siis kui öeldisverb on lihtminevikus.

Resultatiivsus ei ole aspektinähtus, samuti pole ei resultatiivsus ega terminatiivsus “tegevuslaadid”, vaid osutavad situatsiooni kulu ülemineku- või lõppfaasi. Seega on resultatiivsus ja terminatiivsus faasilisuse kategooria ilmingud, nagu progressiivsuski. Resultatiivne on alati ühtlasi terminatiivne, kuid vastupidine ei kehti. Terminatiivne tegevus või protsess on küll resultatiivne, aga terminatiivne seisund on irresultatiivne.

Definiitsust ja sellega seostuvaid mõisteid kasutatakse lingvistikas vägagi erineval viisil. Käesoleva uurimuse põhjal näib olevat otstarbekas lähtuda tõigast et fraasidel kui süntaksikihi üksustel on seosed ühelt poolt semantikakihiga, teiselt poolt kommunikatiivsuse ja pragmaatikaga. Sellest lähtudes on identifitseeritavus lausega tähistatavast situatsioonist või diskursusest tulenev, semantiline fraasi omadus – seega referentsiaalne, referents võib olla kas spetsiifiline või mittespetsiifiline; definiitsus on kontekstist tulenev, kommunikatiivne fraasi omadus – seega kohesiivne, nt anafooriline. Teemal ja reemal kui teatestruktuuri komponentidel pole süntaksiga muud ühist kui lineaarsus. Keeleüksuse kommunikatiivne definiitsus rajaneb paljuski referentsiaalsel identifitseeritavusel. Et prototüüpne, lause teemas paiknev, identifitseeritud subjektfraas on nimetavaline, siis on ootuspärane et eksistentsiaallause subjektfraasiski, vaatamata selle remaatilisusele, toob identiteedi määratlemine kaasa nominatiivse vormi valiku. Partitiivsubjekt annab kindlamini mittespetsiifilise tõlgenduse, nominatiivsubjekt võib olenevalt kontekstist ja diskursusest tekitada rohkem igasuguseid konnotatsioone.

Kõige selgem identifitseerimise vahend on jällegi leksikaalne: identifikaatorid (vt ptk 4.2). Mittespetsiifilist referentsi osutavad indefinaatorid *keegi*, *mingi(sugune)*, *mõni* jt. Indefinaatoreid sisaldava subjektfraasi käändevormi valik on täiesti vaba, kuivõrd nii partitiivi kui ka nominatiivi korral hoolitseb identifitseerimise eest indefinaatorlekseem. Veelgi enam, indefinaatori lisandudes võib kasutada nominatiivis isegi substantiivi mille semantilised omadused muidu salliksid üksnes

partitiivi (vt 4.2.1). Seega indefiniitsus on ühtlasi identsuse puudumine, identifitseerimatus.

Spetsiifilise referentsi väljendamiseks on eesti keeles olemas spetsifikaatorid, lekseemid mis määratlevad mingi klassi spetsiifilise liikme või osahulga ja mille mõju subjektfraasis on selgelt nominatiivistav (vt ptk 4.2.2 ja 6.2.1).

On eksistentsiaallauseid milles kajastub lokaatorfraasi ja subjektfraasi referendi vaheline lahutamatu omanduse suhe. Käesolevast tööst nähtub et sellele sarnaneb tavapärase sisalduvuse suhe, mis pole niisama tihe ega loomult alaline, ent mis samuti mõjutab subjektfraasi käändevormi valikut. Lahutamatu omanduse suhe teeb pragmaatiliselt mõttetuks partitiivsubjektiga laused, tavapärase sisalduvuse suhe võimaldab anda partitiivsubjektile osalisuse tähenduse.

Tuleb hoolega kaaluda, milliseid lausetüüpe on eesti keeles mõttekas eristada. Võibolla tuleks lauseist nagu *Gaasilõhn on keldris*, *Leib on kapis* (vt ptk 2.2 ja 6.3) kõnelda kui lokaliseerimislauseist. Transitiiiv-, predikatiiv- ja lokaliseerimislauses on prototüüpne subjektfraas lause teemas ja markeerimata kujul nominatiivses vormis, eksistentsiaallause prototüüpne subjektfraas seevastu on lause reemas ja markeerimata kujul kas partitiivis või – olenevalt semantilisest tingimustest – mõnikord nominatiivis.

Eksistentsiaallause ja predikatiivlause vahel valitseb tihti parafrasivahekord. Kui kommunikatiivseil eesmärkidel – näiteks determinaatorit fokuseerides – tarvitatakse predikatiivlauset, kandub sellessegi üle vastavas eksistentsiaallauses leiduv subjektfraasi vorm, sealhulgas partitiiv, vrd: *Maailmas on igasuguseid inimesi. On olemas igasuguseid inimesi ja Inimesi on igasuguseid*. Nii õnnestub subjektfraasi referenti rõhutatult määratleda teatud omadustega liigina või osahulgana (vt ptk 4.1.1). Liigi määratlemine on fookuses ka lauseis nagu *Elavhõbe on üks mürgisemaid aineid. Peeter on meie kooli poisse*, kus hoolimata alusfraasi nominatiivist vormistatakse predikatiivfraas(i tuum) separatiivse osastava kujul. Eesti keeles saab siin predikatiivi funktsioonis olla üks-

nes NF, erinevalt soome keelest kus sel viisil kasutatakse ka OFi.

Mitte-eksistentsiaallauseis esineb osastavalust vähem. See on siis kas tingitud kvantori rektsiooniomadustest, nagu nt transitiivlauseis *Kolm meest ehitas(id) maja*, või mõne üksiku verbi semantikast (*jaguma, jätkuma, piisama*, vt ptk 5.1.). Mõningais mitte-eksistentsiaalseis protsessi- või seisundilauseis on võimalik isegi kahekäändeline mitmuslik subjekt – vt näited (23) ptk 5.1. Kahe käändevormi erinevus peitub nähtavasti neis lauseis just niisamuti nagu peatükis 6.2.2 käsitletud näidete puhul tekstistrateegiliselt üsna väheolulises valikus: nominatiivil on tendents identifitseerida klassi, partitiivil klassi liikmeid.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936: Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu.
- Ahrens, Eduard 1853: Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre. Reval.
- Airila, Martti 1924: Kielellisten ilmiöiden perustelemisesta. SUST 52.
- Arutjunova, N.D. 1976: Predlozhenije i ego smysl. Logiko-semanticheskije problemy. Moskva.
- Bavin, Edith Laura 1980: On the Grammatical Notion, Subject. Ph.D. Dissertation at State University of New York at Buffalo. Abstract. In: DAI-A 41/08, p.3556, Feb 1981.
- Bogdanov, V 1977: Semantiko-sintaksitsheskaja organizatsija predlozhenija. Leningrad.
- Bybee, Joan L. & Dahl, Östen 1989: The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. Studies in Language, Vol. 13, no.1, pp. 51-103.
- Comrie, Bernard 1976: Aspect. Cambridge.
- Dahl, Östen 1989: Synchronic and Diachronic Generalizations about Tense-Aspect Systems. In: Proceedings of the Second Scandinavian Symposium on Aspectology. Ed. L-G Larsson. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 19.
- Dik, Simon C. 1987: Copula Auxiliarization: How and Why? In: Historical Development of Auxiliaries. (Trends in Linguistics 35.) Mouton de Gruyter, Berlin / New York / Amsterdam, pp. 53-84.
- Dixon, R.M.W 1989: Subject and Object in Universal Grammar. In: Essays on Grammatical Theory and Universal Grammar, ed. by Doug Arnold et al., Oxford: Clarendon Press.
- Dressler, Wolfgang 1968: Studien zur verbalen Pluralität. Wien.
- EKG I 1995 = Mati Ereht et al., Eesti keele grammatika I. Morfologia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.

- EKG II 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- ELP 1974 = K.Mihkla, L.Rannut, E.Riikoja, A.Admann, Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Mati 1978: Märkmeid partsiaalsubjekti kohta eesti keeles. In: Eesti keele grammatika küsimusi. Keel ja struktuur 10. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, pp. 3-9.
- Erelt, Mati 1979: Eesti lihtlause probleeme. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat
- Erelt, Mati 1986: Eesti lauseõpetuse põhimõtteid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Tallinn
- Erelt & Vare 1992: Eesti keele õpik XI kl. Tallinn: Koolibri.
- Firbas, Jan 1971: On the Concept of Communicative Dynamism in the Theory of Functional Sentence Perspective. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. A 19, pp. 135-144.
- Firbas, Jan 1992: Functional Sentence Perspective in written and spoken communication. Studies in English Language. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hakanen, Aimo 1972: Normaallilause ja eksistentsiaalilause. Sananjalka 14, pp. 36-76.
- Hakanen, Aimo 1973: Kontrastiivista lauseanalyyisia. Eksistentsiaalilauseet. Turun Yliopiston Suomen Kielen Laitoksen Julkaisuja 1. Turku.
- Hakanen, Aimo 1981: Symposium on existential clauses. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.-27.VIII.1980. Pars V. Acta Congressus et symposia. Turku, pp. 49-57.
- Hakulinen, Auli 1982: Subjektikategoria vai nominalijäsenten subjektimaisuus. In: Lauseenjäsennyksen perusteet.

- Publications of the Linguistic Association of Finland.
Turku, pp. 17-33.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350, Jyväskylä.
- Heinämäki, Orvokki 1984: Aspect in Finnish. In: Casper de Groot and Hannu Tommola (eds.), *Aspect Bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*. Dordrecht-Holland: Foris, pp. 153-177.
- Hermann, Karl August 1896: *Eesti keele Lause-õpetus*. Jurjev.
- Hopper, Paul J. & Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56, pp. 251-299.
- Hudson, Richard 1995: Does English really have case? *Journal of Linguistics* 31, pp. 375-392.
- Huumo, Tuomas 1993: Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestusvertailua. Unpublished pro-gradu paper. Turku
- Ikola, Osmo 1964: Lauseopin kysymyksiä. *Tietolipas* 26. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ingo, Rune 1978: Suomen kielen pluraatiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi.
- Itkonen, Terho 1974: Ergatiivisuutta suomessa I. – *Virittäjä* 78, s. 379-398.
- Itkonen, Terho 1976: Erään sijamuodon ongelmia. *Suomalainen Tiedeakatemia: esitelmät ja pöytäkirjat* 1974, s. 173-217
- Jackendoff, Ray 1990: *Semantic Structures*. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.
- Järventausta, Marja 1991: *Das Subjekt im Deutschen und im Finnischen. Seine Formen und semantischen Rollen*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang.
- Josephson, F. 1972: The function of the sentence particles in old and middle Hittite. Uppsala.

- Kangasmaa-Minn 1978: Verbien sisäisestä aspektista. Sananjalka 20, pp. 17-28.
- Kangasmaa-Minn 1993: Aspektista ja sen sukulaisilmiöistä suomalais-ugrilaisissa kielissä. In: *Studia Comparativa Linguarum Orbis Maris Baltici* 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Turku.
- Karlsson, Fred 1982: Kieliteorian relevanssi suomen kielen opetukselle. – F.Karlsson (toim.), *Suomi vieraana kielenä*. WSOY, Helsinki, s. 89-114.
- Karlsson, Göran 1979: Totaalisuus ja partiaalisuus suomen lauseopin käsitteinä ja termeinä. SAN 45-59.
- Karttunen, Lauri 1975: On the Syntax of the Word *paljon* in Finnish. *Congressus Tertius Internationalis Fennougristarum. Pars I. Acta Linguistica*. Tallinn: Valgus, pp.227-235.
- Kasik, Reet 1975: Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. In: *Keele modelleerimise probleeme* 5. Tartu, pp. 15-162.
- Katz, J.J. & Postal, P.M. 1964, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. (Research Monographs, 26.) Cambridge, Mass.: M.I.T. Press
- Kettunen, Lauri 1924: Lauseliikmed eesti keeles. Tartu.
- Kimball, John 1973: The Grammar of Existence. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society*. Chicago, pp. 263-269.
- Kont, Karl 1963: Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX*. Tallinn.
- KOS 1994 = Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Opetusministeriö, Painatuskeskus. Helsinki.
- Larjavaara, Matti 1988: Suomen kvantitatiivinen spesies. *Virittäjä*, pp. 469-503.
- Larjavaara, Matti 1991: Aspektuaalisen objektin synty. *Virittäjä*, pp. 372-408.
- Larsson, Lars-Gunnar 1983: Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen. *Acta Universitatis*

- Uppsaliensis. *Studia Uralica et Altaica Upsaliensia* 15. Uppsala.
- Larsson, Lars-Gunnar 1984: The rôle of Baltic influence in the aspectual system of Finnish. In: Casper de Groot and Hannu Tommola (eds.), *Aspect Bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*. Dordrecht-Holland: Foris, pp. 97-109.
- Larsson, Lars-Gunnar 1992: Der Terminus *Partitiv* und die Beschreibungen des Objektkasussystems in den ostseefinnischen Sprachen. – *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*. Wien – Budapest, S. 309-316.
- Leino, Pentti 1982: Miten suhtatutua subjektiin? In: Lauseenjäsenyyksen perusteet. Publications of the Linguistic Association of Finland. Turku, pp. 5-15.
- Leino, Pentti 1990: Mikä siellä liikkuu? Liike- ja muutosverbien subjekti. *Virittäjä* 1990, pp. 400-418.
- Leino, Pentti 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. – *Suomi* 160, SKS, Helsinki.
- Li, Charles N. (ed.) 1976) Subject and Topic. New York: Academic Press.
- Lyons, John 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge.
- Lyons, John 1977: *Semantics. Volume 2*. Cambridge.
- Maling, Joan 1993: Of Nominative and Accusative: The Hierarchical Assignment of Grammatical Case in Finnish. In: *Case and Other Functional Categories in Finnish Syntax*. Ed. by Anders Holmberg, Urpo Nikanne. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, pp. 49-74.
- Maslov, Jurij S. 1988: Resultative, perfect and aspect. In: *Typology of resultative constructions*. Ed. by V.P.Nedjalkov. (Typological Studies in Language, Vol. 12.) Amsterdam: Benjamin.
- Metslang, Helle 1993: Verbitarind ajatähendust väljendamas. *Virittäjä*, pp. 203-221.
- Metslang, Helle 1994: Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish.

- Oulun Yliopiston Suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39. Oulu.
- Mihkla, Karl & Valmis, Aavo 1979: Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn: Valgus.
- Milsark, Gary Lee 1974: Existential Sentences in English. Doctoral Thesis. M.I.T.
- Moravcsik, J.M.E. 1970: Subcategorization and Abstract Terms. In: Foundations of Language, Vol. 6, no. 44, pp. 473-487.
- Nemvalts, Peep 1976: Täis- ja osaalus eesti ja soome süntaksis, Keel ja Kirjandus, Tallinn, pp. 404-412.
- Nemvalts, Peep 1978: Eksistentsiaallauseist. In: Eesti keele grammatika küsimusi. Keel ja struktuur 10. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu, pp. 10-41.
- Nemvalts, Peep 1980: Eesti lauseliigenduse põhialustest. Keel ja Kirjandus, pp. 86-88, 153-154
- Nemvalts, Peep 1981: Nimisõnafraas. Nõukogude Kool 1981/12, pp. 34-38.
- Nemvalts, Peep 1985: How Many Syntactic Theories for One Language? Congressus Sextus Internationalis Fenno-Ugristarum. Syktyvkar 24–30 VII 1985. Abstracts I. p. 130.
- Nemvalts, Peep 1986: Montako lauseoppiteoriaa yhtä kieltä varten? – Virittäjä 90, s. 322-333.
- Nemvalts, Peep 1992: Viro indoeurooppalaispihtien puristuksessa. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35. Viron kielen päivä 6.5.1992. Oulu, pp. 60-74.
- Nemvalts, Peep 1994a: Terminid. Kasuks või kahjuks. Lähi-vertailuja 8. Oulun Yliopiston Suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Oulu, pp. 74-82.
- Nemvalts, Peep 1994b: Mittatilaustyökälu tai Prokrusteen vuode? Lingvistiikan terminologiaa pohtien. 1:a skandinaviska fennistiksymposiet, 26-28 maj 1994. Stockholm.

- Nemvalts, Peep 1996: Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 25.
- Nemvalts, Peep & Vare, Silvi 1984: Eesti keele õpik X klassile. Valgus, Tallinn.
- Nemvalts, Peep & Vare, Silvi 1988: Eesti keele õpik X klassile. 2., parandatud trükk. Valgus, Tallinn.
- Noreen, Adolf 1904: *Vårt språk*. 5. Lund.
- Penttilä, Aarni 1956: Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. *Virittäjä* 60, pp. 28-49.
- Perlmutter, David M. 1982: Syntactic Representation, Syntactic Levels, and the Notion of Subject. In: *The Nature of Syntactic Representation*. Ed. by Pauline Jacobson and Geoffrey K. Pullum. D.Reidel Publishing Company. Dordrecht: Holland, pp. 283-341.
- Pihlak, Ants 1985: Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. *Keel ja Kirjandus*, pp.149-158.
- Pihlak, Ants 1993: A Comparative Study of Voice in Estonian. *Proceedings of the Estonian Academy for Public Safety*. Volume 1. Tallinn.
- Rajandi, Henno 1968: Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. Unpublished Dissertation. Tallinn.
- Rajandi, Henno 1977: Keel: protsess ja süsteem. *Keel ja Kirjandus*, pp. 75-87, 133-141.
- Rajandi, Henno 1978: Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses. *Keel ja Kirjandus*, pp. 649-657, 726-732.
- Rajandi, Henno & Metslang, Helle 1979: Määramata ja määratud objekt. *ENSV TA KKI*. Tallinn: Valgus.
- Rannut, Lehte 1964: Täis- ja osalus tänapäeva eesti kirja-keeles. *Keel ja Kirjandus*, pp. 32-39.
- Rannut, Lehte 1969: Eksistentsiaallausest ja aluse juurdemõtleemisest. *Keel ja Kirjandus*, pp. 671-674.
- Ravila, Paavo 1941: Über den urschprünglichen Bau des uralischen Satzes. *Finnisch-Ugrische Forschungen XXVII*. Helsinki, pp. 108-135.

- Rätsep, Huno 1978: Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn
- Sang, Joel 1986: Eitus eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Saxén, Ralf 1916: Aspektista suomenkielen verbiopissa. *Virittäjä* 20, pp. 6-9.
- Setälä, E.N. 1880: Suomen kielen lauseoppi. Helsinki.
- Setälä, E.N. 1973: Suomen kielen lauseoppi. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Helsinki: Otava.
- Siro, Paavo 1943: Jaolliset ja jaottomat substantiivit. *Virittäjä* 47, pp. 276-290.
- Siro, Paavo 1957: Suomen kielen subjektista kielen rakenteen osana. *Virittäjä* 61, pp. 181-190.
- Siro, Paavo 1964: Suomen kielen lauseoppi. Helsinki.
- Siro, Paavo 1974: Eksistentiaalilauseen hämähäkinverkkoa. *Virittäjä* 78, pp. 35-46.
- Schot-Saikku, Päivi 1993: Kieliopin termeistä. *Virittäjä* 97, pp. 469-470.
- Suojanen, Matti K. 1977: Mikael Agricolan teosten indefiniitti-pronominit: totalitiivit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 334.
- Tael, Kaja 1988: Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond. Tallinn
- Tael, Kaja 1990: An Approach to Word Order Problems in Estonian. Eesti Teaduste Akadeemia Humanitaar- ja Ühiskonnateaduste Osakond. Tallinn
- Tauli, Valter 1980: Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Finsku-griska institutionen, Uppsala.
- Tesnière, Lucien 1953: *Esquisse d'une syntaxe structurale*. Paris.
- Tesnière, Lucien 1959: *Eléments de syntaxe structurale*. Paris, 1959.
- Tommola, Hannu 1986: Aspektual'nost' v finskom i russkom jazykach. Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja N:o 28. Helsinki.

- TSS 1991 1992: Ett program för datorstödd textbearbetning på PC. Uppsala universitet, Centrum för Datorlingvistik.
- TSSA 1994: TSSA 2.0. A PC Program for Text Segmentation and Sorting by Bengt Dahlqvist.
- Tuomikoski, Risto 1971: "Nexus" suomen lauseopissa. Virittäjä, pp. 263-278.
- Ustal, Ülle 1981: Perfekti kasutamise semantilistest tingimustest tänapäeva eesti keeles. In: Töid eesti filoloogia alalt VIII. Eesti keele grammatika probleeme. Tartu, pp. 80-86.
- Vainik, Ene 1992: Genereerib inimene, mitte grammatika. Keel ja Kirjandus, pp. 216-223.
- Vainikka, Anne 1992: Kieliopillisten sijojen syntaktinen kuvaus. Virittäjä 96, pp. 295-321.
- Valgma, Johannes & Remmel, Nikolai 1968: Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn.
- Varik, Krista 1974: Osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu Ülikool. Eesti keele kateeder.
- Viks, Ülle 1992: Väike vormisõnastik. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Vilkuna, Maria 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Vähämäki, K. Börje 1969: Om finskans existentialsatser och därtill hörande problem. M.A. Thesis. Department of Finnish, Åbo Akademi.
- Vähämäki, K. Börje 1975: Om finskans existentialsatser och därtill hörande problem. Licentiate of Philosophy Thesis. Department of Finnish, Åbo Akademi.
- Vähämäki, K. Börje 1984: Existence and Identity. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut. Åbo
- Wexler, Paul 1976: On the nonlexical expression of determinedness (with special reference to Russian and Finnish). *Studia Linguistica*. Lund.

- Wiedemann, Ferdinand Johann 1875: Grammatik der Ehnstnischen Sprache. St.-Pétersbourg.
- Wiik, Kalevi 1972: Suomen eksistentiaalilauseiden "subjekti" Turun Yliopiston Fonetikan Laitoksen Julkaisuja 13.
- Wiik, Kalevi 1988: Suomen sijojen nimistä. Virittäjä 92, pp. 453-468.
- Õim, Haldur 1971: Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline struktuur eesti keeles. In: Keele modelleerimise probleeme 4. Tartu, pp. 3-260.
- Õim, Haldur 1973a: On the Semantic Treatment of Predicative Expressions. In: F.Kiefer & N. Ruwet (eds.), Generative Grammar in Europe. Dordrecht-Holland, pp. 360-386.
- Õim, Haldur 1973b: Keel, keeleteadus ja pragmaatika. In: Keel ja struktuur 8. Tartu, pp. 107-144.
- Yaguello, Marina (ed.) 1994: Subjecthood and Subjectivity. Proceedings of the Colloquium "The Status of the Subject in Linguistic Theory", London, 19-20 March 1993. OPHRYS.

Lühendid

A	adverbiaal (fraasijärje valemeis); adjektiiv Rätsepa (1978) lausemallides
abl	ablatiiv
ad	adessiiv
Adj	adjektiiv
Adv	adverb
all	allatiiv
De	ekstralokaalse direktsionaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
Di	intralokaalse direktsionaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
Dt	translokaalse direktsionaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
el	elatiiv
EX	semantiline eksistentsikomponent
F	fraas
fin	finiitne
g	genitiiv
i, j	koreferentsuse tähised
ill	illatiiv
in	inessiiv
LOC	semantiline lokaalsuskomponent
Loc	lokaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
M	määrsõna
Mod	modaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
Modi _{1/2/3}	intralokaalse seisundimodaali allsubstitutsiooniklassid (Rätsep 1978)
Modl ₂	lokaalse seisundimodaali allsubstitutsiooniklass (Rätsep 1978)
N	nimisõna
n	nominatiiv
O	omadussõna; objekt (fraasijärje valemeis)
P	predikaat (fraasijärje valemeis); ingl <i>phrase</i>
p	partitiiv

pl	pluural
REF	semantiline lokaliseeritav komponent
S	subjekt (fraasijärje valemis); ingl <i>sentence</i>
sg	singular
Sb	substantiiv
Temp	temporaali substitutsiooniklass (Rätsep 1978)
tr	translatiiv
V	verb
X	suvaline vorm või fraas

Näidete allikad

Lausete järel:

- (A) Eesti ajakirjandus
- (R) Rätsep 1978
- (V) Varik 1974
- SCLOMB = *Studia Comparativa Linguarum Orbis Maris Baltici* korpus Turu ülikooli soome keele ja üldkeeleteaduse õppetoolis
- B = Mati Unt, Sügisball
- I = Viivi Luik, Ajaloo ilu
- H = Veikko Huovinen, Havukka-aho mõtleja (tõlge soome keelest)
- R = Astrid Lindgren, Hulkur Rasmus (tõlge rootsi keelest)
- W = Erich Maria Remarque, Läänerindel muutuseta (tõlge saksa keelest)

Lausete numeratsioon vastab korpuse omale. Lõigu alguse märk on //.

Mallinumbri järel:

- (RV) Rätsepa (1978) lausemall Variku variandis
- (RN) Rätsepa (1978) lausemall minu variandis

Sümbolid

*	semantiliselt või grammatiliselt vastuvõetamatu tarind
#	pragmaatiliselt vastuvõetamatu tarind
?	küsitav tarind
/	alternatiivsete fraaside vahel lauses
~	alternatiivsete komponentide vahel fraasis
≈	sünonüümsete lausete vahel
{ }	alternatiivsete fraaside rühm
[]	semantiline komponent
< >	tegelikus keelepruugis esinev tarind või vorm mis on keelehoolde seisukohalt ebasoovitatav
//	Rätsepa (1978) lausemallide numeratsioon
()	fakultatiivne element (näitelauseis ja Rätsepa (1978) lausemallides)
⇒	implikatsioon
→	muutus

ALUSE SISU JA VORM

811(ee)
N 34

ALUSFRAASI KÄANDEVAHELDUS
TÄNAPÄEVA EESTI KIRJAKEELES

Peep Nemvalts

Uurimus käsitleb tähenduse
ja vormi seoseid tänapäeva
eesti keele alusfraasis.

Alusfraasi grammatilise
vormi valikule võivad mõju
avaldada

niihästi nimisõna kui ka
öeldisverbi semantika,
samuti suhtluseesmärk ja
teadmised keelenditega
kirjeldatavast tegelikkusest.

Muuhulgas selgub et
nimetava ja osastava
käände erinevus ei piirdu
kaugeltki mitte terviku ja
osa väljendamisega.

TU RAAMATUKOGU

1 0300 00301361 4

9 789985 926062

ISBN 9985-9260-6-4